

અર્પણપત્રિકા

સ્વર્ગવાસી શ્રી: વીગ્નનંદ દીનંદ.

રાજકુમાર ધર્મભાષુ.

વમાર્થે લખન વૃક્ષ નવપલ્લવિત વચ્ચે હાથે રહુ છે. તેમ
 ન રૂપ સુખધની સુવર્ણ સર્વ પ્રસન્ન હોયે હોયે હોયે
 અર્પણ કરી રહેલી છે તે લખન વૃક્ષે હરેક શુભ વ્ય-
 વસ્થામાં રહે, હાલમાં, રહે, નિશ્ચય રૂપે લખન
 પુષ્પો રાગ સમસ્ત રૂપે અર્પણ હાથે રહેલું છે
 છે. તે અર્પણ સમસ્ત અર્પણ અર્પણ અર્પણ
 અર્પણ અર્પણ છે, તેમ અર્પણ અર્પણ તે અર્પણ અર્પણ
 અર્પણ અર્પણ અર્પણ અર્પણ અર્પણ અર્પણ
 અર્પણ અર્પણ અર્પણ અર્પણ અર્પણ અર્પણ
 અર્પણ અર્પણ અર્પણ અર્પણ અર્પણ અર્પણ
 અર્પણ અર્પણ અર્પણ અર્પણ અર્પણ અર્પણ

શ્રી: રાજકુમાર ધર્મભાષુ
 સ્વર્ગવાસી

ધ્યાત્મ વિદ્યાની પૂર્વ ઉપાસના કરી હોય તો, એ સંસ્કારો મુ-
શેલુતિરૂપે થઈ જાય છે.

અધ્યાત્મ વિદ્યાના પ્રભાવથી સત્યસુખની ચોખ કરવાની હ-
'ઠા જાગૃત થાય છે. ચિત્તની વૃત્તિ ચંચળ હોવાથી એ સ્થિતિ
કી શક્તી નથી અને તે અન્ય વસ્તુ પ્રતિ આકર્ષાય છે, તેને અ-
ધ્યાત્મ વિદ્યા અટકાવે છે. અનેક વિષયો કે જેઓ આનંદાભાસ
દાપનારા છે, તેમને શમાવે છે. વિષયોની દ્રઢ યથેચ્છી મુખ ભાવ-
ને શિથિલ કરી નાંખે છે. રાગ-દ્વેષનું ઉચ્છેદન કરે છે અને
માત્મલાભને બાધ કરનાર સંગને શિથિલ કરવા પ્રેરે છે. ન્યારે
મધ્યાત્મ જ્ઞાનરૂપી ભાનુની ભાવના પૂર્ણરીતે પ્રકાશિત થાય છે,
ચારે સારી રીતે સમજાય છે કે, "આ વિશ્વની પ્રવૃત્તિ માત્ર જે સુખની
દોષ માટે છે, તે વિષય સુખ નથી પણ કાંઈક એવું સુખ છે કે
જે મન્યા પછી મેળવવા યોગ્ય કાંઈ અવશેષ રહેતું નથી એ પ્ર-
જ્ઞાનંદ, સ્વરૂપાનંદ, આત્માનંદ છે. એ સુખ મેળવવાનું નથી પણ
એ સુખ આપણે પોતે જ છીએ. એટલું માત્ર સાક્ષત્ અનુભવવા-
નું છે, એવો સાક્ષાત્કાર થતાં સુખને ચોધનાર પોતે જ સુખમય-આ-
નંદ સ્વરૂપ થઈ રહે છે.

આવી ઉપયોગી અધ્યાત્મ વિદ્યાને માટે આ લઘુ લેખ ઉદ-
ભવ્યો છે. અધ્યાત્મને માટે આર્હત ધર્મમાં અનેક ગ્રંથો લખાએ-
લા છે અને જૈન આગમનો મોટો ભાગ એ ઉપયોગી વિષયની ચં-
ચાંચી ભરપૂર છે. તે સર્વના સાર રૂપે પંડિત ચક્રચૂડામણિ, મહા-
નુભાવ શ્રીધરજી વિજયજી ઉપાધ્યાયજીએ આ ગ્રંથની યોજના કરે-
લી છે. અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો વિષય વિશાળ અને બ્યાપક હોવાથી
તેનું સંવિસ્તાર વર્ણન કરી શકાય તેમ ન હોવાને લીધે મહાપકારી

ને દેહની ભિન્નતાની સિદ્ધિ, દ્રવ્ય પ્રવૃત્તિ ચાર લોક, છવાત્માનું વિચિત્ર ચરિત્ર, પુણ્ય પાપ અને આત્માના સંબંધ વિષે નિર્ણય, ચિદાનંદ સ્વરૂપનું વર્ણન, આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ વિષે નયની પ્રવૃત્તિ કેવી રીતે છે ? આશ્રય અને સંવરનો લોક, આત્માને આશ્રયનો ઉચ્છેદ કરનાર કયા કયા ધર્મો છે ? જ્ઞાનાદિ બાવ સંવર પછાને કેવી રીતે પામે છે ? દ્રવ્ય મોક્ષ અને બાવ મોક્ષનું સ્વરૂપ, શુદ્ધ વસ્તુનું સ્વરૂપ અને અસ્પૃશ્ય બુદ્ધિવાળા પુરૂષને એ તત્ત્વ દિતકારી નથી, ઇત્યાદિ અધ્યાત્મના ઘણા ઉચ્ચોગી વિષયો આપેલા છે.

ઐગણીયમો જૈનમત સ્તુતિ નામનો અધિકાર આવે છે, તેમાં જૈન શાસ્ત્રનું રૂપ સમુદ્ર શિરાય પરનો આશ્રય ન કરવા વિષે કથન, સ્વાદ્વાદને કષ્ટપટુશનું રૂપક, જૈનાગમનની સાથે મેરૂપર્વત, સૂર્ય અને ચંદ્રની સરખામણી, જૈનાગમનું ખંડન કરવા સર્વનું અજામખ્યં, સ્વાદ્વાદ શંકી રૂપ મુદ્રાનું આવન અને જૈન શાસનનો અરુણ મહિમા, ઇત્યાદિ પ્રસંગોનું ધ્યાન કરવામાં આંબુ છે.

વીર્યમો અનુભવ નામે અધિકાર છે. તેની અંદર અનુભવની પ્રવૃત્તિ, મનનું સ્વરૂપ, મનના પાંચ પ્રકાર, અને તેના લક્ષણો, એકાગ્ર તથા ત્રિરૂદ્ધ ચિત્તનું સ્વરૂપ, ચિત્તની ત્રણ દયાઓ, અભ્યાસ-દશામાં ચિત્તની નિર્દોષતા, ચિત્ત શાંતિ કયારે થાય છે ? મન શાંતિ થતી હો ત્યજ થાય છે ? ધ્યાનથી પરમાત્મા સાનિધ્યમાં આવે છે, અર્દ્રરત્ન અને પરમાત્મા કેને કહેવાય ? અંતરાત્મા કયારે સ્પષ્ટ થાય છે, પરમાત્મા કયારે સ્પષ્ટ થાય છે ? પ્રજ્ઞા બાવને ઠોણ પાડે છે ? પ્રજ્ઞા વિહીનને અનુભવ, પરમ પ્રજ્ઞાન અને પૂર્ણ ધ્યાન કેટલું દેરવ ? એક પ્રજ્ઞરૂપ આત્મા કયેવ, સેન્ધ અને ભજ-

હાનિકારક છે ? તેનું સ્પષ્ટીકરણ વિદ્વા પૂર્વક કરવામાં આવ્યું
અધ્યાત્મશાસ્ત્રના અભ્યાસને અર્થે અધિકાર મેળવવાની ઇચ્છા
ખનારા સસયોધક અને સારયોધક વર્ગને માટે જે જે સર્વ
સામગ્રી ભેધએ, તે સર્વ સામગ્રી ગોઠવી આ અંથનું ગૌરવ વધ
રેલું છે. કદિ હૃદય શાસ્ત્રીય વિષયનું અસંસ્કારી હોય તો તે
તેવા સંસ્કારો પાડવાને માટે આ લેખ અદ્વિતીય છે. માત્ર વ્યવહારમાં
સ્વ્યાપચ્યા રહેતા મન પણ જો આ અંથની વર્ણિ
મેળવી શકે તો, અને સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિથી તેનું અવલોકન કરવાને, એ
રાખે તો તેઓ યથાશક્તિ પોતાના હૃદયને અધ્યાત્મ રસથી જ
વાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકે, એ નિઃસંદેહ છે. અધ્યાત્મના એ
રેશને સ્વાદ આપી તેની સંપૂર્ણ સામગ્રી યોધવા તત્પર થ
રેનારા પડિતવર્ગને આ અંથ પૂર્ણ સંતોષ આપ્યા વગર રહે
નહીં; દુઃકમાં આર્દ્ર આગમના પ્રકરણોમાં આ અધ્યાત્મ સાં
પ્રકરનું દિગ્વિજય પામેલ છે એમ કહેવું એ અતિશયોક્તિ નથી
આ અંથના કર્તા શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય આર્દ્ર
હૃદયમાં મહાન્ વિજ્યાવિ પામી ગયા છે, તેમનું જીવનકૃત
એન પ્રવચનમાં આજ્ઞાતવૃદ્ધી વિજ્ઞાત છે. તેઓ આ રથને આપ-
વાની આગવગમ્ય નથી તેમહાનુભાવે આર્દ્ર પ્રજાના મહાન્ લિપ-
કરને માટે સ્વાધ્યે લખેલા છે, તેઓમાં સો અંથો તો તેમજ
અસ્પષ્ટ રજુ પડિતને રચોવનારા છે તે યતનથી મહિલો આ
અધ્યાત્મ વિષયને એક મહાન્ અંથ છે. વિક્રમના સત્તરમાં સદ્ગામાં
આ મહાન્ અજિત ભારતવર્ષને અલંકૃત કરતી દત્તી ભારતવર્ષની
અર્ધકલાની કાવદેવી-શાહની રાજ્યાની વરીકે પ્રખ્યાત મળાવી
વર્ષની નગરીમાં વિષયને વાજ કરી ઉપાધ્યાયજીએ ન્યાયવિજ

મેળવી હતી અને કાશીના સમર્થ વિદ્વાનો પાસેથી “ન્યાય વિચાર-
રત્ન” ની મહાન્ પદવી પ્રાપ્ત કરી હતી. મહાત્મા ઉપાધ્યાયજીના
સમયમાં આદ્યત ધર્મની અધ્યાત્મમય વિજ્ઞાન લક્ષ્મી પૂર્ણ ધ્યાન-
નમાં વિહાર કરતી હતી. અધ્યાત્મમય ચરિત્રયો વિભૂષિત એવા
મહાત્મા આનંદજીનજી પશુ એજ સમયે વિચરતા હતા. તે કાળે
આવા આવા અધ્યાત્મ વિદ્યાના ઉપાસકોનું ધર્મસભ્ય ચાલતું
હોવાથી ભરતવર્ષની સર્વ જૈન પ્રજા સંપત્તી શીતળ છાયામાં રહી
ધર્મ અને સંસારના એક સાધનો મેળવવાને ભાગ્યચાળી થતી
હતી. શ્રી. વીર શામળના પ્રભાવિક દેવતા પુત્ર એવો સમય સંપા-
દ્ય કસને, એજ અંતરની અભ્યર્થનાએ.

મનવ જીવન પરમ આનંદનું ચોષક હોવું જોઈએ. અવિના-
શી સુખની પ્રાપ્તિ કરવી એ નિઃસ્વાર્થ મનુષ્યોનો પ્રવૃત્તિનું તત્વ
હોવું જોઈએ. આ અસાર કંઠારૂપાઠાવાશુદ્ધમાં પડેલા મનુષ્યને
નાશી છુટવાની ભારી ક્યાં છે અને ક્યાં છે? તેને માટે પ્રત્યેક જ
આત્માનો ચોષ હોવી જોઈએ. એ સર્વ ઉપાયોનું સાધન અધ્યા-
ત્મ વિદ્યા છે. એ અધ્યાત્મ વિદ્યાના ઉપયોગી આ મહાન્ મંથને
પ્રસિદ્ધ કરવા માટે મરદુમ ચેક વિસનજી હીરજીના કુટુંબીએ
એ દ્વ. ૧૦૦૦ની સહાય આપી છે, તેને માટે અંતઃકરણથી આભાર
માનવામાં આવે છે અને તે આજ્ઞાનો લાવણી દર્શાવવા સ્વર્ગવતી
ચેક વિસનજી હીરજીના નામ સાથે આ શ્રવણે જોઈને અમી
આનંદ સાથે દુતાર્થ થઈએ છીએ.

સંવત ૧૯૧૯ } શ્રી જૈનધર્મ વિદ્યામસારક વર્ગ
શાશ્વત સુકલઅદ્ભી } પાછીનાજી.

નિત્ય કર્મ માટે ખાસ ઉપયોગી ગ્રંથ

❀ પંચપ્રતિક્રમણ ❀

તપ ગચ્છીય પંચપ્રતિક્રમણ સૂત્રોની એક કરતાં
અનેક આવૃત્તિઓ અત્યાર પહેલાં બહાર પડી ગઈ છે, છતાં
આ આવૃત્તિ કોઈક વિશેષતા નજરે પાડ્યા વિના રહેશે
નહીં. પાઠશાળાઓમાં અભ્યાસ કરનારા વિદ્યાર્થીઓને
પંચપ્રતિક્રમણના સૂત્રો સહેલાઈથી યાદ રહે તથા તેના
અર્થો સ્મરણમાં રહે તે માટે શબ્દાર્થ તથા ભાવાર્થને
બોધપાઠ તેમજ અભ્યાસપાઠના ભાગોમાં વહેંચી
મુરકેલી ગયો માર્ગ સરલ બનાવવાનો હરેક પ્રયત્ન કર્યો
છે. આ પુસ્તક ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓ, અભ્યાસીઓ
તથા છાત્રાસુઓ માટે બહાર પાડવામાં આવ્યું છે. એટલે
હું કહેવાથી ભાર મૂકીને બળામણ કરવાની જરૂર રહેતી
નથી. ઉત્તરાર્ધ તથા પૂર્વાર્ધ બે ભાગમાં છે. આ અને બીજા
બે ભાગોના હરેક પ્રયાગ:—

‘મગવાનું’ ક્રમણ.

શ્રી જીનંદર્મ વિદ્યાપ્રસારક વર્મ—પાણીતાણા.

મેસાજ મેપલ હીરણ્ણી કું.

નં. ૫૬૬ પાપુની સુબધ.

विषयानुक्रमणिका.

प्रथम प्रबंध

भ'गवात्परस्व.	१
१ अध्यात्म प्रशंसाधिकार....	५
२ अध्यात्म स्वरूपाधिकार.	२१
३ ईश त्यागाधिकार	४३
४ भवस्वरूप चिंताधिकार	६१

द्वितीय प्रबंध

५ वैराग्य संभवाधिकार	६६
६ वैराग्य बोद्धाधिकार	१२३
७ वैराग्य विषयाधिकार.	१५४

तृतीय प्रबंध.

८ भभवा त्यागाधिकार.	१७७
९ समताधिकार.	१८७
१० सहनुष्ठानाधिकार	२१६
११ मनःशुद्धि अधिकार	२४६

चतुर्थ प्रबंध.

१२ सम्यक्तत्वाधिकार.	२६५
१३ मिथ्यात्व त्यागाधिकार.	२६८
१४ उदात्तत्व त्यागाधिकार.	३५६

પર્વમ પ્રવર્ણ:

૧૫ યોગાધિકાર.	૩૭૩
૧૬ ધ્યાનાધિકાર.....	૪૨૨
૧૭ ધ્યાનસ્તુત્યધિકાર	૪૬૭

પ્રથમ પ્રવર્ણ

૧૮ આત્મનિશ્ચયાધિકાર	૪૭૮
---------------------	-------	-------	-------	-----

સપ્તમ પ્રવર્ણ

૧૯ જૈન મત સ્તુત્યધિકાર	૫૬૨
૨૦ અનુભવાધિકાર.....	૬૦૭
૨૧ સંજ્ઞાન સ્તુત્યધિકાર	૬૩૧

સમાપ્ત:

જોડિયા જાન નિખાલદાસી
જોડાન ૧ ।

અધ્યાત્મ સાર.

વિચેચન સહિત.

શ્લોક.

શ્રી કૃષ્ણજિનસ્તુતિ.

પ્રેમપ્રેરિતનઃ શ્રીમાન નંદતાન્નાભિનંદનઃ ।

તદધાર યુગાર્દા યો જગદ્જ્ઞાનપંકજઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—ઈદાની પંક્તિએ નમસ્કાર કરેલા અનંત બ્રહ્મ પ્રાનિદાય રૂપ લક્ષ્મીથી યુક્ત એવા શ્રી નાભિરાજના પુત્ર શ્રી રૂપભદ્રેવ ભગવાન જયવંત થાયો. જે પ્રભુએ યુગની આદિના આ જગતનો અચ્છાન રૂપ કાલ્યાણથી ભિદ્ધાર કરેલો છે. ૧

चतुर्थ प्रबंधः

१५ योगाधिकारः	३७३
१६ ध्यानाधिकारः	४२२
१७ ध्यानस्तुत्यधिकारः	४६७

पष्ठ प्रबंध

१८ आत्मनिश्चयाधिकारः	४७८
---------------------------	------	------	------	-----

सप्तम प्रबंध

१९ ज्ञान भवस्तुत्यधिकारः	५६२
२० अनुभवाधिकारः	६०७
२१ समनस्तुत्यधिकारः	६३५

समाप्तः

વિશેષાર્થ—અંધકાર શ્રી મયોવિજયજી મહારાજ આ ગ્રંથના આરંભમાં શ્રી રૂપભદ્રેવ ભગવાનની સ્તુતિરૂપ મંગળાચરણ કરે છે. આ પ્રલોકથી અંધકાર એવી સૂચના કરે છે કે, જે પુરુષ આ જગતનો ઉદ્ધાર કરવાને સમર્થ હોય, તે પુરુષ જ્યારે તથા છે. જગતના ઉપકારનો પ્રભાવ દિવ્ય છે, શ્રી રૂપભદ્રેવ ભગવાને પોતાની દિવ્ય વાણી વડે ઉપદેશ આપી આ જગતનો અજ્ઞાનતામાંથી ઉદ્ધાર કર્યો, તેથી તેઓ ઇંદ્રાની શ્રેણીઓને નમવા યોગ્ય થયા હતા અને અષ્ટપ્રાતિહાર્ય રૂપ હરશીવાળા થયા હતા. ૧

શ્રી શાંતિનાથસ્તુતિ.

શ્રી શાંતિસ્તાંતિમિદ જ્યાદ જ્ઞાનાં મૃગલાંછનઃ ।

ગાવઃ કુવલયોલ્લાસં કુર્વતે યસ્ય નિર્મલાઃ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—જેમની નિર્મલ એવી ગો-વાણી કુવલય વૃદ્ધિના મંડળનો ઉલ્લાસ કરે છે, અને જેમને મૃગજનું લાંછન છે, એના શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન બધી પ્રાણીઓના સંતાપને નાશ કરનારા થાઓ. ૨

વિશેષાર્થ—અહિં અંધકાર પ્રલેખાલંકાર દર્શાવ્યો છે. તે સાથે રૂપક અલંકાર પણ સૂચવ્યો છે. શ્રી શાંતિનાથ પ્રભુ અને ચંદ્ર એ બન્નેનો અર્થ મટે છે. જેમ મૃગલાંછન-મૃગના લાંછનવાળો ચંદ્ર પ્રાણીઓના વાપને હરે છે, અને ચંદ્રની ગો એટલે કિરણો કુવલય એટલે પોયણને ઉલ્લાસિત કરે છે-વિકાસિત કરે છે; તેમ શાંતિનાથ ભગવાનને પણ મૃગલાંછન છે, અને તેમની ગો-વાણી

કુવલય-પૃથ્વીના મંડળને ઉલ્લાસ આપે છે. અર્થ શ્રી શાંતિનાથ અને ચંદ્ર બન્નેને હિંદીને અર્થ ઘટાળ્યો છે. ૨

શ્રી કૌતેયં જિજ્ઞંસ્યે સ્તૌમિ સુવનં યન્મસેવકઃ ।

માસ્તેન મુલોત્યેન પાંચગન્યમપૃપુરત્ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—જેમણે યશ વડે આ જગતને, જેમ મુખમાંથી હોઠલા પવન વડે પાંચગન્ય શાંખને પૂરેલો, તેમ પૂરી દીધો છે, એવા શ્રી શિવાદેવીના પુત્ર શ્રી નેમિનાથ પ્રભુની હું સ્તુતિ કરું છું. ૩

વિશેષાર્થ—આ સ્લોકમાં અંધકારે શ્રી નેમિનાથ જગવાનની સ્તુતિ કરેલી છે. શ્રી નેમિનાથ જગવાને શાંખનો નાદ કયો હતો. તે ઉપર ઉત્તેજા કરે છે કે, તે શાંખના નાદથી તેમનું યશ જગતમાં પ્રસર્યું હતું. જેમ તેમણે મુખના પવનથી શાંખને પૂર્યો હતો, તેમ તેમણે પોતાના શાંખના જેવા ઉજ્જવલ યશથી આ જગતને પૂરી દીધું હતું. ૩

जीवात् फणिफणमांतिस्र्गान्तनुरेकदा ।

उद्धर्तुमिव विभानि धीपाभौ बहुरूपभाक् ॥ ४ ॥

ભાવોર્થ—ફટાફટ સર્પની ફણાઓમાં જેમનું શરીર સંકાત થયેલું છે, એવા શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીય પામી. જેઓ, આ જગતના એકી કાચે ઉદ્ધાર કરવાને બાતે ચલા રૂપો ધારણ કર્યા હતા, એવા દેખાય છે. ૪

વિશેષાર્થ—શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના મસ્તક ઉપર સર્પની ફટા આવેલી છે. તે મહિમય દેવાથી તેનો અંદર પાર્શ્વનાથ

પ્રભુના શરીરના પ્રતિબિંબો પડે છે. તે ઉપર ઠવિ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમણે આ તથુ ભુવનોના જીવોનો એકી સાથે ઉદ્ધાર કરે છે. ધણાં રૂપો ધારણ કરેલા છે. ઠારણ કે, એક રૂપથી બધાનો ઉદ્ધાર થઈ શકે નહીં ૪

जगदानंदन स्वामी जयति ज्ञातनंदनः ।

उपजीवंति यद्वाचमद्यापि विबुधाः सुयाम् ॥ ५ ॥

સાધાર્થ—તે, જગતને આનંદ આપનારા શ્રી જ્ઞાતનંદ મહાવીર સ્વામી જય પામે; કે જેમની વાણીરૂપી અમૃતને ધ્યાનમાં અધ્યાપિ સેવે છે. ૫

વિશેષાર્થ—મહાનુભાવ યથોચિત્ત્યજી મહારાજ આ પ્રલોકથી મહાવીર પ્રભુની સ્તુતિ કરે છે. આ પ્રલોકમાં વિબુધ એટલે ઉપર પ્રવેશ કરેલા છે. વિબુધ-વિદ્વાનો અર્થાત્ તે પ્રભુની અમૃત સમાન વાણીને સેવે છે, અને વિબુધ-દેવતાઓ પણ અમૃતને સેવે છે. અર્થાત્ તેમની વાણીરૂપી અમૃતને વિદ્વાનો અને દેવતાઓ અધ્યાપિ સેવ્યા કરે છે વીર પ્રભુએ પ્રરૂપેલા આગમને અધ્યાપિ તેઓ જાને છે, જાણાવે છે, વાંચે છે, વંચાવે છે અને ૫

વિશેષાર્થ—આ શ્લોકથી અથકાર પોતાનો ઉદ્દેશ પ્રગટ કરે છે. ૬

શાસ્ત્રાત્પરિચિતાં સમ્યક્ સંપ્રદાયાચ ધીપતામ્ ।
ઈદાનુત્તરયોગાચ પ્રક્રિયાં ક્વપિ યુજે ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ—શાસ્ત્રી, બુદ્ધિમાન પુરૂષોના સારા સંપ્રદાયથી અને મારા પોતાના અનુભવથી આ અધ્યાત્મ વિષયની કોઈ પણ પ્રક્રિયાને હું કહું છું. ૭

વિશેષાર્થ—કોઈ પણ શાસ્ત્રીય વિષય કહેવો હોય તો, તેમાં તણ બાળનેની આવશ્યકતા છે. શાસ્ત્ર, બુદ્ધિમાન પુરૂષોના સંપ્રદાય અને સ્વાનુભવ. આ તણ સાધનો હોય તોજ, શાસ્ત્રીય વિષય લખી શકાય છે. તેથી અથકાર ઉપાધ્યાયથી તે વાત આ શ્લોકથી દર્શાવે છે. તેઓ કહે છે કે, મને તૈન શાસ્ત્રનો પરિચય છે, બુદ્ધિમાન પુરૂષોના સંપ્રદાય છે અને ચારિત્રને અંગે અધ્યાત્મ વિષયનો મને અનુભવ છે, તેથી હું યોગીક અધ્યાત્મ પ્રક્રિયા લખવાને ઉત્સાહિત થયો છું. ૭

અધ્યાત્મની પ્રીતિ કેને હોય છે ?

યોગિનાં પ્રીતયે પદ્યમવ્યાલ્લરસપેશક્ષમ્ ।

જોગિનાં જામિનીગીતં સંગીતકમયં યથા ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—તેમ ભોગી લોકોને સૌંદર્યનું સંગીતમય ગીત પ્રીતિને માટે થાય છે, તેમ જોગી લોકોને અધ્યાત્મમય કાવ્ય એવું આ પદ્ય (કાવ્ય) પ્રીતિને માટે થાય છે. ૮

વિશેષાર્થ—આ પ્રલોકથી મથકાર અધ્યાત્મ વિષય કેને પ્રિય હોય છે, એ વાન જણાવે છે. ભોગની કમજ રાખનાગ પુરુષને જેમ ચંગીતમય એવું, સોએવું ગીત પ્રિય હોય છે, તેવી રીતે યોગી પુરુષને અધ્યાત્મ પણ પ્રિય હોય છે. આ પ્રમાણે યોગીની સાથે યોગીનું દૃષ્ટાંત આપનામાં પ્રથકારે પુત્રી બતાવી છે કે, આનંદનો વિષય આત્માની સાથે સ્વભાવથી રહેલો છે. જેવો અધ્યાત્માનંદ આનંદ રૂપ છે, તેવો વિવિધાનંદ આનંદ રૂપ છે, પણ તે આનંદમાં ઘણાજ તફાવત છે. વિવિધાનંદ વિષયીને અધ્યાત્મમાં એવી જાય છે, અને અધ્યાત્મનો આનંદ તેને ઉત્તમ ગતિમાં આકર્ષે છે. વળી પ્રથકારે યોગી શબ્દ કહેલો છે, તે ઉપરથી અધ્યાત્મ વિદ્યાનો અધિકારી યોગીજ છે, એમ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવ્યું છે. અધ્યાત્મના ઉત્તમ આનંદનો સ્વાદ જેવો યોગીએને આવે છે, તેવો બીજાએને આવતો નથી. કારણ કે, સમાધિ વિદ્યામાં મનને વશ રાખવાની શક્તિ રહેલી છે, અને તે શક્તિ અધ્યાત્મ વિદ્યાની નજીક છે. ૮

કાંતાધરસુધાસ્વાદાદ્યુનાં યજ્ઞાપતે સુસ્વમ્ ।

વિદુઃ પાર્થે તદધ્યાત્મશાસ્ત્રસ્વદસુસ્વોદધેઃ ॥ ૯ ॥

સાવાર્થ—યુવાન પુરુષને સ્ત્રીના અધરામૃતના સ્વાદથી ભ્રમ મુખ જીત્ય જાય છે, તે મુખ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના સ્વાદના મુખ સાગરની પાસે એક બિંદુ રૂપ છે. ૯

વિશેષાર્થ—સ્ત્રીના શૃંગારમાં આસકત એવા યુવાન પુરુષને તેણીના અધરામૃતના પાનથી બારે મુખ થાય છે. એટલે વસ્તુતાએ

તે 'મરૂં' સુખ નથી, છતાં તેને તેઓ મોહથી બારે સુખ માને છે, પરંતુ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના સ્વાદમાં એટલું બધું સત્ય સુખ રહેલું છે કે, તેની ખાસે એ સુખ ઘણું જ મુદ્ર છે. તે ઉપરથી અથકારે પડેલાને બોધ આપ્યો છે કે, તમે સીના સંગ્રામમાં જે સુખ માની બેઠા છો, તે સુખ અધ્યાત્મ વિદ્યાના સુખની આમળ કાંઈ બીજાવમાં નથી, માટે તમે અધ્યાત્મ વિદ્યાનું અવગાહન કરો. એ તમે એ અદાવિદ્યામાં પ્રવેશ કરી તેના મધુર સ્વાદ ચાખશો, તો પછી તમને વિષય સુખ જરાપણ રૂચિ કર લાગશે નહીં. ૯

અધ્યાત્મશાસ્ત્રસંપૂત સંતોષમુલ્લસાક્તિઃ ।

गणपति न राजानं न श्रीं नापि वासवम् ॥ १० ॥

શાબાર્થ—અધ્યાત્મ શાસ્ત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા સંતોષના સુખ વડે શોભનારા પુરૂષો રાજાને, કુબેરને અને ઇંદ્રને પણ ગણતા નથી. ૧૦

મિત્રેષાર્થ—અથકારે આ શ્લોકથી અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની બારે પ્રમાણ કરી છે. આ જગતમાં સર્વ પુરૂષો રાજાની, કુબેરની અને ઇંદ્રની રૂદ્ધતા રાખે છે, તેમને મોટા ગણે છે, અને તેમનો આસેથી ઉત્તમ પ્રકારના સુખને મેળવવાની આકાંક્ષા રાખે છે, પરંતુ તેઓએ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી તે ઉપર મનન કરેલું છે, તેઓના હૃદયમાં એવો સંતોષ ઉત્પન્ન થાય છે કે, જે નાથી તેઓ રાજાને, ધનપતિ—કુબેરને અને ઇંદ્રને પણ ગણતા નથી તેઓ તેમની જરા પણ દરકાર રાખતા નથી. વળી એક પણ શાબાર્થ નીકળે કે, અધ્યાત્મ વિદ્યાના મનનથી તેમના હૃદય

માં એટલો બધો સતીય ઉત્પન્ન થાય છે કે, તેઓ રાખપદ, કુખે
પદ, અને ઈંદ્રપદ, મેળવવાની પણ ઇચ્છા રાખતા નથી. મૂળ
કુખેરતું નામ શ્રીદ આપેલું છે, તે ઉપરથી એવો ધ્વનિ નીકળે
કે કુખેર શ્રીદ-લક્ષ્મીને આપનાર-છે, છતાં અધ્યાત્મના સંતોષ
વૃત્ત થયેલા પુરૂષો તેની દરકાર રાખતા નથી. ૧૦

અધ્યાત્મના શિક્ષણ વિનાનું પાંડિત્ય નકામું છે.

यः किलाशिक्षिताध्यात्मशास्त्रः पानित्यमिच्छति ।

उत्क्षिपत्यंगुलीं पंगुः संस्वकुपञ्जलिपसया ॥ ११ ॥

ભાવાર્થ—જે પુરૂષ અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર શીખ્યા વગર પંડિત
પણાની ઇચ્છા રાખે છે, તે લંગડો પુરૂષ સ્વર્ગના વૃક્ષનું ફળ મે-
ળવવાની ઇચ્છાથી આંગળીને ઊંચી કરે તેના સમાન છે. ૧૧

વિશેષાર્થ—અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યા વગર જે પં-
ડિતાર્થની ઇચ્છા રાખે છે, તે તદ્દન નકામું છે. અર્થાત્ જ્યાં મુખી
અધ્યાત્મ વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો ન હોય, ત્યાં મુખી પંડિત થ-
વાનું નથી. તે ઉપર અંધકાર દેહાત આપે છે. જેમ લંગડો મા-
લુમ્મ સ્વર્ગમાં સહેલા વૃક્ષનું ફળ મેળવવાની ઇચ્છાથી આંગળી
ઉંચી કરે છે, તેના જેવું હાસ્યારૂપ છે. તે કદિપણ સ્વર્ગનાં વૃક્ષ-
નાં ફળને મેળવી શક્યો નથી. આ દેહાત આપી અંધકાર સિદ્ધ
કર્તું છે કે, જેઓ અધ્યાત્મ વિદ્યાને જાનુનારા છે, તેઓજ ખરેખર
પંડિત છે, તે પ્રિયઃયના અપડિત છે. પાંડિત્યનો પ્રભાવ અધ્યાત્મ
વ્યવસ્થા મેળવી શકાય છે. ૧૧

અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની પ્રશંસા કરે છે.

દંપર્વતદંમોલિઃ સૌહાર્દાવૃધિચંદ્રમાઃ ।

અધ્યાત્મશાસ્ત્રમુચાસૃ મોહજાનવનાનસ ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ—અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર દંભ રૂપી પર્વતને છેદવામાં વળ સમાન છે, મૈત્રી ભાવરૂપી સમુદ્રને વધારવામાં ચંદ્ર સમાન છે, અને વધેલા મોહભાગ રૂપ વનને જાળવામાં અગ્નિ સમાન છે. ૧૨

વિશેષાર્થ—અયકાર અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની પ્રશંસા કરતાં કહે છે કે, અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના અભ્યાસથી મુખ્યત્વે કરીને ત્રણ પ્રકારના લાભ થાય છે. અધ્યાત્મના યોગથી દંભ નાશ પામે છે, મૈત્રી વધે છે, અને મોહભાગ તુટી જાય છે. તેને અયકાર અલંકારિક ભાષાથી દર્શાવે છે. વળથી જેમ પર્વત તુટી જાય છે, તેમ અધ્યાત્મ રૂપ વળથી દંભ રૂપી પર્વત તુટી જાય છે. ચંદ્રથી જેમ સમુદ્ર ઉછળે છે—વધે છે, તેવી રીતે અધ્યાત્મ રૂપી ચંદ્રથી મૈત્રીભાવ વધે છે, અને અગ્નિથી જેમ વન જળી જાય છે, તેમ અધ્યાત્મ રૂપી અગ્નિથી મોહના ભાગ રૂપ અગ્નિ જલી જાય છે, તેથી દંભને તોડનાર, મૈત્રીને વધારનાર અને મોહનો નાશ કરનાર અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર અવશ્ય અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે. ૧૨

અધ્યાત્મ-શાસ્ત્રરૂપી-ઉત્તમ-રાજ્યમાં કોઈ જાતનો
ઉપદ્રવ થતો નથી.

અથવા ધર્મસ્ય મુસ્થઃ સ્યાત્ પાપત્તૌરઃ પન્નાયતે ।

અધ્યાત્મશાસ્ત્રસૌરાજ્યે ન સ્યાત્કશ્ચિદુપદ્રવઃ ॥ ૧૩ ॥

ભાવાર્થ—અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર રૂપી-સારા રાજ્યમાં ધર્મનો માર્ગ મુસ્થ થાય છે, પાપ રૂપી ચોર નાશી જાય છે, અને બીજો કોઈ ઉપદ્રવ થતો નથી. ૧૩

વિશેષાર્થ—અંધકાર આ પ્રલોકથી અધ્યાત્મ શાસ્ત્રને એક સારા રાજ્યની ઉપમા આપે છે. જેમ સારા રાજ્યમાં ધર્મનો માર્ગ મુસ્થ થાય છે, ચોર લોકો નાશી જાય છે, અને બીજો કોઈ જાતનો ઉપદ્રવ થતો નથી, તેવી રીતે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રરૂપી સારા રાજ્યમાં ધર્મનો માર્ગ મુસ્થ થાય છે, પાપરૂપી ચોર પલાયન કરી જાય છે, અને બીજો કોઈ જાતનો ઉપદ્રવ થતો નથી. અર્થાત્ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરી મનન કર્યું હોય તો, ધર્મ માર્ગ ચલાય છે, પાપ કર્મ થતાં નથી, અને કામ, ક્રોધાદિ ક્ષયાયોનો ઉપદ્રવ થતો નથી. તેથી અવશ્ય અધ્યાત્મ વિદ્યા સંપાદન કરવી જોઈએ. ૧૩

અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર હૃદયમાં પરિણમ્યું હોય તો, કષાય વિપયોનો કલેશ થતો નથી.

યેનામધ્યાન્મશાસ્ત્રાર્પતર્ષ્વં પરિણતં હૃદિ ।

કષાયવિપયવેશકલેશાસ્તેનાં ન કલ્હિષ્વિ ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—એમના દુરવર્થા અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનું વર્ણન થઈ
 શ્રાવ્ય થાય છે, તે પુરુષને કથાવર્ણના વિષયોના આવેશનો કહે
 છે કહિયેલું થતો નથી. ૧૪

વિરોધાર્થ—અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનું વર્ણન દુરવર્થા પશ્ચિદ્વાય પા-
 ત્રવાથી પુરુષને કેવો લાભ થાય છે ? તે વાત જાણવા જ્યાં કહે
 કથી કહાય છે. એ દુરવર્થા અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર પશ્ચિદ્વાયે—અર્થાત્ એ
 અધ્યાત્મનો અનુભવ દુરવર્થા થયો હોય, તે પછી તે દુરવર્થા જાણ
 કથાવ અને વિષયોના આવેશ થતો નથી. તેથી તે પુરુષ સર્વથા
 કહેલું સંદેહ રહે છે. અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના વર્ણનો વિષય કથાથી
 દુરવર્થા થાય અને અધ્યાત્મના થઈ જાય છે. તેથી તે દુરવર્થા કથાવ
 વિષયોના આવેશ રજાવી શકતો નથી. ૧૪

અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર રૂપ યોદ્ધાનો કૃપા ન હોય તે,
 કામદેવ રૂપી અંતાળ પડિતોને પણ ખીટું છે.

નિર્દયઃ કામર્વજાતઃ સંસ્થિતાનપિ પીડયેત્ ।

યદિ નાવ્યાત્મશાસ્ત્રાર્થસોપયોષઠ્યા જ્ઞેત્ ॥ ૧૫ ॥

ભાવાર્થ—અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના અર્થ જોધ રૂપી યોદ્ધાની કૃપા
 એ ન હોય તે, કામદેવ રૂપી નિર્દય અંતાળ પડિતોને પણ પીડા
 કરે છે. ૧૫

વિરોધાર્થ—અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના અભાવથી કેવી દાનિ થાય
 છે ? તે વાત જાણવા રૂપથી જાણવું છે. તે કહે છે કે, એ વર્મ

ર્યને જરાજર વિચારવો, અને તે પ્રમાણે બાલવું. તેમ વળી આ
અધ્યાત્મ શાસ્ત્ર યોગ્ય પુરૂષનેજ શીખવવું. અયોગ્યને શીખવવું
નહીં. કારણ કે, યોગ્ય પુરૂષને શીખવવાથી તે અધ્યાત્મ શાસ્ત્રને
જરાજર ઉપયોગ થાય છે, અને યોગ્ય પુરૂષના હૃદયમાં એ શાસ્ત્ર
મથાર્થ રીતે પ્રકાશ છે. અને તેથી તેના જરાજર અમલ થઈ
શકે છે. ૨૪

इति प्रथमाधिकारः

દ્વિતીયાધિકાર.

અધ્યાત્મ કેને કહેવાય ?

જગત્ત્વં તદધ્યાત્મં યદિત્યમુપવર્ણ્યતે ।

શૃણુ વન્તઃ સ્વાધ્યાયસ્ય વર્ણયમિ પુરસ્તવ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—શિષ્ય પ્રશ્ન કરે છે, “હે ભગવાન! તમે જેનું વર્ણન કરો છો, તે અધ્યાત્મ શું કહેવાય ? ” શુદ્ધ ઉત્તર આપે છે, હે વત્સ ! અધ્યાત્મ શું કહેવાય તે હું શ્રાવ્ય પ્રમાણે વારી આગળ વર્ણન કરી બતાવું છું, તે સાંભળ. ૧.

વિશેષાર્થ—અધિકાર આ સ્વોક્તિથી શુદ્ધ ૧ ને શિષ્યના પ્રશ્નો-ચર રૂપે અધ્યાત્મને કહી બતાવે છે. અધ્યાત્મ શું કહેવાય એવા શિષ્યના પ્રશ્નને શુદ્ધ ઉત્તર આપે છે કે, તે વિષે હું વારી આગળ નારી રીતે શાસ્ત્રને અનુસરીને વર્ણન કરી બતાવીશ ૧

અધ્યાત્મનું લક્ષણ કહે છે.

મત્તમોદ્ધાધિધારણામાત્માનમધિકૃત્ય યા ।

મર્ચતે પ્રિયા કુપ્પ્યા તદધ્યાત્મં જગુર્નિનાઃ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—એમનો એકનો અધિકાર નાશ પામ્યો છે, એવા મુનિઓને આત્માને અધિકાર કરી જે શુદ્ધ ક્રિયા મર્ચતો તેને જિ-નેશ્વરો અધ્યાત્મ કહે છે. ૨

‘વિશેષાર્થ’—આત્માને ‘આશ્રયીને’ જે શુદ્ધ ક્રિયા પ્રવર્તે, તે અધ્યાત્મ કહેવાય છે. પણ તેવી શુદ્ધ ક્રિયા જ્યારે મોહનો નાશ થાય ત્યારે પ્રવર્તી શકે છે. તે ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે, જેમના હૃદયમાંથી મોહ નાશ પામ્યો છે એવા પુરૂષો, પછી અંતરાત્માને કહેવાય છે જે શુદ્ધ ક્રિયા કરે તે અધ્યાત્મ કહેવાય છે. એટલે કે જ્યારે મોહનો નાશ થાય છે, એટલે આત્મસ્વરૂપ. જ્યારે સ્વયં આત્મસ્વરૂપ આવે છે, ત્યારે તેની ક્રિયા પણ શુદ્ધ થાય છે. એવા શુદ્ધ પ્રવર્તનને જ જિન ભગવાન અધ્યાત્મ કહે છે. આ ઉપરથી, એમ પણ ભણવાનું છે કે, જેનામાં મોહ ન હોય, તે અધ્યાત્મને અધિકારી છે. જ્યાં સુધી મોહનો આવેશ રહેલો હોય ત્યાં સુધી આત્મ વિચાર આવતો નથી, અને જો આત્મ વિચાર ન આવે તો પછી અધ્યાત્મ બોધ કયાંથી જાય ? માટે અધ્યાત્મ સંપાદન કરવાને માટે પ્રથમ મોહનો નાશ કરવો જોઈએ. મોહનો નાશ થનાથી આત્મ જ્ઞાન થાય છે, અને આત્મ જ્ઞાન થવાથી શુદ્ધ ક્રિયામાં પ્રવર્તીય છે. એવા પ્રવર્તનનું નામજ અધ્યાત્મ છે. અહીં એમ પણ સમજવાનું છે કે, જ્યાં સુધી મોહ છે, ત્યાં સુધી આત્મ જ્ઞાન થતું નથી, અને જ્યારે આત્મ જ્ઞાન ન થાય, તો પછી શુદ્ધ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. અને તેમ થવાથી અધ્યાત્મને પ્રાપ્તિ થતી નથી. ૨

સર્વ યોગમાં અધ્યાત્મ અનુગત છે.

મામાયિકં પથા મર્તિ ચારિત્ર્યેનુરુત્તિમન્ ।

અધ્યાત્મ્યં મર્તિયોગેનુ તથાનુગતમિત્યને ॥ ૩ ॥

વિશેષાર્થ—આત્માને આશીર્વાદ જે શુદ્ધ ક્રિયા પ્રવર્તે, તે અધ્યાત્મ કહેવાય છે. પણ તેની શુદ્ધ ક્રિયા જ્યારે મોહનો નાશ થાય ત્યારે પ્રવર્તી શકે છે. તે ઉપરથી મિત્ર યતું કે, જેમના હૃદયમાંથી મોહ નાશ પામ્યો છે એવા પુરૂષો, પત્રી અંતરાત્માને કદેશીને જે શુદ્ધ ક્રિયા કરે તે અધ્યાત્મ કહેવાય છે. એટલે કે જ્યારે મોહનો નાશ થાય છે, એટલે આત્મસ્વરૂપ જ્યારે સ્વચર્ય ઓળખવામાં આવે છે, ત્યારે તેની ક્રિયા પણ શુદ્ધ થાય છે. એવા શુદ્ધ પ્રવર્તનને જ જિન ભગવાન અધ્યાત્મ કહે છે. આ ઉપરથી એમ પણ જણવાનું છે કે, જેનામાં મોહ ન હોય, તે અધ્યાત્મનો અધિકારી છે. જ્યાં મુખી મોહનો આવેશ રહેલો હોય ત્યાં મુખી આત્મ વિચાર આવતો નથી, અને જે આત્મ વિચાર ન આવે તો પછી અધ્યાત્મ બોધ ક્યાંથી જ થાય ? માટે અધ્યાત્મ સંપાદન કરવાને માટે પ્રથમ મોહનો નાશ કરવો જોઈએ. મોહનો નાશ થવાથી આત્મ જ્ઞાન થાય છે, અને આત્મ જ્ઞાન થવાથી શુદ્ધ ક્રિયામાં પ્રવર્તીય છે. એવા પ્રવર્તનનું નામ જ અધ્યાત્મ છે. અહીં એમ પણ સમજવાનું છે કે, જ્યાં મુખી મોહ છે, ત્યાં મુખી આત્મ જ્ઞાન થતું નથી, અને જ્યારે આત્મ જ્ઞાન ન થાય, તો પછી શુદ્ધ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. અને તેમ થવાથી અધ્યાત્મનો પ્રાદુર્ભાવ થતો નથી. ૨

સર્વ યોગમાં અધ્યાત્મ અનુગત છે.

સામાયિકં યથા સર્વ ચારિત્રેષ્વનુવૃત્તિમત્ ।

અધ્યાત્મં સર્વયોગેષુ તથાનુગતમિષ્યતે ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—જેમ સર્વ ચારિત્રોની અંદર સામાયિક અનુગત છે, તેમ સર્વ યોગોની અંદર અધ્યાત્મ અનુગત છે. ૩

વિશેષાર્થ—દ્રવ્ય ચારિત્ર, ભાવ ચારિત્ર વગેરે બધા ચારિત્રોની અંદર સામાયિક અનુગત છે, એટલે અનુસરીને રહેતું છે; અર્થાત્ કોઈ પણ ચારિત્ર સામાયિક શિવાય કહેવાતું નથી. દરેક ચારિત્રની અંદર સામાયિક હોવાનું જોઈએ. તેવી રીતે મનોયોગ, વશ્યોયોગ અને કાય યોગ એ ત્રણે યોગોમાં અધ્યાત્મ અનુસરીને રહેતું છે. અધ્યાત્મ શિવાય એ યોગો સાધી શકાતાં જ નથી. કારણ કે, મન, વચન અને કાયાનું સ્વરૂપ જ્ઞાતમ સ્વરૂપના જ્ઞાનથી બંધી શકાય છે, અને તે અધ્યાત્મને આપીને છે. જ્યારે અધ્યાત્મ દૃષ્ટ્યમાં સ્ફુરે છે ત્યારે મન, વચન અને કાયાના યોગ સ્વતઃ સાધ્ય પામ છે. ૩

અધ્યાત્મમય ક્રિયા કયાં સુધી ક્રમ શુદ્ધિવાળી
માનેલી છે?

અપુનર્બંધવ્યાપાવદગુણસ્થાનં વનુર્દશમ્ ।

પ્રમશુષ્કિમતી તાવન્ ક્રિયાધ્યાત્મિમયો મતા ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ—અપુનર્બંધ-મિથ્યા શુભકાલુષી માંડીને આદ્યમા શુભકાલુષા સુધી અનુક્રમે જે આત્માની શુદ્ધિ પ્રગટ પામ છે, તે સર્વ અધ્યાત્મક્રિયા બંધુવી. ૪

વિશેષાર્થ—અપુનર્બંધ એટલે જેમાં ફરીવાર સંસારને

બંધ નથી, એવા ચોથા ગુણડાણના માંડીને ચોક્કમાં ગુણડાણુ સુધી અધ્યાત્મમય આત્માની શુદ્ધતા પ્રગટ થાય છે. આ ઉપરથી અંધકારે દર્શાવ્યું છે કે, જો અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનો બોધ હોય, અને તે પ્રમાણે ક્રિયામાં પ્રવર્તન થતું હોય તો, ચોથા ગુણડાણની માંડીને અનુક્રમે ચોક્કમાં ગુણડાણુ સુધી આત્માની જે વિશુદ્ધિ જોઈએ, તે વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે, એટલે આત્માની ખરી વિશુદ્ધતા સ્વતઃ પ્રગટ થાય છે. આવું અધ્યાત્મનું ઉત્તમ ફળ સંવેદના સંપાદન કરવા બોલ્યું છે. ૪

કેવી ક્રિયા અધ્યાત્મની વિરોધી છે ?

આહારોપધિપૂજાદ્વિગૌરવપ્રતિવંધતઃ ।

જવાજિનંદી યાં કુર્યાત્ ક્રિયાં સાધ્યાત્મવૈરિણી ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—ભવાલિનંદી પુરૂષ આહાર ઉપાધિને અર્થે, પૂજા પામવાની ઋદ્ધિના ગૌરવથી બંધાઈને જે ક્રિયા કરે છે, તે ક્રિયા અધ્યાત્મ શુભની વિરોધી છે. ૫

વિરોધાર્થ—આ શ્લોકથી અંધકાર અધ્યાત્મની વિરોધી ક્રિયા બતાવે છે. ભવાલિનંદી એટલે સંસારમાં આનંદ માનનારો પુરૂષ પોતાના આહારની ઉપાધિને માટે, એટલે આહારનાં સાધનને માટે, જગત્માં પોતાની પૂજાની ઋદ્ધિ વધે તેવા હેતુથી, અને પોતાનું ગૌરવ વધે તેવા ઈરાદાથી જે ક્રિયા કરે છે, તે ક્રિયા અધ્યાત્મને નાશ કરનારી છે, અર્થાત્ તેથી ક્રિયા કરનારો સંસારી હવે અધ્યાત્મને મેળવી શકતો નથી. તેથી અધ્યાત્મની ધ્રુવ રાખનારે તેથી ક્રિયાથી દૂર રહેવું જોઈએ. ૫

ભવાભિનંદીની ક્રિયાનો આરંભ નિમ્ન પામ્ય છે.

હૃદો મોજરતિદીનો મત્સરી નયવાન શત્રુઃ ।

અગ્રો જવાહિનંદી સ્વાશ્નિષ્કાન્તમંગલઃ ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—હૃદ—હૃદયકો, લોભમાં પ્રીતિવાળો. દીન, મત્સરી, બહીષ્ણ, શત્રુ અને અજ્ઞાની એવો ભવાભિનંદી જે ક્રિયા કરે છે, તે નિમ્ન પામ્ય છે. ૬

વિશેષાર્થ—અંધકારે સાત વિશેષદો આપી ભવાભિનંદીને દર્શાવ્યો છે. ભવાભિનંદી પુરૂષ હૃદ—હૃદયકો હોય છે, તેને લોભ ઉપર પ્રીતિ હોય છે, તે દીન હોય છે, તેના દૃષ્ટ્યમાં મત્સર-અર્થાં ભાવ હોય છે. તે સદા બહીષ્ણ હોય છે, તે છતાં ચક્ર-હુમ્મો હોય છે. આવા ભવાભિનંદીની ક્રિયાનો આરંભ નિમ્ન પામ્ય છે. કારણ કે, ઉપર કહેલા નકારા દુર્યોધાને લઈને તેની ક્રિયા શુદ્ધ હોતી નથી, તેથી તે નિમ્ન પામ્ય છે. ૬

કેવી ક્રિયા અધ્યાત્મ ગુણની વૃદ્ધિ કરે છે.

શાંતો દાંતઃ સદાગુપ્તો યોજાપીં વિશ્વવત્સલઃ ।

નિર્દર્શાં વાં ત્રિપાં કુર્યાત્સાધ્યાત્મગુણટુલ્યે ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ—શાંત, ઇદ્રિયોનું દમન કરનાર, સદા શુષ્ક એટલે ત્રણ ગુપ્તિવાળો, ચોક્કસ અર્થો અને વિશ્વ ઉપર પ્રીતિવાળો પુરૂષ જે દંત વગરની ક્રિયા કરે છે, તે ક્રિયા અધ્યાત્મ ગુણની વૃદ્ધિને માટે પામ્ય છે. ૭

નિગોષાર્થ—સંપાદન આ કોઈકની અધ્યાત્મ ગુણને વધારી ક્રિયા કરાવે છે તે ક્રિયા દ્વારા વગરની દોષ છે, તેને ક્રિયાથી અધ્યાત્મ ગુણ નથી, નાશનિ તેથી ક્રિયાનો કાંઈ પણ સંબંધ નિગોષણનો દોષો નાશન. ને કાંઈ દોષ દૂર કરવાનો દોષો ને બેઠાય. ને કાંઈ એકી દોષોને દમન કરવાનો દોષો ને ક્રિયાથી દૂર કરે, ક્રિયાના દમનથી અધ્યાત્મ ગુણ માંથી પામ છે. તે ક્રિયાથી દોષો ને બેઠાય. અર્થ—જુદા જોડેને જુદા ગુણોના સંબંધ મળતું. મનોગુણ, ચતુર્ગુણ અને કાંઈગુણ—એ ગુણ ગુણોના પુરુષ અધ્યાત્મ ગુણનો સંપાદન અને તે. વળી તે મોડોનો અર્થ દોષો ને બેઠાય. જે મોડોનો અર્થ દોષ, તેના દુરપણો અધ્યાત્મ દૂર છે, અવાગિનનીના દુરપણો અધ્યાત્મનો અર્થ પણ દોષો નથી, તે વિચારસર દોષો ને બેઠાય. એકી દોષો નિર્ધન સમાન દૃષ્ટિએ એવાર દોષો ને બેઠાય. એવા જીવન અધિકારી પુરુષો દ્વારા વગરની શુદ્ધ ક્રિયા કરે છે, તે ક્રિયાથી અધ્યાત્મ ગુણ અવશ્ય વૃદ્ધિ પામ છે. ૭

એ કારણથી શુદ્ધ ક્રિયામાં રહેલો પુરુષ સાધુની પાસે જાય છે.

अतएव जनः पृच्छोत्पन्नसंज्ञः विपुच्छिगुः ।

साधुषां च जिगमिर्धर्मं પૃચ્છન્ ક્રિયાસ્થિતઃ ॥ ૭ ॥

સાધુષાં—એથી પ્રશ્ન કરવાની જેને સંજ્ઞા ઉત્પન્ન છે, એવો પુરુષ પુણ્યવાની ઇચ્છાથી સાધુની પાસે જવાની

કરે છે, અને ક્રિયામાં સ્ત્રીને ધમને પુરે છે ૮

વિશેષાર્થ—ઉપર કહેલા વિશેષકૃતિના પુરુષના દૃશ્યમાં પુરુષાણી સંજ્ઞા ઊત્પન્ન થાય છે. પછી પુરુષાણી મુલકાણીને તે દેહ વિદ્વાન ગુરૂની પાસે જતા ઇચ્છે છે. ગુરૂની પાસે ગયા પછી જાણના ઉપદેશ ધારણ કરી ક્રિયા યોગમાં સ્ત્રી ગરુડને તત્ત્વ ૧૩૫ પુરે છે. અર્થાત્ જ્યારે અધ્યાત્મ ગુણનો અધિકારી થાય છે ત્યારે ગુરૂની પાસે આવી તત્ત્વ વિશે પ્રશ્ન કરે છે ૮

તેવા અધિકારીની સ્થિતિ દર્શાવે છે

મતિપિન્નુઃ સૃજનપુરિ મનિવક્ત્રધ દર્ગનમ્ ।

શાસ્ત્રો યત્કિંચ ત્રિવિધોઽન્નનાંશકૃપકમ્પથા ॥ ૪ ॥

દદમોહ દપકો મોહશમકઃ શાંતમોહકઃ ।

દપકઃ ક્ષીણમોહથ જિનોઽપ્યેગા ષ કંચત્તી ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—તત્ત્વને અંગીકાર કરી પ્રથમ સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત થયેલો શાસ્ત્રી તથા યતિ તે ત્રણ પ્રકારના (૧) ઉપશમ સમર્થિ (૨) ક્ષયોપશમ સમર્થિ, ક્ષાયક સમર્થિ, (૩) જો અનતાનુભવો અંશ નેલે અપ્રાપ્ત છે, વડી દર્શન મોહનીયને અપ્રાપ્ત મોહનીયને ઉપશમાવનાર એવા ઉપશાંત મોહી તથા દપક ૫ વિશે વર્તી નેલે મોહનો દુષ્કર કહેલો છે, તેવા સમર્થિ તથા અયોગીકેવલી અમર્થ અપ્રાપ્ત ૬-૧૦

વિશેષાર્થ—અંક ૨ આ બે પ્રકારથી અધ્યક્ષ ન હોય

ભાવાર્થ—એમ અશુદ્ધનો અનાદર કરે, અને શુદ્ધ યોગનો અભ્યાસ ન કરે. ત્યારે, દર્શન જે સમક્ષિ તે પણ શુદ્ધતા થવું. કારણકે, એક નિસર્ગ-સ્વાભાવિક સમક્ષિ ટાળીને શુદ્ધ કરવું, તે પણ અભ્યાસથીજ થઈ શકે છે. ૨૦

વિશેષાર્થ—દર્શન એટલે સમક્ષિની શુદ્ધિ જે રીતે થતી નથી. એક અશુદ્ધનો અનાદર કરે, અને બીજું શુદ્ધ યોગનો અભ્યાસ ન કરે. આમ કરવાથી દર્શન સમક્ષિની શુદ્ધિ થતી નથી તેમ થવાનું કારણ હશે છે. નિસર્ગ-સ્વાભાવિક એવા સમક્ષિને ટાળીને શુદ્ધ કરવું, તે પણ અભ્યાસથીજ થઈ શકે છે. ૨૦

કેવી શુદ્ધતા હોવાથી નથી ?

શુષ્કમાર્ગનિરાગેના શત્રુનાં વા તુ શુક્તા ।

ગુગવત્પતંત્રાણાં સા ન કાંપિ

ભાવાર્થ—શુદ્ધ માર્ગના શુભવાન માણીને આધીન છે, તે ક્યારે પણ નહીં.

વિશેષાર્થ—શ્રદ્ધા હોવાની નથી, તે દર્શન છે, તેના પુરે છે. શુદ્ધતા હોવા નથી થતી નાનું છે, એટલે શુદ્ધિ હોવાની જે શુદ્ધતા છે, તે

એવો છે કે, તેઓ શુદ્ધ માર્ગે જીવન ગાળનાર. અને શુદ્ધી
જન ઉપર પ્રેમ ધરનારા છે, તેઓની શુદ્ધિ કદિ પાન નારા પામતી
નથી તેથી મુર્ખ જનો આત્માઓએ શુદ્ધ માર્ગ ઉપર પ્રવૃત્તિ અને
શુદ્ધીજન ઉપર પ્રેમ ધારણ કરવો જોઈએ. તે શિવાય કદિ પાન ના-
મ પ્રકારની શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે નહીં ૨૧

શુદ્ધિના ત્રણ પ્રકાર.

વિષયાત્માનુરંભદિ ત્રિયાશુદ્ધિં યથોચરમ્ ।

સુક્તે કર્મ-વપ્રાપ્યં સુકલ્પયં પતનાર્થાવ ॥ ૨૨ ॥

સાધાર્થ—વિષય, આત્મા અને અનુબંધ એ ત્રણ પ્રકારે
શુદ્ધિ કહેવાય છે. તે શુદ્ધિ એક એકથી વિશેષ ઉત્તમ છે. તે ત્રણ
કર્મમાં જે દુઃખથી પેતાના આત્માને સુકલ્પાને જંપાપાત વગેરે
કરે તે પહેલું વિષય શુદ્ધિ કર્મ કહેવાય છે. ૨૨

વિદ્યોપાર્થ—પ્રચક્ષર આ સ્લોકથી ત્રણ પ્રકારની શુદ્ધિ દ-
ર્શાય છે. વિષયે કરીને જે શુદ્ધિ થાય, તે પહેલી વિષયશુદ્ધિ કહે-
વાય છે. આત્માએ કરીને જે શુદ્ધિ તે બીજી આત્મ શુદ્ધિ, અને
અનુબંધ વડે કરીને જે શુદ્ધિ તે ત્રીજી અનુબંધ શુદ્ધિ કહેવાય છે. તે
શુદ્ધિ ઉત્તરોત્તર એક એકથી ઉત્તમ છે—નિર્મલ છે એટલે વિષય
શુદ્ધિથી આત્મ શુદ્ધિ નિર્મલ છે, અને આત્મ શુદ્ધિથી અનુબંધ
શુદ્ધિ નિર્મલ છે. આ ત્રણે શુદ્ધિઓમાં આત્મશુદ્ધિ અને અનુ-
બંધ શુદ્ધિને બાદ કરી ત્રીજી વિષય શુદ્ધિ માટે પ્રચક્ષર લખે છે કે,
પેતાના આત્માને સુકલ્પાને જંપાપાત વગેરેથી આત્મથાત

કરે છે, તે તિલક શુદ્ધિ ક્ષેત્રમાં છે; અને તે મર્મથી અપ્રત્યે
તેથી તે શુદ્ધિ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો ન જોઈએ. ૨૨

તે ત્રિવિધ શુદ્ધિને માટે વિશેષ જણાવે છે.

અજ્ઞાનિનો દ્વિતીય ત્વ સ્તોકદ્વયયા યમાદિકમ્ ।
તૃતીયં શાંતવૃત્તિયા તત્ત્વસંવેદનાનુગમ્ ॥ ૨૩ ॥

ભાવાર્થ—જે બીજી આત્મ શુદ્ધિ છે, તે અજ્ઞાનીઓને ધર
છે. તે લોક દષ્ટિએ પાંચ યમ, ત્રણ નિયમ વગેરે પાલે છે. અને ત્રીજી
અનુબંધ શુદ્ધિ છે, તે શાંત વૃત્તિવટ તત્ત્વના સંવેદન—અનુભવ
અનુસરે છે. ૨૩

વિશેષાર્થ—આ પ્રલોકથી મંથકાર આત્મ શુદ્ધિ અને અ
નુબંધ શુદ્ધિનાં લક્ષણો દર્શાવે છે. જેઓ લોક દષ્ટિએ પાંચ યમ
અને ત્રણ નિયમ વગેરે પાળનારા અજ્ઞાનીઓ છે, તેમને આત્મશુદ્ધિ
હોય છે. એટલે માત્ર લોકોને બતાવવાને યમ નિયમ પાળવા
આત્મશુદ્ધિ કહેવાય છે. જેઓ શાંતવૃત્તિથી તત્ત્વ સંવેદન—અ
ભવ કરે છે, તેમને ત્રીજી અનુબંધ શુદ્ધિ હોય છે, એટલે જે શાં
વૃત્તિથી તત્ત્વાનુભવ કર્યો, તે અનુભવ વિશુદ્ધિ કહેવાય છે. શાં
સ કે, અનુબંધ શુદ્ધિ સર્વોત્તમ છે. આત્મશુદ્ધિ તેનાથી ઉતરતી
અને વિષય શુદ્ધિ તેનાથી ઉતરતી છે. ૨૩

તે ત્રિવિધ શુદ્ધિનું રૂપ દર્શાવે છે.

આયા નાજ્ઞાન વાદુદ્યા ન્યોક્તસાધકવાધનમ્ ।

સદ્જ્ઞાવાચયદ્વેષેનોચિતં જન્ય પરા જગુઃ ॥ ૨૪ ॥

ભાવાર્થ—પેહેલી વિષયશુદ્ધિ અજ્ઞાનના બહુપણાથી મોક્ષના સાધકને બાધ કરનારી છે, અને તેના સદ્ભાવથી શુભ આશયનો લેશ માત્ર હોય તો, તેથી જન્મ મરણ થયા કરે, એમ મોક્ષાભ્યાસી પુરૂષો કહે છે. ૨૪

વિરોધાર્થ—જપાપાત વગેરેથી આત્મધ્યાન કરવાની જે પેહેલી વિષયશુદ્ધિ છે, તેની અંદર ઘણી અજ્ઞાનના સ્તેલી છે, તેથી તે મોક્ષનાં સાધનનો બાધ કરે છે, એટલે તે શુદ્ધિમાં કદિપણ મોક્ષ થતો નથી તેનું કારણ બતાવે છે. તે શુદ્ધિમાં શુભ આશયનો માત્ર લેશ હોય છે, તેથી જન્મમરણની પરંપરા તુટી શકતી નથી આ વાત મોક્ષાભ્યાસી પુરૂષો જણાવે છે. ૨૪

બીજી અને ત્રીજી શુદ્ધિનું કૃણ કહે છે.

દ્વિતીયા દોષહાનિઃ સ્યાત્કચિન્મંદૂકપૂર્ણવદ્ ।

માતૃતિકી તૃતીયા સુ ગુરુભાષણવિવિધા ॥ ૨૫ ॥

ભાવાર્થ—બીજી આત્મશુદ્ધિથી ક્વચિત્ દોષની દાની નો પાપ, પણ દેહકાના ચૂર્ણની જેમ પરંપરાએ ઘણા દોષ થઈ ગય છે. અને ત્રીજી અનુગ્રહ શુદ્ધિમાં તો ગુરૂવાભાવ અને લગુનાભાવના ચિંતવનથી કર્મની અત્યંત હાની થાય છે. ૨૫

વિરોધાર્થ—બીજી આત્મશુદ્ધિમાં દોષની હાની થઈ શકે છે, પણ તે કોઈવાર જને છે. કારણકે, તેની અંદર દેહકાના ચૂર્ણની જેમ પરંપરાએ ઘણા દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. આ દેહકાના આપી કરે દોષની ઉત્પત્તિને બરાબર સૂચવી આપી છે. એક દેહકાનો

નાગ થયો હોય, પણ તે મુશ્કેળ ગમેતા શરીર ઉપર જ્યારે સર્વજ્ઞ જળ પડે છે, ત્યારે તેમાંથી અનેક દેહકાંચો ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી રીતે આત્મશુદ્ધિથી હોતની દાનિ થાય છે; પણ તેમાંથી પાછા વળી દોષો ઉત્પન્ન થઈ આવે છે. ત્રીજી અનુગ્રહશુદ્ધિ તેનાથી ઉત્પન્ન છે. તેની અંદર કર્મની અત્યંત નિવૃત્તિ થાય છે, કાચકે, તે શુદ્ધિમાં શુદ્ધતાભાવ અને લગુનાભાવની ત્રિચારણા સ્થિતી છે. એ ત્રિચારણાને એવો મોટો પ્રભાવ છે કે, તેના યોગથી કર્મ કે દોષની અત્યંત નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. ૨૫

કેવી ક્રિયાથી રત્નત્રયીનું બીજ પ્રગટ થાય છે ?

अपि स्वरूपतः शुद्धा क्रिया तस्माद्विशुद्धिवत् ।
मौर्नीषव्यवहारेण मार्गबीजं ददादरात् ॥ २६ ॥

ભાવાર્થ—જે ક્રિયા સ્વરૂપથી પણ શુદ્ધ હોય તો, તે આત્માને શુદ્ધતા કરનારી છે; માટે શુદ્ધક્રિયા કરવી જોઈએ. મુર્નીષ પરમેશ્વર ખતાવેલા વ્યવહારવડે દ્વંદ્વ આદરથી શુદ્ધ ક્રિયા કરવામાં આવે તો, તેથી ત્રણ રત્નોનાં માર્ગનું બીજ પ્રગટ થાય છે. ૨૬

વિશેષાર્થ—જે ક્રિયા સ્વરૂપથી શુદ્ધ હોય, તો તે ક્રિયા આત્માને શુદ્ધતા કરનારી છે, એટલે શુદ્ધક્રિયા કરનારનો આત્મા શુદ્ધ થાય છે. તેથી દરેક લવી મનુષ્યે શુદ્ધક્રિયા કરનાર થવું જોઈએ તેવી ક્રિયા કરવાથી શુદ્ધ થાય ? તે અચકાર કશાંતિ છે. મોતી એટલે જિનભગવંતે જે વ્યવહાર આગમદ્વારા દર્શાવ્યો છે, તે વ્યવહાર પ્રમાણે ચાલી જાય આદરથી ક્રિયા કરવામાં આવે તો, રત્નત્રય

નુકસે વીર્યોદ્ધાસ પ્રગટ કરે નહીં, તો મોક્ષના અધિકારી થવાનું નથી. તેમ દ્રવ્ય દીક્ષા ગ્રહણ કરે, અને ગુરૂની આજ્ઞાને આધીન રહે નહીં, તેમ વીર્યોદ્ધાસ પ્રગટ કરે નહીં, તો પણ મોક્ષના અધિકારી થવાનું નથી. તે ઉપાયની ત્રિપુટી સંપૂર્ણ હોય તો જ, મોક્ષના અધિકારી થવાય છે. અર્થ 'દ્રવ્ય દીક્ષા ગ્રહણ કરવાથી પણ' એમ ને લખેલું છે. તે હેતુ પૂર્વક છે. એટલે મુખ્યતો ભાવ દીક્ષા ગ્રહણ કરવી જોઈએ, તે છતાં કહી દ્રવ્ય દીક્ષા ગ્રહણ કરી હોય તો પણ મોક્ષના અધિકારી થવાય છે, એમ દર્શાવ્યું છે. વળી અંતકારે તે ત્રણ ઉપાયોને ને ક્રમવાર દર્શાવ્યા છે, તેમાં ઘણાજ ઉત્તમ હેતુ રહેલા છે. પ્રથમ ગુરૂની આજ્ઞા ને આધીન રહેવાને કહ્યું, તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, ને ગુરૂની આજ્ઞાને આધીન રહે, તે દ્રવ્ય દીક્ષાને યથાર્થ રીતે પાળી શકે છે, અને ત્યારે દ્રવ્ય દીક્ષા યથાર્થ પાળવામાં આવે છે, ત્યારે તેનામાં અનુક્રમે વીર્યોદ્ધાસ ફોરપવાનું સામર્થ્ય આવે છે, અને તેથી તે મોક્ષના અધિકારી થઈ શકે છે. ઘણા જીવો એ ગણ ઉપાયોનું સંવન કરી પરમ પદને પ્રાપ્ત થયેલા છે, એ જીન ઇતિહાસમાં પ્રખ્યાત છે. ૨૭

અધ્યાત્મના અભ્યાસ વખતે કેવી ક્રિયા અને
જ્ઞાન સ્પુરે છે.

અધ્યાત્માભ્યાસકાક્ષેઽપિ ક્રિયા કાપ્યેવમસ્તિ હિ ।

શુજોપસંજ્ઞાનુગતં જ્ઞાનમપ્યસ્તિ કિંચન ॥ ૨૮ ॥

ભાવार्થ—અધ્યાત્મના અભ્યાસ વખતે પણ કોઈ લેશ માત્ર ક્રિયા વર્તે છે, અને શુભકારી એવા સંજ્ઞાને સદચારી એવું કાંઈ જ્ઞાન પણ વર્તે છે. ૨૮

વિરોધાર્થ—જ્યારે અધિકારી પુરૂષ અધ્યાત્મ વિધાનો અભ્યાસ કરવા વત્પર થાય છે, તે વખતે તેનામાં કોઈ ભવની લેશમાત્ર ક્રિયા સ્તેષ્ટી હોય છે. તેમજ તે કાળે શુભકારી ઓષ સ જાનું સહચારી એવું કંઈક જ્ઞાન પણ સ્તેષ્ટ હોય છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે, અધ્યાત્મ વિદ્યા એવી ઉત્કૃષ્ટ છે કે, તેના અભ્યાસના સમયમાં ક્રિયા અને જ્ઞાન બંને તેટલે અગ્રે પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૮

તે જ્ઞાન-ક્રિયા રૂપ અધ્યાત્મ કેવાં મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થાય છે ?

મતો જ્ઞાનક્રિયારૂપમધ્યાત્મ સ્વવત્તિષ્ઠે ।

પરત્પરર્ક્ષમાર્ત સ્વામિર્દમાચારશાસ્ત્રિનામ્ ॥ ૨૯ ॥

ભવાર્થ—એ કારણ માટે તે અધ્યાત્મ, જ્ઞાન અને ક્રિયા રૂપે સ્તેષ્ટ છે. તે અધ્યાત્મ હ'લ રહિત આચારથી શોભનારું મનુષ્યોને ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતું બને છે. ૨૯

વિરોધાર્થ—એ કારણ માટે એટલે ઉપર કહેલા કારણને લીધે તે અધ્યાત્મ, જ્ઞાન તથા ક્રિયા રૂપે સ્તેષ્ટ છે. તે અધ્યાત્મ કેવા મનુષ્યોને ઉત્તરોત્તર વધે છે ? તે પ્રશ્નકાર દર્શાવે છે. જેઓ હ'લ-હિં આચારને પાળનારા છે, તેઓને તે અધ્યાત્મ ઉત્તરોત્તર વધે છે. જેનામાં હ'લ હોય તેવાં માણસને તે અધ્યાત્મ વૃદ્ધિ પામતું નથી પણ તે નષ્ટ થઈ જાય છે. આ ઉપરથી એવો ઉપદેશ લેવાનો છે કે, જેમણે અધ્યાત્મ પ્રાપ્ત કરવું હોય તેમણે પોતાના આચાર વિચારમાં જરાપણ હ'લ રાખવો ન જોઈએ. હ'લ રહિત-શુદ્ધ આચારમાં

ભાવાર્થ—અહા ! મોહનું, કેવું માહાત્મ્ય છે? જે જે કાળલવડે રૂપની જેમ ભગવંતની દીક્ષાને, પણ લોપી નાખે. ૧૦

વિશેષાર્થ—આ સંસારમાંથી આત્માનો ઉદ્ધાર કરવા જે શ્રી ભગવંતની દીક્ષા છે, તેને હંલથી લોપી નાંખવી, એ મોહનું માહાત્મ્ય છે. આશ્ચર્યની વાત છે કે, ભગવંતની પાવનદીક્ષા કરી તેને હંલથી લોપી નાંખવી, એ કેવું અનુચિત કામ કહેવાય! તે ઉપરથી અંધકાર દહાંત આપે છે—જેમ મુંદર રૂપને લગાડી કેવું, તેવી રીતે હંલથી મહામતવતી દીક્ષાનો નાશ કરવા છે. આમ થવાનું કારણ માત્ર મોહનો વિલાસ છે. મોહને હંલ કરવાની ઇચ્છા થાય છે, તેથી તેમાં મોહનું માહાત્મ્ય છે. મોહને લઈને હંલનું સેવન કરી ભાગવતી દીક્ષાને લોપ નાશ સાધુઓ આ જગતમાં નિંદાપાત્ર બને છે, તેથી દેવે મુનિ પાતાની દીક્ષાને નાશ કરનારા હંલનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો છે. ૧૦

હંલ ધર્મની અંદર ઉપદ્રવ. ૩૫ છે.

અગ્ને દિવ્ય તનો રોગો વને વન્દિત્વિને તિરા ।

પ્રયે મૌર્ખ્ય કલ્પિઃ સૌસયે. ધર્મે. દ્વંધ્ય હ્યપ્તુવઃ ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—જેમ કમજમાં દિવ્ય, શરીરમાં રોગ, વનમાં જીવિષમાં સર્પ, અંધમાં મૂર્ખતા, અને સુખમાં કલહ ઉપદ્રવ છે, તેમ ધર્મની અંદર હંલ ઉપદ્રવ રૂપ છે. ૧૧

વિશેષાર્થ—ધર્મની અંદર હંલ ખરેખરે ઉપદ્રવ રૂપ

જો મુનિવ્રત છોડી શકાય તેમ ન હોય તે,
દંભરહિત રહેવું જોઈએ.

પરિહૃત્વં ન યો ક્ષિંમપ્યન્નં દદ રાગવાન ।
સંવિદ્વિપાક્ષિકઃ સ સ્યાન્નિર્દનઃ સાવુસેવકઃ ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—જો પુરૂષ વ્રત ઉપર લાગેલા દંભ રાગને છોડી
લિંગ એટલે મુનિ વ્રત પણ મુકવાને સમર્થ ન હોય, તેણે સંવિદ્
સંવેગનો પક્ષ લઈ દંભ રહિત સાધુનો સેવક થવું. ૧૩

વિશેષાર્થ—જો પુરૂષને મુનિધર્મ ઉપર દંભ રાગ વગેરે
હોય, અને તેથી કરીને તે મુનિધર્મને છોડવાને સમર્થ થઈ શકે
તેમ ન હોય તો, તેણે સંવેગનો પક્ષ લેવો, અને દંભનો ત્યાગ કરી
સાધુનો સેવક થવું. કહેવાનો આશય એવો છે કે, જો મુનિધર્મ
ઉપર દંભ રાગ હોય તો, તેણે દંભનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. દંભ
મુનિધર્મને ખારણુ કરવો નહીં. ૧૩

દંભના ત્યાગીને થોડી યતના હોય તો પણ
નિર્જરા થાય છે.

નિર્દમસ્પાવસન્નસ્પાપ્યસ્ય શુદ્ધાર્યમાષિણઃ ।
નિર્જરાં યતના દદતે સ્વત્પાવિ ગુણરાગિણઃ ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—અવસન્ન એટલે અવસેદ પામેલો હોય.
સિદ્ધાંતના શુદ્ધ અર્થના કહેનાર, અને દંભથી રહિત એવા

રાગી સાધુને ઘોડી યતના હોય તો પણ, તે નિર્જરાને
આપે છે. ૧૪

વિશેષાર્થ—સાધુ પોતાના ધર્મમાં અવસેદ પામેલો હોય
એટલે જરા ચિંચિલ હોય, પણ જો તે નિર્દોષી હોય તો તે ઘોડી
યતના કરે તો પણ, તેના કર્મની નિર્જરા થાય છે. જોકે દંભનો
ત્યાગ એ મોટો શુભ છે, તો પણ તે સાથે મુનિમાં એ બીજા શુભો
હોવા જોઈએ. એક તો તે સિદ્ધાંતના મુદ્દ અર્થને ક્ષેપનારો હોવો
જોઈએ, અને બીજો તે શુભરાગી હોવો જોઈએ. કદિ દંભનો ત્યાગ
કરનારો હોય, પણ જો તે ઉત્સુક પ્રકૃતિ કરનારો અને શુભનો
રાગી ન હોય તો, તે કેવળ દંભનો ત્યાગ નકામો છે, અને તેથી
કર્મની નિર્જરા પણ થતી નથી. ૧૪

દંભથી યતિ કહેવરાવનારનું નામ લેતું તે
પણ પાપને માટે છે.

ધર્મમાસહત્વં વે વિદંતોઽપ્યાત્મનઃ સ્ફુટં ।

દંનાયતિત્વમાસ્પ્યંતિ તેષાં નામાપિ પાપમે ॥ ૧૫ ॥

ભાવાર્થ—જેઓ પોતે યતનો બાર સદન કરી શકે તેમ
નથી, એમ ભણતું છતાં દંભથી પોતાનું યતિપણું કહે છે, તેઓનું
નામ પણ પાપને માટે થાય છે. ૧૫

વિશેષાર્થ—અચકાર આ પ્રલોભથી દંભવટે યતિ નામ ધન
વતરા મુનિઓને ધિક્કાર છે. જે મુનિઓ પોતે બાળુ છે કે, તેઓ
મુનિના યતના બાધને સદન કરી શકે તેમ નથી, તે છતાં મુનિ-

જો મુનિવ્રત છોડી શકાય તેમ ન હોય તો,
દંભરહિત રહેવું જોઈએ.

परिहर्तुं न यो द्विगमप्यन्नं दद रागवान् ।

संविज्ञपादिकः स स्यान्निर्द्वजः साधुसेवकः ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—જો પુરૂષ વ્રત ઉપર લાગેલા દૃઢ રાગને લઈને
લિંગ એટલે મુનિ વ્રત પણ મુકવાને સમર્થ ન હોય, તેણે સંવિજ્ઞ
સંવેગનો પક્ષ લઈ દંભ રહિત સાધુનો સેવક થવું. ૧૩

વિશેષાર્થ—જો પુરૂષને મુનિધર્મ ઉપર દૃઢ રાગ થયો
હોય, અને તેથી કરીને તે મુનિલિંગને છોડવાને સમર્થ થઈ શકે
તેમ ન હોય તો, તેણે સંવેગનો પક્ષ લેવો, અને દંભનો ત્યાગ કરી
સાધુનો સેવક થવું. કહેવાનો આશય એવો છે કે, જો મુનિધર્મ
ઉપર દૃઢ રાગ હોય તો, તેણે દંભનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. દંભથી
મુનિધર્મને ખારણ કરવો નહીં. ૧૩

દંભના ત્યાગીને થોડી ચતના હોય તો પણ
નિર્જરા થાય છે.

निर्द्वमस्पावसन्नस्याप्यस्य शुष्कार्यमापिणः ।

निर्जरां ચતના દત્તે સ્વસ્પાપિ શુણરાગિણઃ ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—અવસન્ન એટલે અવસેદ ખામેલો હોય, પણ
સિદ્ધાંતના શુદ્ધ અર્થના કહેનાર, અને દંભથી રહિત એવા શુષ્ક-

રાગી સાધુને યોડી ચતના હોય તો પણ, તે નિર્જરાને આપે છે. ૧૪

વિશેષાર્થ—સાધુ પોતાના કર્મમાં અવસેદ પામેલો હોય એટલે જરા ચિપિત હોય, પણ જો તે નિર્દોષી હોય તો તે યોડી ચતના કરે તો પણ, તેના કર્મની નિર્જરા થાય છે. જોકે દંભનો ત્યાગ એ મોટો શુભ છે, તો પણ તે સાથે મુનિમાં એ બીજા શુભો હોવા જોઈએ. એક તો તે સિદ્ધાંતના શુદ્ધ અર્થને કહેનારો હોવો જોઈએ, અને બીજો તે શુભરાગી હોવો જોઈએ. કહિ દંભનો ત્યાગ કરનારો હોય, પણ જો તે ઉત્સાહ પ્રપણ કરનારો અને શુભનો રાગી ન હોય તો, તે કેવળ દંભનો ત્યાગ નહીં છે, અને તેથી કર્મની નિર્જરા પણ થતી નથી. ૧૪

દંભથી યતિ કહેવરાવનારનું નામ લેણું તે
પણ પાપને માટે છે.

મતમાસદૃત્વં યે વિદતોઽપ્યાત્મનઃ સ્ફુટં ।

દૈનાર્થત્વમાહ્યાંતિ તેષાં નામાપિ પાપને ॥ ૧૫ ॥

ભાવાર્થ—જેઓ પોતે મતનો ભાર સદન કરી શકે તેમ નથી, એમ બહુતાં છતાં દંભથી પોતાનું ચાલપણું કહે છે, તેઓનું નામ પણ પાપને માટે થાય છે. ૧૫

વિશેષાર્થ—અયકાર આ શ્લોકથી દંભવડે યતિ નામ ધરાવનારા મુનિઓને ધિક્કારે છે. જે મુનિઓ પોતે બહુ છે કે, તેઓ મુનિના મતના ભારને સદન કરી શકે તેમ નથી, તે છતાં મુનિ-

મંણીનો-દંભ કરી પોતાનું મુનિપણુ દર્શાવે છે, એટલે-જામે દુઃખ પંચ વ્રતધારી મુનિ છીએ' એમ સ્ફુટ રીતે કહે છે, તેઓ પ્રણા અધમ પુરૂષો છે. તેવા દંભી મુનિનું નામ લેવાથી પણ પાપ લાગે છે. તો તેમને વંદના કરવી કે માન આપવું તેમાં કેટલું પાપ લાગે તે વિચારવા જેવું છે, અર્થાત્ તેવા દંભી મુનિનો સર્વથા અનાદર કરવો ભેધએ. ૧૫

દાંભિક પુરૂષો યતિના નામથી આ જગતને
છેતરે છે.

કુર્વંતે ये न यतनां सम्यगासीचितामपि ।

तैरहो यतिनाम्नैव दांभिकैर्वच्यते जगत् ॥ ૧૬ ॥

ભાવાર્થ—જે મુનિઓ સારી રીતે વિચારી યતનાને કરતા નથી, તેવા દાંભિક મુનિઓ યતિના નામથી આ જગતને છેતરે છે. ૧૬

વિરોધાર્થ—મુનિઓના જાણ આચારોમાં યતના કરવી જી મુખ્ય આચાર છે. જે મુનિઓ સારી રીતે વિચારી એટલે દ્રવ્ય, દેવ, કાલ અને જાણ ભેધને યતના કરતા નથી, તેઓ ખોટા મુનિઓ છે. તેઓ મુનિનું ખોટું નામ ધારણ કરી આ જગતને છેતરે છે. નેથી તેવા મૂર્ત મુનિઓથી કેાઈએ કમાવું ન ભેધએ. કહેવાનો ભાવાર્થ એવો છે કે, જેઓ દ્રવ્ય, દેવ, કાલ અને જાણથી વિચારી યતના કરતા નથી, તેઓ દંભી મુનિ છે, અને તેવા દંભી મુનિઓને કેાઈએ માન આપવું ન ભેધએ. ૧૬

દંત્યાગ્યાન મુનિ આ વિશ્વને તૃણ સમાન માને છે.

ધર્માતિરૂપાતિજ્ઞાત્રેન મચ્છાદિત નિનાથવઃ ।

તૃણાય મન્યતે વિશ્વં હીનોઽપિ મૃતકૈતવઃ ॥ ૧૭ ॥

સાવાર્થ—ધર્મમાં થયેલા પોતાની અતિ ખ્યાલના લાભથી પોતાના આશ્રવને દાંકનારો, અને હીન છતાં પણ 'કપટ—દંભને' શાદણ કરનારો થઈ આ વિશ્વને તૃણવત્ ગણે છે. ૧૭

વિશેષાર્થ—કેટલાએક મુનિઓ દંભથી 'ધર્મમાં' વિખ્યાત થઈ જાય છે, એટલે તેઓ ખરા ધર્મી તરીકે પ્રખ્યાતિ પામી જાય છે. તેઓ તે પોતાની ખ્યાલના લાભથી પોતાનામાં જે ધર્મના આશ્રવો રહેલા હોય, અર્થાત્ જે દોષ રહેલા હોય, તેને 'દાંડી' કે છે. મૂછી તેઓ આ જગતને તૃણવત્ ગણે છે. કહેવાને આશય એવો છે કે, દંભથી જગતમાં ધર્મી તરીકે વિખ્યાત થઈ ગયેલા મુનિઓ પોતે સર્વ રીતે હીન છતાં આ જગતને ગણવા નથી, તેથી તેવા મુનિઓથી વધારે એવવાનું છે. જો કે પરિણામે તેવા મુનિઓને દંભ પ્રગટ થયા વિના રહેતો નથી, તથાપિ વૃથા ધર્મની ખ્યાલથી તેઓ એકવાર એટલા બધા ખૂસી જાય છે કે, તેઓ આ વિશ્વને તૃણવત્ ગણે છે. ૧૭

કઠિત કૃર્મ શેનાથી અધાય છે ?

આત્મોક્ત્યર્પાચ્ચો દંત્યાત્સરેષાં ચાપવાદનઃ ।

વજ્રાતિ કઠિર્ન કર્મ વાપકં યોગમન્યનઃ ॥ ૧૮ ॥

ભાવાર્થ—પોતાનો ઉત્કર્ષ બતાવવાથી, દંભથી અને બીજાઓના અપવાદથી ચોગીના જન્મને બાધ કરનારું કઠિન કર્મ બાંધે છે. ૧૮

વિશેષાર્થ—આ જગતમાં યોગ જન્મવાળા એટલે મન વચ્ચન અને કાયાના યોગને, અથવા સમાધિયોગને બાધ કરનારું કઠિન કર્મ ત્રણ રીતે બંધાય છે. એક તો પોતાનો ઉત્કર્ષ બતાવવો. ‘હું’ સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છું’ એમ દર્શાવવું, તેનાથી કઠિન કર્મ બંધાય છે, કારણ કે, તેની અંદર માન-અદંકાર રહેલો છે, એટલે ઘાર કર્મનો બંધ થાય છે. બીજું દંભ કરવાથી પણ તેવું કઠિન કર્મ બંધાય છે, અને ત્રીજું બીજાઓના અપવાદથી કઠિન કર્મ બંધાય છે. દંભને માટે તો ઘણું લખાએલું છે, પણ બીજાઓના અપવાદ એટલે બીજાઓની નિંદા કરવાથી કઠિન કર્મ બંધાય છે, તેથી જિત્તમ મુનિઓએ આત્મોત્કર્ષ, દંભ અને પરનિંદાનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૧૮

તેથી આત્માર્થીએ સર્વથા દંભનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

આત્માર્થિના તતસ્ત્યાજ્યો દંભોઽનર્થ નિબંધનમ્ ।

શુદ્ધિઃ સ્વાદૃજુનૃતસ્યે ત્યાગમે પ્રતિપાદિતમ્ ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ—તેથી આત્માના અર્થી એવા મુનિએ કે શૂદ્ધરથે અનર્થના કારણ રૂપ એવા દંભનો ત્યાગ કરવો. કારણ કે, સરસતાવાળા પુરૂષના આત્માની શુદ્ધિ થાય છે, એમ આગમને વિશે પ્રતિપાદન કરેલું છે. ૧૯

વિરોધાર્થ—આ પ્રલોકથી સ્વયંકાર દંભના ત્યાગને માટે બીજા પ્રકારથી કહે છે. દંભ અનર્થનું કારણ છે, એટલે દંભ કરવાથી અનેક જાતના અનર્થો ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી આત્માર્થી પુરૂષે તેના સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ. આત્માર્થી, એ વિશેષણ આપી સ્વયંકારે એવી સૂચના કરી છે કે, જે આત્માના અર્થી હોય; અર્થાત્ આત્માની શુદ્ધિને ધ્યક્ષનારા હોય, તેમણે દંભનો ત્યાગ કરવો યુક્ત છે. કારણ કે, દંભ રાખવાથી અનેક જાતના અનર્થો ઉભા થાય છે, જે અનર્થો આત્માની શુદ્ધિનો પણ નાશ કરનારા છે. તે વાતને પુષ્ટિ આપવાને સ્વયંકાર ઉચ્ચારકથી કહે છે કે, આગમમાં ભગવાન્ જિનેશ્વરે એવું પ્રતિપાદન કરેલું છે કે, જેનામાં સરલતા હોય, તેના આત્માની શુદ્ધિ થાય છે. દંભ એ સરલતાને નાશ કરનારો છે, તેથી દંભી પુરૂષનો આત્મા શુદ્ધ થઈ શકતો નથી. આ ઉપરથી એવો સાર નીકળે છે કે, મુનિએ કે મૂંઢસે સર્વથા સરલ ભાવ રાખવો, અને દંભનો ત્યાગ કરવો; જેથી આત્માની શુદ્ધિ થાય છે, અને તે આત્મ શુદ્ધિના પ્રભાવથી કર્મની નિર્જરા મુગ્ધા છે. ૧૬

દંભ કરવો નહીં એવી પરમેશ્વરની આજ્ઞા છે.

जिनैर्नानुमतं किंचिन्निषिद्धं वा न सर्वथा ।

कार्ये माव्यमर्दभेनेत्येवाह्य परमेश्वरी ॥ १७ ॥

ભાવાર્થ—તીર્થંકરેએ એકતિ આજ્ઞા પણ કરી નથી, તેમ સર્વથા નિષેધ પણ કર્યો નથી, પરંતુ જે કાર્ય કરવું, તે દંભ રદિત કરવું, એવી પરમેશ્વરની આજ્ઞા છે. ૨૦

વિરોધાર્થ—અનેકાંતવાદને પ્રવર્તીવનારા ભગવાન તીર્થંકરે

કોઈ વાતમાં એકાંતે આજ્ઞા કરતા નથી, તેમ એકાંતે નિરેધ કરતા નથી. તથાપિ તેમણે એવી આજ્ઞા કરેલી છે કે, કોઈ પણ કાર્ય દંભ વિના કરવું. આ ઉપરથી સમજી લેવાનું છે કે, ભગવતે ન્યાયે દરેક કાર્ય દંભ સંહિત કરવાની સૂચના આપી છે, તો પછી તેમના અનુયાયીઓએ કોઈ પણ કાર્યમાં દંભ કરવો ન જોઈએ. પ્રતિએત્યે અને ગૃહસ્થોએ મોત મોતના આત્માસ્માં નિર્દોષપણે ચર્તવું જોઈએ. જેઓ દંભથી ચર્તનારા છે, તેઓ ભગવંતની આજ્ઞાના ઉત્થાપક છે, તેથી તેઓ ખરેખરા દૂષિત છે. ૨૦

અધ્યાત્મમાં આસક્ત હૃદયવાળા મુરખોને
અદ્ય પણ દંભ કરવો યોગ્ય નથી.

અધ્યાત્મરત્તચિત્તાનાં દંભઃ સ્વર્લોપિ નોચિતઃ ।
છિન્નસેશોઽપિ પોતસ્ય સિંધુઃ

જો ત્વહાણુમાં નાનું પણ છિદ્ર હોય તો તે વહાણુ સમુદ્રમાં જ ડુબી જાય છે, તેવા વહાણુમાં બેસનારાઓ સમુદ્રના પારને પામી શકવા નથી. તેમ જ્યાં તમ વિદ્યા મેળવવાની ઇચ્છા રાખનારાઓ જો લેશ માત્ર હંભા ખાસ કરીને તો, તેઓ જ્યાં તમ વિદ્યા મેળવી શકવા નથી. તેથી અધ્યાત્મને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખનારાઓએ સર્વથા હંભાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૨૧

તે વિધે મહત્વીનાથ પ્રભુનું દર્શાંત.

દંતલેશોઽપિ મહ્વાદેઃ સ્ત્રીત્વાનર્પનિવંચનમ્ ।

અવસ્તત્પરિહારાય યતિતત્ત્વ્યં મહાત્મના ॥ ૨૨ ॥

સાવાર્થ—મહત્વીનાથ વિગેરેને, લેશ માત્ર પણ રાખેલો હંભા શ્રીવેદના અનર્થનું કારણ થયો હતો; એથી તેનો ત્યાગ કરવાને મહાત્મા પુરૂષે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ૨૨

વિસેધાર્થ—મહત્વીનાથ પ્રભુ જે જોએ મહત્વીકુમારીના નામથી યોગજ્ઞાય છે, તેમણે પૂર્વ ભવે જરા હંભા કર્યો હતો, તેથી તેઓએ શ્રી વેદને જાંખ્યો હતો. લેશ માત્ર હંભા કરવાથી શ્રીવેદને પ્રાપ્ત થયેલા મહત્વીનાથનો દાખલો વિચારવા જેવો છે. જેઓ તીર્થંકર પદને પામેલા હતા, છતાં માત્ર ધોડા હંભાને લઈને શ્રી-પણને પામેલા હતા તે ઉપરથી હંભા કેવો વિપરીત ફક્ત આપનાર છે, તે સર્વેએ વિચારવું જોઈએ. તેથી સામાન્ય પુરૂષની વાત તો એક તરફ રહી, પણ જેમનો આત્મા મદાન થયો હોય, એટલે જે મહાત્મા હોય, તેમણે પણ લેશ માત્ર હંભાનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જ્યાં સુધી જ્યાં પણ હંભા હોય, ત્યાં

પર્વતના શિખર ઉપરથી જુદા થયેલા પાણીઓ પડી રહ્યા છે અને એક તરફ વિપ્રતિ (વિકાર) રૂપી નદીના સંગમથી ફેાધ રૂપી ચ-કરીઓ થયા કરે છે; તેના આ સંસાર રૂપ સમુદ્રમાં ડોળે બધ ન થાય ? ૨

વિશેષાર્થ—અંધકાર આ પ્રલોકથી સંસાર સમુદ્રનું બધ-કર સ્વરૂપ વર્ણવે છે. જેમ સમુદ્રની અંદર વડવાનજા સળગે છે, અંધ આંધેલા પર્વતના શિખરમાંથી પાણી પડે છે; અને તેની કાર્યે મળતી નદીઓના જળની ચક્રીઓ ધાય છે, તેવી રીતે આ સંસાર રૂપ સમુદ્રમાં કામદેવ રૂપી વડવાનજા સળગે છે, વિષય રૂપી પર્વતના શિખરમાંથી પાણી પડે છે, અને વિપ્રતિ રૂપ નદીઓના જળની ચક્રીઓ ફરપન્ન થાય છે, તેથી તે સંસાર સમુદ્ર જલિ બધકર છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે; સંસારની અંદર રહેલા પ્રાણીઓને કામદેવ બાળે છે, તેમને વિષય પીડે છે, અને સિંકારોનાં વમળો દુઃખ આપે છે. તેવા સંસારમાંથી મુક્ત થવાને પ્રયત્ન કરવો યોગ્ય છે. અંધકારે સંસારને સમુદ્રનું રૂપ આપી તેના બધકર સ્વરૂપ વર્ણન કરેલું છે. ૨

સંસારને અગ્નિનું રૂપ આપી વર્ણન કરે છે.

વિંપાગ્નિસા વર્ષોદ્યપતિ રતિસંતાપરસા
વટ્યદ્વાનુ પૂમોવાનુ કુપસપદસદવાપસરુચોનુ
અપામાનંગારાઃ કુલપદુરિકારાઃ વિષયા.
દહંત્યસ્મિન્ કન્દ્રો પરસ્પૃકિ શર્વે કઃ મુસમમ્ ॥ ૩ ॥

ત્યાંસુખી વિષય વિશિષ્ટ શાંત થતા નથી, ત્યાંસુખી તે ધણેજ પરિ
પાપ આપે છે. તેવા સંસારરૂપી અગ્નિમાં રહેલા પ્રાણીને કયાથી
પુખ મુક્ત થાય ? આ પ્રલોકમાં અંધકાર અને ગેરરીતિજ
સંસારનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે. ૩

આ સંસાર એક કસાઈનું સ્થાન છે.

મણે દત્ત્વા પાશં તનયવનિતાસ્નેહમદિતે
નિવીર્યંતે યત્ર મરુતિકૃપણાઃ પ્રાણિપશયઃ ।
નિર્તાવં દુઃસ્વાર્તા વિપમવિપર્યયાતિકર્જવં
જવાઃસૂનાસ્પાનં તદદદ મહાસાધ્વસકરં ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ—જેમાં સ્વભાવે કૃપણ એવા પ્રાણી રૂપ પશુને
ગજામાં પુત્ર સીના સ્નેહ રૂપ પાશ નાંખી વિષમ એવા વિષય રૂપ
ઘાવડી માણસો અતિ દુઃખી કરી પીટ છે, તે આ સંસાર, અહા !
મોટા ભયને કરનાર કસાઈના સ્થાન રૂપ છે. ૪

વિશેષાર્થ—આ પ્રલોકથી અંધકાર સંસારને કસાઈના સ્થા-
નની ઊપમા આપે છે. કસાઈના સ્થાનમાં તેના ઘાવડી માણસો
બીચારાં પશુએને ગજામાં પાશ નાંખી દુઃખી કરી મારી નાંખે છે,
તેવી રીતે આ સંસાર રૂપ કસાઈના સ્થાનમાં પ્રકૃતિએ કૃપણ એવા
પ્રાણી રૂપ પશુએને વિષય રૂપી ઘાવડી માણસો અત્યંત દુઃખી
કરી પીટ છે, જેમ કસાઈએ પશુએને મારવાને રોમાંમાં
પાશ નાંખે છે, તેમ આ સંસારમાં
પાશ રૂપ પાશ નાંખવામાં આવે છે.

પુત્ર કુટુંબમાં એટલો બધો આસક્ત થઈ બંધ છે કે, જે તેને ગ-
લામાં યાશ રૂપ થઈ પડે છે. તેથી અંધકારે સો-પુત્રાદિને પારાનું
રૂપક થયાર્થ આપ્યું છે. સંસારી પ્રાણીઓને વિષયો એટલા બધા
જેંતે છે, કે, જે ઊપરથી અંધકારે તેને ઘાવકી નરની ઊપમા આપી
છે. કુટુંબના મોહમાં લાચાર બની ગયેલાં પ્રાણીઓને પ્રકૃતિથી
રૂપક કહેતા છે, તેથી આ સંસાર ખરેખર એક બંધનકર કસાર્જનું
સ્થાન છે. અને તે ઊપમા પૂર્ણ રીતે ઘટાવી છે. તેથી સર્વ બધી
જીવોએ આ મંસારને એક કસાર્જનું સ્થાન જાણી તેમાંથી મુક્ત
થવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, એ મંથારને આશય છે. ૪

આ સંસાર રૂપી રાક્ષસ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી.

અરિયાતાં રાક્ષી જ્ઞાતિઃ સર્વે મુર્ધિ વિષમં
દુષ્ટાગચ્છાદૌષે શિખિનિ વિજયાણીનિ ચ મત્તે ।
મજ્જાદોષાનં દૈવાનં મજ્જાગ્નિઃ વદ્ધમ્પરમુગ્ધો
ન વિજ્યાત્ત્રોગ્યં જ્ઞાતિઃ જ્ઞાતનન્દનમ્મદ્દિ ॥ ૫ ॥

ભાષ્ય—જે આ મંથાર કાળી રાક્ષસ અરિયા રૂપી રાક્ષિયા
વિષય છે, તેનાથી જે ૧૧ (૧૧મ) વર્ગના કાલ્ય રૂપ મધીના મમુદને
જુદા કરે છે, તેનાથી વિષય કાળી અરિયાને નામે છે, અને ૧૩
નું તે કાળી. મદ્દ ૬૧ કાળી કાળી મજ્જા રીતે દેખાડે છે. ૧. ૧. આ
મંથાર-૩ છે - ૨૨ : ૧૫ ના કાળીને વેળા નથી ૫

કો. મુર્ધ—આ મંથાર કાળી અરિયા અરિયા મંથાર કાળી
મદ્દ ૩૧ મંથાર ૧ છે. મંથાર ૩૧ - ૨૨ ના ૪ રૂપે છે. મંથાર ૩૧

સંપોના સુમુદ પદે છે, જગ્યામાં અરિય નાએ છે, જ્ઞાન મુખ દે છે
 દાવ રેખાડી દમે છે નેરી દીને જ્ઞા સંસાર રૂપી રાસસ ને વદ
 અજ્ઞાનરૂપી રાત્રિમાં વિચરે છે, દયાય રૂપી સંપોને સુમુદ ને વદ
 લિપર વદે છે, જગ્યામાં વિષય રૂપ અરિયને દે છે ને, જ્ઞાન અદ
 દાવ રૂપી દાંતને રેખાડે છે, તેવો જ્ઞા સંસાર રૂપ રાસસ વિષય
 કરવાને યોગ્ય નથી, જ્ઞા લિપરૂપી સંસારનું રવદૂષ દયાય ને વદ
 છે જ્ઞા સંસારમાં અવિદ્યા-અજ્ઞાન રહેતું દાવ છે લે જ્ઞા ન દ
 વગેરે દયાયો વિષમાન છે, વિષયો પ્રવર્તે છે, જ્ઞાને બીજા દાવ પદ
 મળ્યા છે, અવિદ્યા-અજ્ઞાન એ અધકાર રૂપ દાવાયા નેને રાત્રિની
 લિપમાં આપી છે. દયાયો જેરી દાવાયો નેને સર્પની લિપમાં આપી
 છે, વિષયો અપવિત્ર અને ક્રોધ દાવાયો તેમને અસ્થિની લિપમાં
 આપી છે, જ્ઞાને ધોટા દાવ પ્રગટ થવાના સ્વભાવવાળા છે, તેથી
 તેમને દાંતની લિપમાં આપી છે. આવા સંસાર રૂપી રાસસનો
 વિશ્વાસ કરવો ન જોઈએ. જેમ રાસસ વિશ્વાસને લાયક નથી,
 તેમ જ્ઞા સંસાર વિશ્વાસને લાયક નથી, જ્ઞાતમનું મુખ હંમખારા
 પુરે તેનાથી દૂર રહેવું જોઈએ. ૫

આ સંસાર રૂપી અટવીમાં કામદેવ રૂપી લુ-
 ઠારો લોડોને લુટે છે.

જના લગ્નવા ધર્મઙ્ગવિનસર્વજિજ્ઞાસ કયમવિ
 પ્રપાંતો વામાફોસ્તન વિષમહુર્ગસ્પતિકૃતા ।
 વિદ્યુર્પ્યને યસ્માં કુમુદારજિજ્ઞાસ વલિ
 જવાટપ્યાં નાસ્વામુ

આ સ સાત કપટ રચનાથી બનેલો છે, તેમાં
વિવેકી પુરૂષ આસકત થતો નથી.

ધન મે મોં મે મમ મુતવક્ત્રાદિવમ્ભો
વિપયાંસાદામાદિત્તવિવત્કુઃખા અપિ મુદ્ગઃ ।
જના વસ્મિન્ વિપ્યામૃતપદમૃતઃ કૂટપટના
મયોઽયં સંસારસ્તદિદ ન વિવેકી મસરતિ ॥ ૭ ॥

ભાષ્યાર્થ—માફું ધન, માફું ઘર, માત્ર પુત્રો અને મારી સ્ત્રી
વગેરે, એવા વિપયાંસથી જેમણે વારંવાર વિસ્વાસ્વાળાં દુઃખ પ્રાપ્ત
કરી લેતા છે, એવા લોકો પણ જે સંસારમાં મિથ્યા સુખના દર્શને
ધારણ કરતાના છે, એવો આ કપટ રચનામય સંસાર છે, તેમાં
વિવેકી પુરૂષ પ્રસરતો નથી, ૭

વિરોધાર્થ—અથકાર આ ક્ષોભથી સંસારને એક જોડી
કપટ રચના રૂપ વધુવે છે. જેમ કેઈ જોડી કપડી-કૃત્રિમ રચના
કરી હોય, તેની અંદર લોકો છેતરાય છે, તેમ આ સંસાર એક કપટ
રચના રૂપ છે. તેની અંદર લોકો વારંવાર ભુલાવાથી માલ ધારણ
કરી દુઃખી થાય છે. સંસારની કપટ રચનાને જોઈ લોકો કહે છે કે,
“ આ માફું ધન છે, આ માફું ઘર છે, આ માત્ર પુત્રો છે, અને
આ મારી સ્ત્રી ” આ પ્રમાણે મમતા રાખવાથી તેઓના દુઃખનો
વિસ્તાર થાય છે, તે છતાં તેઓ મિથ્યા સુખના દર્શને ધારણ કરે
છે. આવા કૂટ રચના રૂપ સંસારમાં વિવેકી પુરૂષ પ્રસરતો નથી. જે
અવિવેકી છે, તેઓજ તેમાં પ્રસરે છે. ૭

આ સંસાર એક કારાગૃહ છે.

પ્રિયાસ્નેહો યસ્મિન્નિગમસદૃશો યામિકમયો

-પપઃ સ્વીયો વર્ગો ધનમન્નિનવં વંધનમિવ ।

મહામેધ્યાપૂર્ણ વ્યસનવિદ્નસંસર્ગવિપમં

નવઃકારાગેહં તદિહ ન રતિઃ ક્વાપિ વિદુષામ્ ॥ ૮ ॥

સાવાર્થ—જેની અંદર પ્રિયાનો સ્નેહ એક બેડીના જેવો છે, સ્વજન વર્ગ પહેરેગીર સુબટના જેવો છે, ધન નવીન બંધનના જેવું છે, અને વ્યસન અતિ અપવિત્ર વસ્તુથી ભરેલ બિલના સં-સર્ગથી વિપમ છે, એવો આ સંસાર ખરેખર કારાગૃહ રૂપ છે, તેની અંદર વિદ્વાનોને ક્યારે પણ મોતિ થતી નથી. ૮

વિરોધાર્થ—મંથકાર આ શ્લોકથી સંસારને કારાગૃહ કહે-રૂપક આપે છે. કારાગૃહમાં પગની અંદર બેડી પડે છે, તેમ આ સંસાર રૂપ કારાગૃહમાં પ્રિયાનો સ્નેહ બેડી રૂપ છે. પ્રિયાના પ્રેમ-માં આસક્ત થયેલો પુરૂષ એટલો બધો પરત્વ રહે છે કે તે બેડી-માં પડેલો હોય તેવો દેખાય છે. જેમ કારાગૃહ પામે પહેરેગીર હોય છે, તેમ આ સંસાર રૂપ કારાગૃહમાં નાંસારી જીવને પોતાનો સ્વજન વર્ગ પહેરેગીર રૂપ છે. પહેરેા જાનનારો પુરૂષ તે કેડીને ક્યારે પણ જવા દેતો નથી, તેને લઈને કેડી પરત્વ થઈ પડ્યો રહે છે, તેની રીતે સ્વજન વર્ગના માદમા પડેલો સમારી તેને આધીન થઈ વર્તે છે. કારાગૃહમાં બંધન હોય છે, તેમ મંથારૂપ કારાગૃહમાં ધનનું બંધન છે. કારાગૃહમાં ઘોટા અપવિત્ર બિત-ખાટા હોય છે, તેમ સંસાર રૂપ કારાગૃહમાં વ્યસન રૂપી અપવિત્ર ખાટા છે. ધન મ

જુસન મનના લાજથી બાપી લેશે, તેથી નને બધનની ઉપમા
બાપી ૧૧. જાને જાપાવત્ર વરજુવાલા ખાણ્યા જેમ માણસને અંદર
ખુશાલી દેશે, તેમ બસનો માણસને નેમની અંદર ખુશાલી દે છે,
તેથી નને ખાણની ઉપમા થયાર્થ છે જાણ સંસાર રૂપી કારાગૃહમાં
જે વિદ્વાન પુરુષો હોય તેમની મીલિત કથારેય પાણી થતી નથી, કારણ
કે, તેમાં પ્રાણ પુરુષ પોતાને દારી કારાગૃહનું દુઃખ વેહારી લે
હોવાનો આશય એવો છે કે, જા સંસારમાં પ્રિયાનો રનેદ,
સ્વજન વર્ગ, દ્રવ્ય જાને બસનો બેટલાં બધાં દુઃખ રૂપ છે કે,
તેના ચોમધોતે સંસાર પ્રાણીને કારાગૃહની જેમ દુઃખ આપે છે, માટે
સર્વાથા તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૮

આ સંસાર એક રમશાનરૂપ છે.

મહાક્રોધો મૃદોઽનુપરતિગ્માન્તી ચ વપસા

સ્મરોલૂકો વપ મવટવદરાન્દઃ પ્રપરતિ ।

મદીપ્તઃ શોકાગ્નિસ્તતમપયસો જસ્ય પરિતઃ

અપગ્નનં સંસારસ્તદતિ રમણીયત્વમિદં કિમ્ ॥ ૯ ॥

જાવાર્થ—આ સંસાર એક રમશાન છે, જેની અંદર મહાન
ક્રોધરૂપી શીધ પક્ષી છે, અરતિ રૂપી ચપલ શીયાળી છે, કદુ શ
જાને પ્રગટ કરેલો કમરેય રૂપી પુવદ પક્ષી જેમાં વિચરે છે, શોક
રૂપી અગ્નિ જ્યાં પ્રદીપ્ત થયેલો છે, જાને જેમાં અપયસરૂપી બરમ
આસપાસ રહેલ છે. એવા તે સંસાર રૂપી રમશાનમાં શું રમણીય
હોય ? અર્પાત કાંઈ ન હોય. ૯

સંસારનું આવું સ્વરૂપ તેના સમજવામાં ન આવે, તો પછી તેને વિશેષ કહેવું નકામું છે. એવા સંસારથી સર્વદા દૂર રહેવું બેધએ. ૧૫

આ સંસાર રૂપ ભવનની વિષમ રચના
મોહથીજ છે.

દશાં પ્રાંતૈઃ કાંતૈઃ કલંચતિ મુદં કોપકલિતૈ
રમીન્નિઃસ્વિન્નઃ સ્યાદ્ધનધનનિર્વીનામપિ ગુણી ।
ઉપાયૈસ્તુત્પાદૈરપનયતિ રોપં કથમપી
ત્પહો મોહસ્પેયં જવભવનવૈવમ્યયટના ॥ ૧૬ ॥

ભાવાર્થ—ઘાટાં મોટાં દ્રવ્યના નિધિઓના
જુસ, સ્ત્રીઓની દૃષ્ટિના ખૂણાઓ (કટાક્ષો)ને તે
કારક હોય તો, તેનાથી પુરૂષ થાય છે, અને જ્ઞ તે
તો, તેનાથી જ્ઞેય પામે છે. અને સ્તુતિ વગેરે ઉ-
પાયે તે સ્ત્રીના રાગ ઉતારે છે. અહો! મોહ કરેલી
મટના કેવી ॥ ૧૬

વિશેષાર્થ—અંધકાર આ પ્રલોકથી
વિષમ રીતે રચનારા મોહનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.
અંધારો છે, એવો ગુણી માણસ સ્ત્રીના પુરૂષ
પુરૂષ થાય છે, અને કોધના કટાક્ષોને બેધ
કેવો મોહ ! દેવોનો વાતપર્થ એ છે કે,
ખૂણાને આધારે તેને દર્પ અને ચોક્ક થાય તે
પણ છે નહીં. એટલુંજ નહીં પણ તે

કુટુંબનું વર્ણન કરી જાહિરંગ કુટુંબ ઉપર સુખ માનનારા પ્રાણીને
 બોધ આપે છે. હે આત્મા ! તું જે તારા શુદ્ધ સ્વરૂપનો વિચાર
 કરીશ તો, તને જણાશે કે, જે આ જાહિરંગ કુટુંબમાં હું સુખ
 બુદ્ધિ રાખું છું, તે મારી મૂર્ખતા છે. તારા શુદ્ધ આત્માનું કુટુંબ
 કેવું ઉત્તમ છે ? એ કુટુંબમાં સુખ માની રહેનારા આત્માઓ પ-
 રમ સુખના આનંદને અનુભવે છે. એ આત્મ કુટુંબમાં સ્ત્રી, પુત્ર,
 પુત્રી, માતા અને પિતા પણ ન, અને એ તને સર્વ રીતે સુખ
 આપનારાં છે. એ અંતરંગ કુટુંબમાં તત્ત્વવિચારણા રૂપી પ્રિયા-
 સ્ત્રી છે. જેમ પ્રિય વનિતા પોતાના સંહર્ષથી પુરૂષને આનંદ
 આપે છે, તેમ તત્ત્વ વિચાર કરવાથી આત્માને આનંદ મળે છે. માટે
 તેને સ્ત્રીની રૂપમા આપી છે. ન અતરંગ કુટુંબમાં વિનયરૂપી પુત્ર
 છે. કુટુંબનો નાયક પુત્રના લાજથી અતિ સુખમગ્ન થાય છે, તેમ
 જેનામાં વિનય હોય, તે સર્વ રીતે સુખી થાય છે, તેથી વિનયને
 પુત્રની રૂપમા આપેલી છે. કુટુંબીને પુત્રી પણ પ્રિય હોય છે, તેમ
 આદ્ય ગુણ ગતિ-ગુણો ઉપર રતિ-પ્રીતિ તેને પુત્રીનું રૂપક આપે-
 છું છે. જેમ કુટુંબમાં પિતા શિરછત્ર ઠહેવાય છે, તેમ અંતરંગ
 કુટુંબમાં વિવેક રૂપી શિરછત્ર પિતા છે. જેન માથે પિતા હોય, તે
 નિશ્ચિંત રહી શકે છે, તેમ જેનામાં વિવેક હોય, તે નિશ્ચિંત રહી
 શકે છે, કારણ કે, શુભ-અશુભ, કાર્ય-અકાર્ય, શુભ-હાનિ અને
 દેવ-ઉપદેવ જાનુવામાં વિવેકની જરૂર છે. એવા વિવેકથી બાં સં-
 સારનાં સુખ કુઃખ, તે વિવેકવાળા મનુષ્યને ઉદ્દેગ કરતા નથી. એ
 બધા કારણોથી વિવેકને પિતાની રૂપમા ઘટે છે. તે અતરંગ કુટું-
 બમાં પરિપૂર્ણ એ માતા છે. જેમ કુટુંબમાં સર્વની પાલક-પે.યક
 અને સુખદાયક માતા છે, તેમ અંતરંગ કુટુંબમાં શુદ્ધ પા. ૧ ને
 માતા છે. શુદ્ધ પરિપૂર્ણથી રૂપમા પ્રકારના આરિમક ન. ૧. પ્રમદ

વિરોધાર્થ—અર્થ, કે આ કંઈ પણ કલ્યાણને કાલદાતાની
રજુમિની દયમા આપવી છે. રજુમિના ગેરબ મારું, તમે કંઈ
દયાય જે, તેમ જાદિ' મિદયાજની રજુમિમાં પર્મ રૂપી કંઈ
દયાય છે. જેમ રજુમિમાં પર્મ રૂપિની ગંગેના દંડ છે, તેમ
જાદિ' રાગ રૂપી રૂપિનના જેવું દરજગા મારું દયા દરે તે ગેરબ
રજુમિમાં મેંકરો ગીપપણીના દિવિ જય છે, તેમ જાદિ' કાલદા-
તાની રજુમિમાં મેંકરો જ્યસન રૂપી ગીપપણીના અભયા મરે છે.
કરેવાનો આશય કયેયે છે કે, આ સંસાર કાલદા પ્રધાન છે કાલને
લઈને તેમાં સ્ત્રીઓનાં કલ્યાણના વિજાગ્ર ભાથ છે, તરી પર્મનો
નાથ થાય છે. રાગ વધવાથી દુરથ નાશિનગાથી વ્યાપ થઈ ભથ
છે, અને તેમાં મેંકરો જ્યસન આવી પડે છે, તેથી જે સંસાર દુઃખ
દય છે, અને સર્વથા તેના ત્યાગ કરવા જાઉએ. ૧૮

મોહનો કિન્નાર.

दसंति प्रोदंति शणमथ च गिर्यंति वदुषा
रुदंति मंदंति कृतावति विदंति

रुदन्ति मन्दन्ति दृष्टमपि बिभार्द बिदधते ।
यज्ञार्थेन मोक्षं दृष्टिं विदधन्ति विदधते ।

यसायंत मोदं दपति परिनृम्यंति विवशा।
अवे मोदोन्मार्दं विवशा।

॥ १७ ॥

આવાર્થ—આ સંસારમા મોહના કેાડું ઉત્તરનાને માત્ર પ-
ર્ણ પ્રાપ્તિએ એવાં પરવશ બની જાય છે કે, તેઓ સજ્જમાં હોય
એ, સજ્જમાં કોઈ કરે છે, સજ્જમાં ચલા ખેડ પામે છે, સજ્જમાં રહે છે,
સજ્જમાં પીઠાર કરે છે, સજ્જમાં વિવાહ કરે છે, સજ્જમાં નાચી જાય
એ, સજ્જમાં દર્શ પામે છે, અને સજ્જમાં મૃત્યુ કરે છે. ૧૬

વિગ્રહાર્થ—અર્થેકારે આ કહે છે. અહીંને કોઈનાની રજૂમિની દપમા આપેલી છે. રજૂમિમાં સૌજ ભરે, ૧૦ ૧૦૦ દણ ૫ છે, તેમ જાદિ મે દા.જદા રજૂમિમાં મર્મ ૨૫ ૧૦૦ દણ ૫ છે. જેમ રજૂમિમાં પદો રજૂમિની દેખે ૧૦ ૧૦૦ જાદિ રામ રૂપી રજૂમિની રે રે દા.જદા. મરેડ ૧૦૦ ૧૦૦ જેમ રજૂમિમાં મેઠેડે રીપપરીનાં એક જાને તે, તેમ જાદ ૧૦ ૧૦ જાની રજૂમિમાં મેઠેડે વ્યમન રૂપી રીપપરીનાં. જા. ૧૦ ૧૦ મેઠેવાને જા.જદા મે.પે. છે કે, આ સંસાર મે.દા મધન ૧૦ ૧૦ ૧૦૦ તેમાં સીએનાં કદ જા.ન. વિદ્યાધ ૧૦ ૧૦ ૧૦૦ નાથ થાય છે. રામ વધવાની દા.જદા ગતિનકારી વ્ય.મ થાં જાય છે, અને તેમાં મેઠેડે વ્યમન આપી ૫૦ છે, તેમાં મે.સં. ૧૦ ૧૦ ૧૦ ૧૦ છે, અને સર્વથા તેના ત્યાગ કહે: જોઈએ. ૧૮

મોહનો ઉન્માદ.

હસંતિ દ્યોદંતિ રાગમય ચ ત્રિયંતિ વદુષા

રદંતિ ઘેદંતિ ક્ષણમપિ વિરાદં વિરધતે ।

પ્રસાર્યંતે મોદં દષતિ પન્નિન્યંતિ વિરસા

જલે મોહોન્માદં કમપિ સ્તુમાનઃ પરિગતાઃ ॥ ૧૯ ॥

આવાર્થ—આ સંસારમાં મે.દના કેઈ ઉન્માદને પ્રાપ્ત થયેલા પ્રાણીઓ એવાં પદવચ જાની જાય છે કે, તેનાં સજુમાં હરે છે, સજુમાં ક્રીડા કરે છે, સજુમાં ઘણાં જોડ પાને છે, સજુમાં રૂવે છે, સજુમાં પેકાર કરે છે, સજુમાં વિવાદ કરે છે, સજુમાં નાશી જાય છે, સજુમાં દર્શ પારે છે, અને સજુમાં નુત્ય કરે છે. ૧૯

વિશેષાર્થ—મોહને વશ થયેલો પ્રાણી કેવો ઉન્નત બની જાય છે, તેને માટે આ શ્લોકમાં દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે, મોઝે માણસ જેવી ચેષ્ટાઓ કરે, તેવી ચેષ્ટાઓ મોહવશ થયેલો પ્રાણી કરે છે. તે ઉપરથી સમજવાનું કે, સર્વથા મોહથી દૂર રહેવું જોઈએ. મોહ એટલો બધો વિષમ છે કે, જેને લીધે પ્રાણી પોતાના જાનને હુલી જાય છે. ૧૬

સાંસારિક ક્રીડાની લગ્ન તત્ત્વદષ્ટિ પુરૂષોના હૃદયને બાળે છે.

અપૂર્ણા વિષેષ પ્રકટસ્વપ્નમૈત્રીય કુનયા
મળાલીલાસ્થાને વિધવવનિતા યૌવનમિવ ।
અનિષ્ણાતે પત્યૌ મૃગદશ ઇવ સ્નેહહ્રદહરી
ભવક્રીનાત્રીમા દહતિ હૃદયં તાત્ત્વિકદૃશામ્ ॥ ૨૦ ॥

સાવાર્થ—જેમ પંડિતમાં અપૂર્ણ વિદ્યા, જેમ ખજા પુરૂષની મૈત્રી, રાજસભામાં જેમ અન્યાયની પ્રજ્વાલી, જેમ વિધવા સ્ત્રીનું યૌવન અને મૂર્ખ પતિને વિષે જેમ મૃગાક્ષીના સ્નેહની લહરી હૃદયને હમ્મ કરે છે, તેમ આ સંસારની ક્રીડાની લગ્ન તત્ત્વદષ્ટિ પુરૂષોના હૃદયને બાળે છે. ૨૦

વિશેષાર્થ—જે પુરૂષોને તત્ત્વ દર્શન થયું છે, તે પુરૂષોના હૃદયને આ સંસારની ક્રીડાની લગ્ન બાળી નાંખે છે. તે ઉપર અંધકાર આગ દાટતો આવે છે. પંડિત કહેતાનો હોય, પણ તેનામાં એ વિદ્યા અપૂર્ણ હોય તો, તેને લગ્ન ઉત્પન્ન થાય છે. ખજા

પુરુષની મતા જેમ તેના મિત્રન દ્વારેને કહે તે, ૨૪૫૫ ના
મગ્ન થયેલા જાન્ય પ જેમ તે મગ્ન ને કહે, ૨૪૫૬ ના મગ્ન ને કહે
છે, જેમ વિષય. આદ્ય થયેલા ને કહે, ૨૪૫૭ ના મગ્ન ને કહે
પણ તે પ જેમ મુક્ત જોને, જેમ દ્વારેને કહે કહે તે ને કહે
દીને નાનકાદિ પુરુષે ના દ્વારેને જા ૨૪૫૮ ના મગ્ન ને કહે
થયેલા જાન્ય ૨૪૫૯ કહે, ૨૪૬૦ ના મગ્ન ને કહે ૨૪૬૧ ના
જાન્ય કહેવા થયેલા મે, ૨૦

આપુ પુરુષોને નત્વજ્ઞાન થવાથી આ ન ના...
મિથ્યા રૂપે રહુદે છે.

મજાતે મંજાતે યદનિ વિદ્યા જ્ઞાતવજ્ઞાતા
દિવંદ્રજ્ઞાનં વા નિદિગરિદે નિર્મલજ્ઞાતમ્ ।
તથા વિદ્યાસ્પં જ્ઞુમિ વિદિતે તર્કાધિરવ
જવોર્જં માયુનામુપાત્તિરત્તરિદિગરિયામ્ ॥ ૭૧ ॥

બાવાર્થ—જેમ મગ્ન થવાથી સ્વપ્નની રચના નિ
પાષ છે, અને તેજના નિમિત્ત-રોગ કહે થવા પછી નિર્મલ ર
વાળા પુરુષોને જેમ જે સ્વદ્ર દેખાવાનું જ્ઞાન થતું નથી તે
કરપ રીતિ સિધર, જુદિવાળા આપુ પુરુષોને નત્વ વિષય ના
થી આ સંસાર મિથ્યા રૂપે રહુદે છે. ૨૧

વિશેષાર્થ—દ્રવ્યમાંથી સ્વદ્ર-વિકલ્પો નિતમ પામવામાં
સિધર જુદિવાળા થયેલા આપુ પુરુષને જા સંસાર મિથ્યા રૂપ
જાસે છે. આપુ પુરુષોને જોતું જે વિશેષજ્ઞ આપવામાં આવતું છે, તેમાં

મલોજ મંબીસારે કહેવો છે. જ્યારે જુદામાંથી તંકડો-ચિત્તો દૂર થઈ જાય ત્યારે સંસારનું જે મિથ્યા સ્વરૂપ છે, તે સુરી આવે છે. એટલે જ્યાં સુખી હૃદય ! મન્ય-નિકરણ થતા કરે છે, ત્યાં સુખી સંસાર કંટકો. જ્યાં સુખી હૃદય મન્ય-નિકરણ કરે છે, ત્યાં સુખી તે સ્થિરતા નથી પામતું. હૃદયને સ્થિર કરવો ઉપાય સંકર-વિકરણ છે. એ સંકર-વિકરણ દૂર કરવો ઉપાય તત્વજ્ઞાન છે. જ્યારે તત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે હૃદય સ્વતાઃ સ્થિર થઈ જાય. જ્યારે તત્વજ્ઞાન થવાથી હૃદય સ્થિર થયું, એટલે તેને આ 'સંસારનું' મિથ્યા સ્વરૂપ સુરી આવે છે. તે સંસારનું મિથ્યાત્વ કેવું જાણાય છે ? તેને માટે જે હૃદય આવે છે, જેમ પ્રભાત કાલે સ્વપ્નની રચના ઝોટી લાગે છે. અને જેમ નેત્રમાંથી ભિંમરનો રાગ દૂર થવાથી જે સંસારનું જ્ઞાન મિથ્યા બાસે છે, તેવી રીતે તત્વ જ્ઞાન થવાથી આ સંસારનું સ્વરૂપ મિથ્યા બાસી આવે છે. તેથી સંકર-વિકરણ દૂર કરી હૃદયને સ્થિર કરવું જોઈએ, જેથી તત્વ જ્ઞાન થતા આ સંસારનું સ્વરૂપ મિથ્યા બાસે છે, એ ઉપદેશ છે. ૨૧

તત્વજ્ઞાન થવાથી સંસારનો પૂર્વભોહ નાશ પામે છે, અને સ્વાત્મસ્વરૂપને વિષે પ્રીતિ થાય છે.

પ્રિયાવાણી વીણા શયનતનુસંવાધનમુલે
ર્જવોઽપ્યંપીયૂપૈવેદિતિ ઇતિ પૂર્વ મતિરનૃત્ ।
અકસ્માદસ્માકં પરિકલિતતત્ત્વોપનિપદા
મિદાની મતસ્મિન્ન રતિરપિ તુ સ્વાત્મનિ રતિઃ ॥૨૨॥

સ્થિરીભૂતે હાસ્મિન વિચુન્નિરણકર્પૂરવિમલા-

યશઃશ્રીઃ પ્રૌઢા સ્યાજ્જિનસમયતત્ત્વસ્થિતિવિદામ્ ॥૨૬॥

ભાવાર્થ—બુદ્ધિવાળા વિદ્વાન લોકો કહે છે કે, આ સંસારના સ્વરૂપનું જે ધ્યાન તે જગતને અભયદાન રૂપ અને શમતાના મુખનું બંદાર રૂપ છે. એ સ્વરૂપનું ધ્યાન જો સ્થિર થાય છે તે, જો સિદ્ધાંત અને જો તત્ત્વોને જાણનારા લોકોને ચંદ્રનાં કિરણો તથા કપૂરના જેવા ઉજ્જ્વલ યશની પ્રૌઢ શોભા પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૬

વિશેષાર્થ—આ સંસારના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાથી કદલો લાભ થાય છે, તેને માટે અંધકાર આ પ્રલોભની દર્શાવે છે. વિદ્વાન પુરૂષો કહે છે કે, આ સંસારના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું એ સર્વોત્તમ છે. તે ધ્યાન જગતને અભય આપનારું છે કહેવાનો આશય એવો છે કે, જે પુરૂષો આ સંસારના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે, તેઓ અભયદાનનું સ્વરૂપ બને છે, અને તેથી તે આ જગતના જીવોને અભયદાન આપવામાં તત્પર થાય છે. એથી તે ધ્યાનને અભયદાન રૂપ કહ્યું છે. વળી તે ધ્યાન શમમુખનું નિધાન—બંદાર રૂપ છે, એટલે જેઓ આ સંસારના સ્વરૂપને સમજે છે, તેઓના હૃદયમાં શમતા આવે છે, અને શમતાનું નિરૂપણનું મુખ તેમને પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી એ ધ્યાન શમમુખના બંદાર રૂપ છે.

હવે એ સંસારના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવામાં આવે, પણ જો તે ધ્યાન સ્થિર ન થાય તો, તેનાથી ઉત્તમ સાત્ત્વ મેળવી શકાશે નહીં તેથી જોવામાં આવ્યું છે કે, તે ધ્યાન સ્થિર થવું જરૂર છે. ત્યારે

અથ ત્રિતીયઃ પ્રવંચઃ

પ્રથમઃ

વૈરાગ્યસંભવાધિકારઃ

વૈરાગ્ય શાથી થાય છે ?

જયસ્વરૂપવિજ્ઞાનાદ્ દેવાર્મગુણ્યદૃષ્ટિનાત્ ।
તદિચ્છોચ્છેદનરૂપં જ્ઞાન્ વૈરાગ્યમુપજાયતે ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—સંસારના સ્વરૂપને જાણવાથી, અને સંસારમાં માલ નથી, એવી દૃષ્ટિથી થયેલા દેવથી સંસારની ઇચ્છાનો ઉચ્છેદ થવારૂપ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. ૧

વિશેષાર્થ—અંતરિક્ષ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવામાં જે કારણ દર્શાવે છે. સંસારના સ્વરૂપનું જ્ઞાન એ પ્રથમ કારણ છે. જ્યારે સંસારનું સ્વરૂપ જાણવામાં આવે, ત્યારે તેની વસ્તુ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે, સંસારનું સ્વરૂપ એવું દુઃખરૂપ અને વિષમ છે કે, જો હૃદયમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયા વિના સહેતો નથી. બીજું કારણ સંસાર વસ્તુ વસ્તુ છે. એ દેવ શાથી ઉત્પન્ન થાય, તેને માટે જોવામાં આવ્યું છે. સંસાર વસ્તુ નિર્ગુણતાની દૃષ્ટિ થાય એટલે સંસારમાં કંઈ પણ શુભ નથી, તેમાં તો દોષ જ છે, એવું જાણવા

મૂઢલોકોને કામભોગની ઇચ્છા ઉપશમ પામતી નથી.

અમાત્ત્વઞ્જમાપ્તૈ સ્વાપ્તેજ્વપ્યનંતરાઃ ।

કામત્રોગેષુ મૂઢાનાં સપીહા નોપશામ્યતિ ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—જે કામ ભોગ અનંતવાર પ્રાપ્ત થયા છે, છતાંયે તે પ્રાપ્ત થયાજ નથી, એવો જ્રમ થવાથી મૂઢ લોકોની કામભોગ ઇચ્છા ઉપશમ પામતી નથી. ૩

વિશેષાર્થ—આ સંસારમાં પ્રાણીએ અનંતવાર કામભોગ ભોગવેલા છે, તે છતાંતેમને એવો જ્રમ થઈ જાય છે કે, 'ભણે તેમને કામભોગ ભોગવ્યાજ નથી,' એથી તેમની કામભોગની ઇચ્છા વધી જાય છે. ૩

વિપયોથી કામ તૃપ્ત થતો નથી તેમ દ્રષ્ટાંત

પૂર્વક જણાવે છે.

વિષયૈઃ ક્ષીયન્તે કામો નૈષ્ઠનૈરિવ પાવકઃ ।

પ્રત્યુત્ત મોઘસર્ચકત્ત મૂય્વયોપવર્દતે

॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ—ઇષાનુભવી જેમ અગ્નિ દ્વય પામતો નથી, તે વિષયોની કામને ક્ષય થતો નથી. પાનુ કિતટો ને મગ્નિનો જીહાસ વર્ધિ પામે છે. ૪

વિશેષાર્થ—જેવા એમ માને છે કે, વિષયો ભોગવ્યા પછી વેગમ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તેઓના મનને નોડવાને કહે છે કે, જેમ

પરી અગ્નિ દાપ પામી, નથી, પાત્રુ કંઈ, કંઈ નહીં, નહીં
અ, વિષયો એમવત્તાં દાપ પામી નથી, નહીં, નહીં, નહીં

વિષયમાં પ્રવર્તેલાને વિગત્ય થયા મુદ્દા ૧૩.

ને દ્રષ્ટાંત પૂર્વક જાણાવે ૧૩.

સામ્યગ્રસિદ્ધિગિહાનાં વદનાનાંસિદ્ધિયા ।

વિષયેષુ મદ્દાનાં વિગત્ય મત્તુ દુર્વચય ॥ ૭ ॥

આવાધ—જેમ સિદ્ધિને ઇચ્છાપત્રુ મુગમ નથી, અને એ દેન
હમા આવવી મુગમ નથી, તેમ વિષયમાં પ્રવર્તેલાને વિગત્ય થયા
મુગમ નથી ૫

વિશેષાધ—વિષયમાં પ્રવર્તેલાને, વિગત્ય થયા કેવો દુર્લભ
છે, તેને માટે આ મદ્દાપત્રી ॥ ૭ ॥ માટે એ દ્રષ્ટાંત આપી જાણાવે ૧૩.
સિદ્ધિને દ્રિષ્ટાંત ઇચ્છાના પ્રાપ્તિ પાવજ નથી, અને જાણી નહીં
દ્રિષ્ટાંત હમાને મુગમ આવે નથી, માત્રુકે, તેમજ અજાણે કુ દાપ
છે, તેથી જ રીતે વિષયમાં પ્રવર્તેલા અનુષંગેને વિગત્ય મદ્દાપત્રુ ૫ ૫
પાવજ નથી, માત્રુકે વિષયમાં પ્રવર્તેલાને, એવેન જાણાવે ૧૩ ૫

વિષયત્યાગ વિના વિગત્ય મારખ કન્યાની

ઇચ્છા કરવી, ને કેવી છે ? ને દ્રષ્ટાંત

પૂર્વક જાણાવે ૧૩.

અન્યા વિષયમાં મો વિગત્ય વિધીવિનિ ૧

અન્યવતરિયાય ॥ રોગોષ્ટેદ મિત્રગિ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—જે પુરૂષ વિષયોનો ત્યાગ કર્યો વિના વૈરાગ્ય ધારણ કરવાને ઇચ્છે છે, તે અપચ્ચનો ત્યાગ કર્યો સિવાય રાગનો ભક્તિ કરવાને ઇચ્છે છે. ૬

વિશેષાર્થ—જેમ રાગી માણસ અપચ્ચનો ત્યાગ કર્યો કિંમત પોતાના રાગનો નાશ કરવાની ઇચ્છા કરે, તેથી કઠિપણ તેના રાગને નાશ થતો નથી, તેવી રીતે વિષયોનો ત્યાગ કર્યો સિવાય જે માણસ વૈરાગ્યને ધારણ કરવાની ઇચ્છા કરે, તેથી કઠિપણ તેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતો નથી. તે ઉપરથી કહેવાનો આશય એવો છે કે, વૈરાગ્ય ને માટે સર્વથા વિષયોનો ત્યાગ કરવો લેખ્યો; એ ઉપદેશ છે. ૬

વિપયાસક્ત હૃદયમાં વૈરાગ્ય ટકી શકતો નથી.

न चित्ते विपयासक्ते वैराग्यं स्यात्तुमप्यन्नम् ।

अयोपन इवोत्तमे निपतन् विद्वरंजसः ॥ ७ ॥

ભાવાર્થ—તપેલા લોહના ઘણું જીપર પડતું જલતું જિંક જેમ ટકી શકતું નથી, તેમ વિપયાસક્ત એવા ચિત્તમાં વૈરાગ્ય ટકી શકતો નથી. ■

વિશેષાર્થ—વિષયમાં આસક્ત એવા ચિત્તમાં વૈરાગ્ય કશું વાર પણ ટકી શકતો નથી, કારણકે, વૈરાગ્ય નિર્મળ હૃદયમાં જ ટકી શકે છે. અને જે હૃદયમાં વિપયાસક્તિ ન હોય, તે નિર્મળ હૃદય કહેવાય છે. તે ઉપર અચકાર દર્શાવ આપે છે. તપેલા લોહના ઘણું જીપર પડતું જલતું ટીપું કશુંવાર પણ ટકી શકતું નથી. ૭

વિષય સંસર્ગી ચિત્તમાં વૈરાગ્યનો સંક્રમ
થવો તદ્દન અશક્ય છે.

યદીદુઃ સ્યાન્નુદરાશી પદ્મં યવચ્ચેશિનિ ।

તદા વિષય સંસર્ગિ વિષે વૈરાગ્ય સંક્રમઃ ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—જદુ નામની અમાસની રાત્રિએ એ યાદ્ર વડે
અને વાંઝીયા વૃક્ષ ઉપર એ ફલ જેમે તો, વિષયના ન મર્ગવળ્યા
ચિત્તની અંદર વૈરાગ્યનો સંક્રમ થાય ૮

વિશેષાર્થ—એ ચિત્તમાં વિષયોનો સંસર્ગ નહોતો હોય, તે
ચિત્તમાં કદિ પણ વૈરાગ્યનો સંક્રમ થયોજ નથી વિષયના સંસર્ગ
વાળા ચિત્તમાં વૈરાગ્યનો જન્મ, અશક્ય છે, તે ઉપર એ દહાન આ-
પે છે. અમાવાસ્યાની રાત્રે યાદ્રનો ઉદય થાય, અને વધ્યા વૃક્ષને
એ ફલ આવે તો, વિષયાશ્રય ચિત્તમાં વૈરાગ્યને સંક્રમ થાય
જેમ અમાસની રાત્રે યાદ્રનો ઉદય, અને વાંઝીયા વૃક્ષને ફલને
ઉદય હોયજ નથી, તે પ્રમાણે વિષય સંસર્ગી ચિત્તના વૈરાગ્યનો
સંક્રમ હોયજ નથી ૮

નિરાભાધ વૈરાગ્ય ક્યારે થાય ?

જવદેનુત્તુ તદ્દષ્ટેષા દિપયેન્નપટ્ટાલિતઃ ।

વૈરાગ્યં સ્યાન્નિરાધાર્યં જવર્નર્ગુણ્ય દર્શનાત્ ॥ ૯ ॥

ભાવાર્થ—જ્યારે આત્મા કાલેલુ રૂપ એવા વિષયોને વિષે દેવથી

સર્વથા વૈરાગ્ય ન હોય, એમ ન બલવતું, કારણ કે, ત્યાં પોતાની આત્મિક સ્વભાવની રમણતાએ કરીને કુસંગપણું હણાય છે. એવડ શ્રી વીતરાગ સ્તોત્રને વિષે શ્રી હેમાચાર્ય મહારાજે જણાવેલી છે. ૧૨

વિરોધાર્થ—સમક્રિતની દશા એટલે સ્થિતિ, તેમાં રેડી શુભાશુભ પણ સર્વથા વૈરાગ્ય ન હોય, એમ ન સમજવું, ત્યાં પણ પોતાના આત્મિક સ્વભાવની રમણતાએ કરી કુસંગપણું હણાય છે તે વિષે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે વીતરાગ સ્તોત્રમાં કહેલું છે, તે ઉપરથી સમજવાનું કે, ચોથે શુભસ્થાને અવશ્ય વૈરાગ્યપણું હોય. ૧૨

તે વીતરાગ સ્તોત્રનું પ્રમાણ આપે છે.

યદામરુદ્ધોઽશ્રીસ્ત્વયા નાચોપનુજ્યતે ।

યત્ર તત્ર રતિર્નામ વિરક્તત્વં તદાપિ તે ॥ ૧૧ ॥

ભાષાર્થ—હે નાથ ! તમે દેવતાઓના રાજા-ઇંદ્રની ભાગ્યે ભોગવી છે, અને જ્યાં ત્યાં તમારી રતિ હોય છે, તો પણ ત્યાં તમે વૈરાગ્યજ હોય છે. ૧૧

વિરોધાર્થ—હે ભગવન ! તમારે ઇંદ્રની ભાગ્યે ભોગવી છે અને જ્યાં ત્યાં તમે રતિ કર્યો છે, તો પણ તે બધેકાથી તમે વિરક્ત પદવું નહોતું છે કહેવાના આશય એવો છે કે, શ્રી વિરક્ત જનના ઇંદ્ર ભગમી ભોગવે છે, અને જ્યાં ત્યાં તેમની રતિ હોય છે, તો પણ તેમને ને પર વૈરાગ્યજ હોય છે. કારણ કે, તે દુરવ સ્થિતિના કોઈ નથી જ્યાં દુરવ વિવચારજા હોય, વગર જનના ઇંદ્ર રાજા જ નથી. ૧૩

महोदयः विद्वान् महोदयः महोदयः ।

सिद्धान्त विद्यालय सन्धि द्विप्रवेशः ॥ १४ ॥

આપણે—એકોત્તર, ત્રીસ અને એકાદશ માંથી
જ્યાં એકોત્તર સુધી છે તે, તેમ જિહ્વા યજમાનને આપ્યું છે
અર્થ રૂબરૂનોય થશે. ૧૪

નિરોધાર્થ—જો નિરજન વ્યાખ્યાને રહિ મરણના પ્રતીક તરીકે
રહિ શુભ વેદનીય હોય છે. પ્રાચીન કે, પોતી સંવાદની પ્રમાણ ૧૫૦૦
પામણી હોય છે તે પ્રમાણે જાણે મરણ ૩૬ કો ૫૦૦ જેટલું શુભ ત્રિ
શક્તિ હોવાથી તેની રહિ નમારી હોવાની નથી. તે જ્ઞાન મેળવી નમાર નથી કે,
શ્રેવાણે આશય રહેલો છે કે, ત્રિર્ગી ૩૬ જેવા મરણના પ્રતીક તરીકે
લાઇને મરણ ૩૬ જાણે હજી ૩૬, જાણે તે જોયો ૩૬૫૫૫ ૧૧૫૫
હોવાથી તેમના નિરાશ્વરના નિર્માણ આશયની નથી ક્યારેની ૧૧૫૫
૩૬૫૫ની મરણ ૩૬ જાણે રહિ જાણે જ્ઞાન મેળવી નમાર નથી કે ૧૫

मानपुरि ६०१ दामरु १५०१ १६.

अनधार्मिकतामुक्त समाज आदर्शनीति

म शुद्धिप्रदः सर्वपापहर्त्र विद्महे नमः ॥ १॥ ॥

भाषार्थ किमी मीटर मील पर, गुणक १६०० का फल
 अष्टम अवनं मे, किमी मील मीटर रूपांतर १६०० मी. पर, १६००
 मील रूपांतर १६०० मी. पर, १६०० मील रूपांतर १६०० मी. पर
 १६००

માણસ સંસારના લોગ લોગવતો હોય તોપણ, તેની ધર્મ જ્ઞાન નહીં થતી નથી. ધર્મની શક્તિ એટલી બધી બલવતી છે કે, તેની આગળ લોગનું બળ ચાલતું નથી. તે ઉપર હાંત આપે છે. જે પવન દીવાને જુઝાવનારો હોય, અર્થાત્ તેટલી અલ્પ શક્તિવાળો હોય, તે પવન બલતા દાવાનળને જુઝાવી શકતો નથી. આ હાંત ઉપરથી સમજવાનું કે, જે મનુષ્યમાં ધર્મની શક્તિ ન હોય, અર્થાત્ ધર્મ પર હલતા ન હોય તો, તે મનુષ્યને લોગ હમાવી રહે. પણ જે તેનામાં ધર્મની હલતા હોય તો, તેને લોગ જરા પણ હમાવી શકતા નથી. ધર્મની એની મહાન શક્તિ હોય છે કે, તેની તેની આગળ લોગની શક્તિ ચાલતી નથી ૨૦

ઉદાસી રહેનારા પુરૂષો લોગમાં અધાતા નથી.

વચ્ચે ગાઢમાઢનો વચ્ચે જોઈએ મજિલા ।

દુનગોષ્ઠારશિષ્ઠો વિષયો ન જાયને ॥ ૨૧ ॥

આવાચ્છે—જેમ કે જેમ મહામા માણી અધાત્મ જાય છે, તેમ માણી જાનકિનને વીરિ (વિષયો) મા અધાત્મ જાય છે અને જે વીરિનું મા આગકિન ન જાય ૧, મુકી માટીના ગોળામાં જેમ મા ની જાય જાય ૨મ ૧ વિષયો મા અધાત્મ નથી ૨૧

વિષયો—જે મનુષ્ય વિષયો મા અધાત્મ જાય, તે વિષયો મા અધાત્મ જાય નથી, ૧ ઉપર હાંત આપે છે જેની રીતે માણી હાંત મહામા જાય છે, ૧ વિષયો મા માણી હાંત ઉપર જાય નથી, ૨મ ૧, જાય ઉપર મા નથી અધાત્મ છે, અને મુકી જાય નથી ૨મ ૧ વિષયો મા અધાત્મ હાંત નથી ૨૧

ત્યાં આસક્તિ ત્યાં બંધન છે, અને ત્યાં અનાસક્તિ છે, ત્યાં બંધન નથી. ૨૧

અ નિવૃત્તિ અને નિવૃત્તિની પેઠે તે દૂષિત થતી નથી.

बहु दोषनिरोधार्य मनोवृत्तिरपि क्वचिन् ।

निवृत्तिरिव नो दृष्टा योगातुल्यवशालिनाम् ॥ ૨૨ ॥

ભાવાર્થ—અનુભવ યોગવાળા પુરૂષોને નિવૃત્તિની જેમ ; ઘણા દોષોનો નિરોધ કરવાને કાંઈવાર અનિવૃત્તિ પણ દુષિત થતી નથી. ૨૨

વિશેષાર્થ—જે પુરૂષો અનુભવ યોગવાળા છે, તેઓ કામ લોભથી નિવૃત્ત ન થાય તો પણ તે દૂષિત ગણાતું નથી. તેમનો જો કે વિષય લોભ તરફ અનિવૃત્તિ છે, તોપણ તે નિવૃત્તિના જેવી ગણાય છે. જેમ રોગને કાઢવાને ઔષધની જરૂર છે, તેમ ઘણા દોષોનો રોધ કરવાને અનિવૃત્તિની જરૂર છે. ૨૨

વિષય સેવનારો પુરૂષ વિષય સેવ્યાથી શુદ્ધ થાય છે, એવું પણ કહેવાય છે.

यस्मिन्निषेव्यमाणेऽपि यस्याशुद्धिः कदाचन ।

तेनैव तस्य शुद्धिः स्यात्कदाचिदिति हि भ्रुतिः॥ ૨૩ ॥

ભાવાર્થ—જે સેવવાથી જેની કદાચિત્ અશુદ્ધિ થતી હોય તેને તેનાથીજ કદાચિત્ શુદ્ધિ થાય છે. એમ ભાવ છે ૨૩

તો નથી. તેઓમાં જે જ્ઞાની છે તે વિષયોને દ્રવ્યથી સેવે છે, ભાવથી સેવતો નથી. તે જ્ઞાની કર્મભય બનતોજ નથી. જે ભાગ્યી સેવે છે, તેજ કર્મભય બને છે. તે જ્ઞાની પરને આપે છે, તો પણ પરમાર્થ રીને પરજન થતો નથી. એવા જ્ઞાનીના વૈરાગ્યનો નાશ થતો નથી. ૨૫

ઉત્તમ પુરુષોનો વૈરાગ્ય ગર્ભથી માંડીને હણાતો નથી.

अतएव महापुण्य विपाकोपहितधियाम् ।

गर्जादारज्य वैराग्यं नोत्तमानां बिह्वन्यते ॥ २६ ॥

ભાવાર્થ—એથી કરીને મોટા પુરુષના વિપાકથી જેમને મોક્ષ લાગી નજીક આવેલી છે, એવા ઉત્તમ પુરુષોને ગર્ભથી આરંભીને તેમના વૈરાગ્યનો નાશ થતો નથી. ૨૬

વિશેષાર્થ—ઉત્તમ પુરુષોનો વૈરાગ્ય ગર્ભથી માંડીને પણ હણાતો નથી. એટલે જન્મથી આરંભી તેમનામાં એવો દૃઢ વૈરાગ્ય દેવ છે કે, જે વૈરાગ્ય વિષય ભોગ કરતાં છતાં પણ નાશ પામતો નથી. તેનું કારણ બતાવે છે. તે ઉત્તમ પુરુષોને પૂર્વજી મદા પુણ્ય દેવ છે, તે પુરુષોના વિપાક થતા તેમની નજીક મોક્ષ લાગી આવે છે. આ કારણને લઈને તે ઉત્તમ પુરુષો વિષય ભોગ ભોગવતા દેવ તે. પણ, તેમનો વૈરાગ્ય હણતો નથી. ૨૬

વૈરાગ્ય દિગ્માનો રાજમાર્ગ કયો છે ?

विप्रेत्यः प्रशान्ता मथानं निमुनीकृतः ।

राजोवाह वैराग्येण राजयः क्रिय ॥ २७ ॥

ભાવાર્થ—વિષયોદ્ધી શાંત થયેલ ને હમેશાં ઇંદ્રિયોને વિષયોદ્ધી વિમુખ કરવાની જે મુંઢર વૈરાગ્ય થાયછે. તે વૈરાગ્ય વિશાળ રાજ માર્ગ છે ૨૭

વિશેષાર્થ—જિનમ પ્રકરનો વૈરાગ્ય પ્રમુખ વનો. એ છે કે, વિષયોદ્ધી શાંત થયા પછી જે તાની ઇંદ્રિયોને હમેશાં વિષયોદ્ધી વિમુખ રાખવી. જ્યારે શાંત વૃત્તિ થાય, એટલું ઇંદ્રિયો મુંઢમન કરવાથી ઇંદ્રિયો વિષયમાગી વિમુખ થઈ જાય ત્યાં તેને વૈરાગ્ય ભાવના વડે પરિપુષ્ટ બનાવવાનો ચત્ત કરવો. એટલે કે એક તરફ સતતપણે ઇંદ્રિયો ઉપર અંકુશ રાખવો અને ઉપરથી વૈરાગ્યનો પટ બેસાડવો. આથી વૈરાગ્ય પ્રાપ્તિનો રાજ માર્ગ ખુલ્લો થાય છે. ૨૭

વૈરાગ્યનો એક પદી (ન્દાનો) માર્ગ.

સ્વપં નિવર્તમાનેસ્તત્તુદાંર્ણિત્વંચિત્તૈઃ ।

સ્મૃત્તૈર્જાનિવર્તાં તસ્માદસાચેકપદો મત્તા ॥ ૨૮ ॥

ભાવાર્થ—પોતાની મેળે નિવૃત્ત થયેલ, ઉદીરણ વગરનું અને પાંતણાં છિવાયની તુમ ઇંદ્રિયો વડે જે જાનીઓને વૈરાગ્ય થાય, તે વૈરાગ્યને એકપદી (ન્દાનો) માર્ગ કહેવાય છે. ૨૮

વિશેષાર્થ—જે જાનીઓ એવા છે કે, જેઓની ઇંદ્રિયો ઇચ્છા વિના કોઈ કારણથી પોતાની મેળે નિવૃત્ત થાયછે. તે

ભાષાર્થ—પ્રવૃત્તિને વિષે અથવા નિવૃત્તિને વિષે જેને સંક-
ટપ નથી, તેમ અમ પણ નથી, તેની ઇદ્રિયોનો વિકાર દૂરાય છે,
તેનાથી જે વેરાઅ ઉત્પન્ન થાય તે અદ્ભુત વેરાઅ કહેવાય છે. ૩૨

વિશેષાર્થ—આ સંસારમાં મનુષ્યને માટે બે વૃત્તિઓ છે.
પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ. જે જ્ઞાની છે, તે ઉભય વૃત્તિમાં સમાન ભાવે
વર્તે છે, તે પ્રવૃત્તિ કરે તો પણ, સંકટપ વિકટપ કરતો નથી. મ
તેને અમ લાગતો નથી. અને નિવૃત્તિમાં રહે તો પણ, તે સંકટપ-
વિકટપ કરતો નથી; તેમ તે પોતાને અમ ધ્યેયોમાનનો નથી આ
પ્રમાણે વર્તવાથી તેની ઇદ્રિયોનો વિકાર દૂરાય છે—નાશ પામી
છે. કાંચ કે, તે પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિના ધર્મને સારી રીતે જાણે
છે. આથી તેની પ્રવૃત્તિમાં સંકટપ-વિકટપો ઉત્પન્ન થતા નથી,
તેમ તેને અમ લાગતો નથી; એટલે તેનામાં અદ્ભુત વેરાઅ ઉત્પ-
ન્ન પામી છે. પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિમાં સંકટપ રહિત અને અમ
રહિત રહેવાને વેરાઅ જાવના થયા વગર નહેવી નથી. એ વેરાઅ
ખરેખર અદ્ભુત અણામ છે. ૩૨

જ્ઞાની યોગીને પ્રવૃત્તિઓ આધકારક થતી નથી.

દારુણસ્પર્ષાચાસ્રી નૃત્યનૃત્યાઃ પ્રવૃત્તયઃ ।

યોગિનો નૈવ ષાષાણ્ઠ જ્ઞાનિનો સૌર્યર્ચિનઃ ॥ ૩૩ ॥

ભાષાર્થ—કાષ્ટ યંત્રમાં ગોકવેલી પુતલીઓના નૃત્યના જેવી
પ્રવૃત્તિઓ લોકમાં વર્તનારા જ્ઞાની-યોગીને આધકારક થતી નથી. ૩૩

વિશેષાર્થ—જે જ્ઞાની અને યોગી છે, તે કદિ લોક અવદાર-

દશાપી લોક અનુવ્રત થઈ ચકે છે, માટે તેની અંદર કોઈ ભવનો રીપ નથી. ૩૪

એ યોગ માયા પણ શુદ્ધ જ્ઞાનની દિશા છે.

સિદ્ધાંતે શૂપતે ચેય મપવાદપદેષ્વપિ ।

મૃગ પર્યત્પરિણાસ નિરાસપક્ષસંગતા ॥ ૩૫ ॥

ભાષાર્થ—એ યોગ માયાના નામવાળી વેશઅ દશા સિદ્ધાંતને વિષે અપવાદ પદની અંદર સંભળાય છે, અને તે મૃગલાની પર્યાવાને ત્રાસ અને નિરાસ કરવા રૂપ દેવની સાથે મળેલી છે. ૩૫

વિશેષાર્થ—એ વેશઅ દશા અપવાદ પદમાં પણ છે, એમ સિદ્ધાંતમાં સંભળાય છે. અપવાદને વિષે મૃગોની પરિવાને પણ નિરાસ કરવી, એ વૃક્ષ તુલ્ય ગીનાર્થની શુદ્ધ જ્ઞાન દિશા બલુવી ૩૫

ઉદાસીન ભાવમાં યોધા ગુણસ્થાનમાં પણ
વેશઅ હોય છે.

ઔદાસીન્યપક્ષે જ્ઞાને પરિપાકમુષેયુપિ ।

ચતુર્થેઽપિ ગુણસ્થાને તદ્દેરાગ્યં વ્યવસ્થિતમ્ ॥ ૩૬ ॥

ભાવાર્થ—ઉદાસીનપણું જેનું ફલ છે. એવું જ્ઞાન જમારે પરિપાકાવસ્થાને પામે છે, ત્યારે યોધા ગુણસ્થાનમાં પણ તે વેશઅ રહેલો હોય છે. ૩૬

ન. વનને દેશ તેણે તેને પ્રવૃત્તિઓ જાણનારની નથી
 ને પ્રવૃત્તિઓ. વનમાં એકેએકી કાઠની પુનઃક્રિયા જેવી હોય.
 આ દેશમાં કયારે કહ્યું કે, જે નની જાને જેની હોય,
 ને પ્રવૃત્તિનું સ્વરૂપ સમજે છે. જેમ વનમાં એકેએકી કાઠની
 પુનઃક્રિયા. ને વન ચક્રવર્તીની મરણ પ્રમાણે નૃત્ય કરે છે, તેની
 રીતે આ નૃત્યની પ્રવૃત્તિઓ કરાની પ્રેરણા પ્રમાણે વર્તે છે.
 એટલે જેવું હમં નેથી પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિઓ
 સ્વરૂપને જાણનાર. નની પુરૂષને તે પ્રવૃત્તિઓ કાંઈ પણ કાઠ
 શક્તિ નથી. એટલે તે. દુઃખમાંથી વૈરાગ્ય જાણના શિષિય થઈ
 શક્તિ નથી. નની જાને જેની એ જે વિશેષણો હેતુપૂર્વક આપ
 વામાં આપે છે કે જે મન જાણવાનું હોય, પણ જે તેનામ
 યોગવિધ ની શક્તિ ન હોય ને, ને મનોવૃત્તિને રૂપી શક્તિ નથી
 તેથી નની જાને જેની એ જે વિશેષણો આપેલાં છે. ૩૩

પરદર્શનીઓ વૈરાગ્યને યોગમાયા કહે છે.

इयं च योग मांयनि प्रकृतं गोचरे परैः ।

सोकानुग्रहहेतुर्वासाभ्यामपि च रूपयम् ॥ ૩૪ ॥

ભાવાર્થ—જે વૈરાગ્ય દર્શને અન્ય મતિઓ યોગ
 માય. નામવા પ્રકારને કહે છે પણ. એ લોકના અર્થો
 હેતુકપહે તથા એના નામ ૩૪ નથી. ૩૪

વિશેષાર્થ—આ વૈરાગ્ય દર્શને અન્યમતિઓ યોગ
 નામ પ્રકાર રીતે આપવા જે જાણ ને જાણ તેમ કહે, પણ
 વૈરાગ્ય દર્શ. નામ નામ પ્રકાર હેતુકપહે, એટલે એ

વિરોધાર્થ—મિથ્યાત્વીઓનાં નકારા શાસ્ત્રના અભ્યાસથી સં-
સારની નિર્ગુણતા જોવામાં આવે, તેથી જે વેરામ્ય ઉત્પન્ન થાય,
તે જીવે મોદ ગર્ભિત વેરામ્ય કહેવાય છે. મોદ ગર્ભિત વેરામ્ય-
વાળો પુરૂષ શ્રાવ્ય વાદ વિવાદમાં વિરોધ વત્પર બને છે. અને તે
મિથ્યાત્વ તરફ દુરામતી થાય છે; તેથી તેનો મોદગર્ભિત વેરામ્ય જ-
ણાઈ આવે છે. મિથ્યાત્વ તરફ જે મોદ રાખીને વેરામ્ય ધારણ કર-
શે. તે મોદ ગર્ભિત વેરામ્ય કહેવાય છે. તેવો વેરામ્ય બાલ તપ-
સ્વીઓને દોષ છે, બ્રહ્મ પુરૂષોને દોષો નથી. કારણ કે, ઉત્તમ
પુરૂષો યથાર્થવારી દોષથી તેઓ સર્વદા મિથ્યાત્વથી દૂર રહે
છે. બાળ જોઈએ મૂર્ખ જોવા તપસ્વીઓ જો મોદ ગર્ભિત વેરામ્યને
ધારણ કરી ધર્મને આડંબર વધારે છે, અને આખરે પતિત ધર્મ
ચારિત્ર ધર્મથી વિભુજ બને છે. ૮

**સિદ્ધાંત નાણુવા છતાં વિરૂદ્ધ અર્થ કહેનારા-
ઓનું ઇદ યવું દુષ્કર છે.**

સિદ્ધાંતમુપજીવ્યાપિ વે વિરુદ્ધાર્થજાપિણઃ ।

તેષામપ્યેતદંવેદું કુર્વેતામપિ હુષ્કરમ્ ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ—સિદ્ધાંત નાણીને પણ જેઓ તે સિદ્ધાંતની વિરૂ-
દ્ધ અર્થ કહેનારા છે, તેઓ જો ઇદકાર્ય કરતા હોય તો પણ, તેમનું
ઇદ યવું દુષ્કર છે. ૯

વિરોધાર્થ—મોદ ગર્ભિત વેરામ્યને ધારણ કરનારાઓ કહી
સિદ્ધાંતને નાણુતા હોય, તો પણ તેઓ તેની વિરૂદ્ધ જોવા અર્થને
૯

બીજા મોહ ગર્ભિત વૈરાગ્યના લક્ષણો.

કુશાદ્યાયેષુ દક્ષત્વં શાદ્યાયેષુ વિપર્યયઃ ।

સ્વચ્છંદતા કુતર્કય ગુણવત્સંસ્ત્રવોજ્જનમ્ ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ—નહારા શાસ્ત્રોમાં અદ્વાપત્ય, શાસ્ત્રના અર્થમાં વિપર્યય, સ્વચ્છંદપણું, કુતર્ક, શુભવાન પુરૂષના પરિચયનો ત્યાગ— ૧૨

વિશેષાર્થ—મોહ ગર્ભિત વૈરાગ્ય વાળા પુરૂષને નહારા શાસ્ત્રના અર્થમાં અદ્વાપત્ય હોય છે, અને ઉત્તમ સિદ્ધાંતના અર્થમાં વિપર્યય હોય છે. તેનામાં સ્વચ્છંદતા આવે છે. તે નહારા વર્તવિતર્ક કર્યા કરે છે, અને શુભવાન પુરૂષોનો પરિચય રાખતો નથી. ૧૨

આત્મોત્કર્ષઃ પરદ્રોહઃ કલ્પહો દંભજીવનમ્ ।

આશ્રવાચ્છાદનં શક્ત્યુદ્ધંયનેન ક્રિયાદરઃ ॥ ૧૩ ॥

ભાવાર્થ—પોતાનો ઉત્કર્ષ કરવો, બીજાનો દ્રોહ કરવો, કલ્પ થો, દંભથી જીવવું, આશ્રવ-પાપને ઢાંકે, શક્તિ ઉપરાંત ક્રિયા કરવાનો આદર કરે— ૧૩

વિશેષાર્થ—મોહ ગર્ભિત વૈરાગ્યવાળા પુરૂષ પોતાનો ઉત્કર્ષ કરે છે, એટલે પોતાની બકાઈ કરે છે. બીજાનો દ્રોહ કરે છે, ૪૫૨ કલ્પ-ટટો કર્યા કરે છે. દંભથી પોતાની આજીવિકા ચક્ર કરે છે. પોતાનાં પાપને ઢાંકે છે. પોતાનામાં શક્તિ ન હોય તેવી ક્રિયાઓમાં આશ્રવ રાખે છે. ૧૩

હવે ત્રીજા જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યનું લક્ષણ કહે

જ્ઞાનગર્ભે તુ વૈરાગ્યં સમ્યક્ તત્ત્વ પરિચ્છિદ્ધ : ।

સ્વાદ્વાદિનઃ શિવોપાયસ્પર્શિ નસ્તત્ત્વદર્શનઃ ॥ ૧

બાળ્યાર્થ—સમ્યક્ તત્ત્વને ઓળખનારા, સ્વાદ્વાદ મતનારા, મોક્ષના ઉપાયનું ચિંતવન કરનારા, અને તત્ત્વને જેવા પુરૂષને જે વૈરાગ્ય થાય છે, તે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય થાય છે. ૧૬

બિરોબ્યાર્થ—ત્રીજા જ્ઞાનગર્ભ વૈરાગ્ય સર્વોત્તમ ગણાયેલું વૈરાગ્ય ધવામાં અંદર જ્ઞાન રહેલું હોય, તે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય થાય છે. તે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય કેવા પુરૂષને ઉત્પન્ન થાય તે પ્રયત્ન વિવેચન કરી બતાવે છે. જે પુરૂષ સમ્યક્ તત્ત્વને ઓળખનારા હોય, એટલે સમ્યક્ તત્ત્વનું સ્વરૂપ જેવું મધ્યાર્થ સિદ્ધાંત હોય, તે પુરૂષને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. જે પુરૂષ સિદ્ધાંતને માનનારા હોય, તેને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ જે પુરૂષ મોક્ષના ઉપાયનું ચિંતવન કરનાર છે, મોક્ષમાર્ગ કેવા ઉપાયથી પ્રાપ્ત થાય, તેના વિચારો જે છે, તેના પુરૂષને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. અને તત્ત્વદર્શન હોય છે, એટલે જેને મધ્યાર્થ તત્ત્વદર્શન થયેલું પુરૂષને જ્ઞાનગર્ભ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. કહેવાનો આશય છે કે, આજુબને ચાર પ્રકારે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. સમ્યક્ ઓળખનાથી, સ્વાદ્વાદ મતને માનનાથી, મોક્ષના ઉપાયના વિચારથી અને તત્ત્વદર્શન થવાથી. આ ચાર પ્રકારે ઉત્પન્ન

મૌન સમ્યક્ત્વ અને મૌન ચારિત્રના પ્રકારથી :
સમ્યક્ત્વજ સારરૂપ છે, એમસિદ્ધ થાય છે.

સમ્યક્ત્વ મૌનયોઃ સૂત્રે મત્પ્રત્યાગતે યતઃ ।

નિયમો દર્શિતસ્તસ્માન્ સારં સમ્યક્ત્વ મેવ હિ ॥ ૧૯ ॥

આવાર્થ—જે સમ્યાત્ તે મૌન ચારિત્ર અને ચારિત્ર તે મૌ-
ન સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે એમ આચારાંજ સૂત્રમાં મત્પ્રત્યાગતની
રીતિથી જે કહેવ છે, તે એક જાતનો નિયમ દર્શાવેલ છે, તે ઉપ-
રથી સમ્યક્ત્વજ સારરૂપ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. ૧૯

વિરોધાર્થ—આચારાંજ સૂત્રમાં મત્પ્રત્યાગતના પ્રકારથી ક-
હેલું છે કે, જે સમ્યક્ત્વ છે તે મૌન ચારિત્ર કહેવાય છે, અને જે
ચારિત્ર તે મૌન સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. તે ઉપરથી એવો નિયમ કર-
વામાં આવ્યો છે કે સમ્યક્ત્વજ સાર જૂન છે. ૧૯

સમ્યક્ત્વ શું છે ?

મનાયવદ્દર્શ જ્ઞાન મમ્યુત્પાનમનાશ્રયઃ ।

સમ્યક્ત્વં શ્વજિવ્યચિરત્યેકત્વવિનિશ્ચયઃ ॥ ૨૦ ॥

આવાર્થ—મનાનું જ્ઞાન અનાશ્રય છે, અને અનાશ્રયનું જ્ઞાન
વિષયોનો અનુલોભ છે, અને વિષયોનો ત્યાગ કરવાનો એક નિશ્ચ-
ય તે સમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. ૨૦

વિરોધાર્થ—જ્યારે માણસને ‘ખરેખર’ જ્ઞાન મળે, ત્યારે
આશ્રય કે જે રૂપની આવક છે, તેનો ત્યાગ કરે છે. જ્યારે આ-

દ્રવ્યમાં ગણાય છે, પર્યાય રૂપે દ્રવ્યત્વ સર્વમાં સિદ્ધ થાય છે, અને પ્રમાણભૂત ગણાય છે. ૨૩

સ્વપણું અને પરપણું કેવી રીતે ગણાય ?

સ્વાત્તર્ક્યમયમિત્યેવ યુક્તં સ્વપરપર્યયૈઃ ।

અનુદ્વિત્કૃતં સત્ત્વં પરત્વં વ્યતિરેકજમ્ ॥ ૨૪ ॥

ભાવાર્થ—સર્વ પદાર્થ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયમય છે, એ વાત યુક્તજ છે. સદચારી ગુણથી સ્વપણું છે, અને વ્યતિરેક (સિન્નપણું) થી પરપણું છે. ૨૪

વિરોધાર્થ—સર્વ પદાર્થ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયમય છે. એટલે સર્વ પદાર્થ સ્વપર્યાય, અને પરપર્યાયથી વ્યાપ્ત છે. એ વાત સિદ્ધ કરે છે. જે સ્વપણું છે, તે મહાચારી ગુણથી સમજવું, એટલે સદાચારી ગુણોને લઈ સ્વપણું હોય છે, એમ માનવું અને પરપણું છે, તે વ્યતિરેકથી જાણવું. જે સ્વપણાથી જિજ્ઞાસે તે પરપણું એ વ્યતિરેકથી સિદ્ધ થાય છે. કહેવાનો અર્થ એવો છે કે, સર્વ પદાર્થ સ્વપરપર્યાયથી વ્યાપ્ત છે. તેમાં જે સ્વપણું છે, તે સદાચારી ગુણથી અને પરપણું છે, તે જિજ્ઞાસુ ગુણથી રહેલ છે. ૨૫

સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય કેવી રીતે સમજવા ?

ये नाम परपर्यायाः स्नाग्मिन्वा योगतो मताः ।

અન્યમો મ્યાગ મ્યપર્યાય વિશેષણાન્ ॥ ૨૬ ॥

ભાવાર્થ—જે પરપર્યાય છે, તે પોતાના અસ્તિત્વના અયોગ્ય છે. જો કે એ પોતાના પર્યાય છે, તે પશુ ત્યાગરૂપ સ્વપર્યાયના વિશેષપણથી છે, જોડેલે તે પશુ મન ભાવે છે, અને પોતાના પર્યાય તો સામાન્ય પણે છે. ૨૫

વિશેષાર્થ—પોતાને અસ્તિત્વ હોવાપણાનો યોગ નથી, તેથી તે સ્વપર્યાય છતાં પરપર્યાય ગણાય છે. કારણ કે, પરપર્યાય મતભાવે છે, અને પોતાના પર્યાય તો સામાન્યપણે છે, જોડેલે પરપર્યાય તે પશુ સ્વપર્યાય અને સ્વપર્યાય તે પશુ પરપર્યાય એમ ગણી શકાય છે. ૨૫

પરપર્યાય તાદાત્મ ભાવે નથી, તો પશુ વ્યવહાર નયના યોગથી તેનો સંબંધ છે.

અતાદાત્મ્યેઽપિ સંવંધો વ્યવહારોપયોગતઃ ।

તેષાં સત્ત્વં ધનસ્યેવ વ્યવ્યયંતે સૂક્ષ્મયા ધિયા ॥ ૨૬ ॥

ભાવાર્થ—પરપર્યાયને તાદાત્મભાવ નથી, તોપણ વ્યવહાર નયના ઉપયોગથી, જેમ ધનનો સંબંધ તેના ધણીની સાથે હોય છે, તેમ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી તેનો સંબંધ જણાય છે. ૨૬

વિશેષાર્થ—પરપર્યાયનો સંબંધ સ્વપર્યાયની સાથે તાદાત્મ ભાવથી નથી, તોપણ વ્યવહારનયના યોગથી તેનો સંબંધ તેની સાથે જણાય છે. તે ઉપર દ્રષ્ટાંત આપે છે. જેમ દ્રવ્યનો સંબંધ તેના ધણીની સાથે તાદાત્મ ભાવથી નથી, જોડેલે ધન અને તેના

મળી એક રૂપ નથી, પણ વ્યવહારનયના યોગથી તેને સંબંધ જણાય છે, આ વાત સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી વિચારતાં યોગ્યજ નજાય છે. ૨૧

જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રના પર્યાય મુનિની સાથે
કેવી રીતે છે ?

પર્યાયાઃ સ્યુર્મુને જ્ઞાનદૃષ્ટિ ચારિત્ર ગોચરાઃ ।
યથા જિજ્ઞા અપિ તયોપયોગાદ્સ્તુનોદ્ધમો ॥ ૨૭ ॥

ભાવાર્થ—એમ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર સંબંધી પર્યાય મુનિને અભિજ્ઞ છે, તેપણુ ઉપયોગ વિચારતાં નિશ્ચયનયે તે વસ્તુના છે—પોત પોતાના છે, અને વ્યવહારનયે એક આત્માનાજ છે. ૨૭

વિશેષાર્થ—મુનિને જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર સંબંધી પર્યાય હોય છે. ભેદે, તે તેનાથી અભિજ્ઞ છે, તેપણુ ઉપયોગ પદ્ધતિ વિચારતાં નિશ્ચયનયે પોતપોતાનાજ છે. પણ વ્યવહારનયે તે એક આત્માનાજ છે, એમ કહેવાય છે. ૨૭

એમ ન કહેવાથી શો વિરોધ આવે ?

નો ચેદનાવ સંવાન્વેષણે કા ગતિર્જવેદ ।
આધાર પ્રતિયોગિત્વે દ્રિષ્ટે નહિ પૃથગ્દ્રવ્યોઃ ॥ ૨૮ ॥

ભાવાર્થ—એમ ભે ન કહીએ, અને અભાવના સંબંધી જવેપણુ કરીએ તો, કેવી ગતિ થાય ? ભે આધારાત્મક નિરૂપણ કરવાનો વિચાર કરીએ તો, પૃથક્ક્રમાવપણાનો દ્વેષ કરવાથી તે વિનષ્ટ થઇ જાય; પણ વસ્તુતાએ તે જનેથી આત્મા ભિન્ન નથી. ૨૮

વિશેષાર્થ—સર્વ પ્રકારના પર્યાયો વસ્તુતાએ આત્માથી જિન નથી, એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. ૨૮

સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન સંઘન નયથી એકજ છે.

સ્વાન્યપર્યાયસંગ્લેષાત્ સૂત્રેઽપ્યેવં નિદર્શિતમ્ ।

સર્વમેકં વિદન્ વેદ સર્વ જ્ઞાનં તથૈકકમ્ ॥ ૨૯ ॥

ભાવાર્થ—સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયના સંયોગથી સર્વ એકજ છે, એમ સૂત્રમાં દર્શાવેલ છે, તે ઉપરથી સમગ્રું એકતા ભાવે છે, એટલે સંઘન નયથી સર્વ જ્ઞાન એકજ છે. ૨૯

વિશેષાર્થ—સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયના સંયોગથી—સંઘથી સમગ્રું એકતા ભાવે છે. એ વાત સૂત્રમાં દર્શાવેલી છે. એટલે સંઘન નયને મતે સમગ્રું જ્ઞાન એકજ છે, એમ બાહ્યી હેતુ. ૨૯

જે પર્યાયના એક અર્થને બાણે છે, તે સર્વ ભાવને બાણે છે.

આસક્તિ પાટવાજ્યાસ સ્વકાર્યાદિજિરામયન્ ।

પર્યાયમેકમપ્યર્થે વેસિ જ્ઞાવાદ મુષોઽત્તિસમ્ ॥ ૩૦ ॥

ભાવાર્થ—પણિ પુરૂષ આસક્તિ, આતુર્પ, અભ્યાસ અને સંકાર્થ વગેરેના આશ્રય હઈ પર્યાયના એક અર્થને બાણે છે, તે સર્વ ભાવને બાણે છે. ૩૦

જ્ઞાનગર્ભતા કયારે હોતી નથી ?

સ્વાગમે ન્યાગમાર્ગીનાં શતસ્યેવ પરાર્થકે ।

તાવતાપ્યવુષ્ણત્વં ચેન્ન તદા જ્ઞાનગર્ભતા ॥ ૨૬ ॥

ભાવાર્થ—જેમ પરાર્થની મજામાં મેંની સંખ્યાનો કો
માનેશ થઈ જાય છે, તેમ પોતાનાં મિહાન જાણવાથી તેમાં કોઈ
મિહાનોનું જાણવું થાય જાણી જાય છે; અને પોતાનાં મિહાનોનું
જાણવું જો જાણવામાં, જાણવામાં નહીં તે, પણ જ્ઞાનગર્ભ
જાણી નથી; અને જ્ઞાન ગર્ભને વેરામાં મનો નથી ૨૬

જો સર્વ નયોમાં માધ્યસ્થ ભાવ ન આવે તો પણ,
જ્ઞાનગર્ભતા પ્રાપ્ત થતી નથી.

નયેષુ સ્વાયંસત્યેષુ મોષેષુ પરચાક્ષને ।

માધ્યસ્થ્યં યદિ જાણ્યતં ન તદ્વા જ્ઞાનગર્ભતા ॥ ૧૭ ॥

ભાવાર્થ—પેલ પેલાના અર્થમાં સત્ય અને બીજા અર્થની
ચાલના કરવામાં નિષ્ફળ એવા સર્વ નયોની અંદર જો માધ્યસ્થ ભાવ
પ્રાપ્ત ન થયો, તો જ્ઞાનગર્ભતા હોતી નથી ૩૭

વિશેષાર્થ—સર્વ (સાત) નય પોત પોતાના અર્થને વિષે
સત્ય છે, એટલે પેલ પોતાના અર્થને સિધ્ધ કરવામાં સત્ય છે. અને
બીજાના અર્થની ચાલના કરવામાં નિષ્ફળ છે, એટલે બીજાના અર્થને
તેણવામાં નિષ્ફળ છે; એવા સર્વનયની અંદર માધ્યસ્થ ભાવ પ્રાપ્ત
ન થયો, એટલે સર્વનયોને ઘટાવવામાં વડસ્થપણુ પ્રાપ્ત ન થયું, તો
તેને જ્ઞાનગર્ભિત વેરાચ્ચ પ્રાપ્ત થતો નથી. અર્થાત્ જ્યારે સર્વ નય
ઉપર માધ્યસ્થ ભાવ હોય છે, ત્યારે જ જ્ઞાનગર્ભિત વેરાચ્ચ પ્રાપ્ત
થાય છે. ૩૭

બીજા કેવાને જ્ઞાનગર્ભતા પ્રાપ્ત થતી નથી ?

આજ્ઞાપાગવિકાર્યાનાં યૌક્તિકર્યાં વ યુક્તિનઃ ।

ન સ્યાને યોગક્ત્વં વેદ્ય તદ્વા જ્ઞાનગર્ભતા ॥ ૧૮ ॥

ભાવાર્થ—જે આજ્ઞા વડે શ્રાવ્ય અર્થ છે, તેને આજ્ઞાએ મહે
નરી, અને જે યુક્તિ વડે શ્રાવ્ય અર્થ છે, તેને યુક્તિ વડે મહે નરી,

એમ સૌ સૌને સ્થાને યોજના કરવાપણું ન હોય તો, જ્ઞાનગર્ભિત
હોતી નથી. ૩૮

વિશેષાર્થ—સિદ્ધાંતના કેટલાએક અર્થ આશાથી ગ્રાહ્ય
અને કેટલાએક અર્થ યુક્તિથી ગ્રાહ્ય છે. તેમાં જે આશા વડે ગ્રાહ્ય
છે, તેને આશાએ ગ્રહે નહીં, અને જે યુક્તિથી ગ્રાહ્ય છે, તેને યુક્તિ
વડે ગ્રહે નહીં. એટલે જે જેને જ્યાં ઘટે, તેવી યોજના કરે ત્યાં
તેને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થતો નથી. તેથી જો જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય
કરવી હોય તો, આશા ગ્રાહ્ય અને યુક્તિ ગ્રાહ્ય એવા અર્થની સૌ
સૌના યોગ્ય સ્થાન ઉપર યોજના કરવી જોઈએ. અર્થના સ્થાનેનો
વિષયર્થ ન કરવો જોઈએ. ૩૯

પ્રાયઃ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય ગીતાર્થનેજ હોય છે.

ગીતાર્થસ્યૈવ વૈરાગ્યં જ્ઞાનગર્જં તતઃ સ્થિતમ્ ।

અપચારાદગીતસ્યાપ્યજીર્ણં તસ્ય નિષ્ટયા ॥ ૪૦ ॥

ભાવાર્થ—તેમી જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્ય ગીતાર્થનેજ પ્રાપ્ત
પાય છે, અને અપચારથી તેની નિષ્ઠાને લઈને અગીતાર્થને પણ
કવચિત્ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય હોય છે. ૪૦

વિશેષાર્થ—જે સિધ્ધાંતના અર્થને વચાર્થ રીતે ગ્રહે
લે છે, એવા ગીતાર્થનેજ જો જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત પાય છે
નહીં ત્યાં જાય છે, ગીતાર્થ થવું થવું જ મુશ્કેલ છે, તેથી ગીતા
ર્થ પૂરવો. કવચિત્ જોવામાં આવે છે, તે પછી બીજા અગીતા
ર્થને અવગણી નહીં રહે. તેના ઉપરમા કરેવાનું કે, અપચારથી

તેમ વાર અગીતાર્થને પણ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. પણ તે ગીતાર્થની નિષ્ઠાથી. એટલે જો ગીતાર્થ પુરૂષ વરફ તેની નેષ્ટા હોય તે, તેને પણ જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. ૩૬

ત્રીજા જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યનાં લક્ષણો.

સૂદૃઢૈક્ષિકા ચ માધ્યસ્થ્ય સર્વત્ર દિશચિંતનમ્ ।

ક્રિયાપામાદરો મુપાન્ ધર્મે સ્લોકસ્ય યોગનમ્ ॥ ૪૦ ॥

ભાવાર્થ—સૂદૃઢ દ્રષ્ટિ, મધ્યસ્થ ભાવ, સર્વમાં દિવનું ચિંતવન, ક્રિયા ઉપર ધણે આદર અને ધર્મ જીપર લોકોની યોજના. ૪૦

વિશેષાર્થ—જેનામાં જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્ય હોય તે પુરૂષની સૂદૃઢ દ્રષ્ટિ હોય છે. તે સર્વમાં મધ્યસ્થ ભાવે વર્તે છે. તે સર્વત્ર દિવનું ચિંતવન કરે છે, એટલે સર્વનું દિવ કરે છે. તે પુરૂષને ક્રિયા ઉપર મહાન આદર હોય છે, અને તે લોકોને ધર્મમાં જોડે છે. ૪૦

ચેષ્ટા પરસ્ય શૃણોતિ મૂર્કાપવચિરોપમા ।

ઉત્સાહઃ સ્વગુણામ્યાસે હ્રુઃસ્વસ્યેવ ધનાર્જને ॥ ૪૧ ॥

ભાવાર્થ—જીજ્ઞાસુ વૃત્તાંતને વિશે મુગ્ધ, આંધળા અને બહિરાંગી જેવી તેની ચેષ્ટા હોય છે, અને નિર્ધન પુરૂષને જેમ દ્રવ્ય મેળવવામાં ઉત્સાહ હોય છે, તેમ તેને પોતાનામાં શુભ મેળવવાનો ઉત્સાહ હોય છે. ૪૧

વિશેષાર્થ—જેને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો છે તે પુરુષ બીજાના વૃત્તાંતને કહેવામાં મુંગા જેવો રહે છે, જ્યેષ્ઠ આંધળાના જેવો રહે છે, અને સાંભળવામાં બેઠેરાની જેમ રહે છે; એટલે તે બીજાનું વૃત્તાંત કહેતો નથી, જોતો નથી, જાને જાંભળતો નથી, અર્થાત્ કોઈની નિંદા કે પ્રશંસા કરતો નથી, કોઈની સારી નરસી ચેષ્ટા જોતો નથી; અને સાંભળતો નથી. વૈષ્ણવે તે પોતાના આત્મામાં શુભ મેળવવા માટે ઉત્સાહ રાખે છે, એટલે પોતાના આત્માને વિશેષ શુભી બનાવવાને ઉત્સાહિત રહે છે. તે વાત દૃષ્ટાંત આપી સિદ્ધ કરે છે, જેમ નિર્ધન માણસ દ્રવ્ય મેળવવામાં ઉત્સાહી રહે, તેવી રીતે જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્યવાળો પુરુષ આત્માને શુભી બનાવવાને ઉત્સાહી રહે છે, ૪૧

મदनોન્માદવમનં મદસંમર્દમર્દનમ્ ।

અમૃતા તંતુ વિચ્છેદઃ સમતામૃતમજ્જનમ્ ॥ ૪૨ ॥

ભાષાર્થ—કામદેવના જિન્માદનું વમન—ત્યાગ, મદના સમુદ્વેગનું મર્દન, અસૂચાના તંતુનું છેદન અને સમતા રૂપ અમૃતમાં મજ્જન, ૪૨

વિશેષાર્થ—જેને જ્ઞાન ગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો છે, તે પુરુષમાં કામદેવનો જિન્માદ દોનો નથી, તેનામાં મદ પણ હોતો નથી, તે ઇર્ષ્યાના તંતુનો વિચ્છેદ કરે છે અને તે સમતા રૂપ અમૃતમાં મગ્ન રહે છે; જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય વાળો પુરુષ કામદેવના સિદ્ધિથી દુર રહે છે. તેનામાં કોઈ જાનનો મદ આવતો નથી. તે કોઈ ઇર્ષ્યા કરતો નથી, અને તે સમતા રૂપ અમૃતને સેવનારા હોય છે. જે પુરુષ કામ વિચારને સેવનારા, મદ ચરનારા, ઇર્ષ્યા કરનારા અને સમતાથી તદિત છે, તેને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય દોનો નથી. ૪૨

સ્વજ્ઞાવાનૈવ પક્ષનં ચિદાનંદમયાત્સદા ।

વૈરાગ્યસ્ય ત્વોગ્યસ્ય સ્મૃતેયં લક્ષણાવલી ॥ ૪૩ ॥

ભાવાર્થ—સર્વદા ચિદાનંદમય, સ્વભાવથી ચલાયમાન ન થવું, એ ત્રીજા જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યનાં લક્ષણોની ૫ કિતી બાજુવી. ૪૩

વિશેષાર્થ—જે પુરૂષને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયેલ હોય, તે પોતાના ચિદાનંદમય સ્વભાવથી ચલાયમાન થતો નથી એવી રીતે એ ત્રીજા જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યનાં લક્ષણો બાજુવા જે પુરૂષના એવાં લક્ષણો હોય, તે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યવાળો છે, એમ બહીલેલું. ૪૩

ત્રિવિધ વૈરાગ્યમાં જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય ઉપયોગી હોવાથી આણ છે.

જ્ઞાનગર્ભમિદ્વાદેયં હ્યોસ્તુ સ્વોપમર્દતઃ ।

ઉપયોગઃ કદાચિત્ સ્યાન્નિનાધ્યાત્મપ્રસાદતઃ ॥ ૪૪ ॥

ભાવાર્થ—દુઃખગર્ભિત અને શોકગર્ભિત એ બંને વૈરાગ્યનું મર્દન કરી, જ્ઞાનગર્ભ વૈરાગ્ય અહલું કરવા ચોખ્ખું છે. વળી પોતાના અધ્યાત્મના પ્રસાદથી દેહાચિત્ જ્ઞાનગર્ભ વૈરાગ્યનો ઉપયોગ થાય છે. ૪૪

વિશેષાર્થ—દુઃખગર્ભિત અને શોકગર્ભિત એ બંને વૈરાગ્ય ઉપયોગી નથી, તેથી તેમનો ત્યાગ કરી, તેઓમાં શેષ એવો જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવો. એ વૈરાગ્યનો ઉપયોગ પોતાના અધ્યાત્મના પ્રસાદથી થાય છે, એટલે તેનાથી અધ્યાત્મ બોધ પ્રાપ્ત થવાને લઈને તે ખરેખર ઉપયોગી થઈ પડે છે. ૪૪

इति पष्ट वॆराग्यज्जेदाधिकारः

અધિકાર ૭ મો.

ૐ
વૈરાગ્ય વિષયાધિકાર.

વૈરાગ્યની બે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ.

વિષયેષુ ગુણેષુ ચ દ્વિષા સુવિ વૈરાગ્યમિદં પ્રવર્તતે ।
અપરં પ્રથમં પ્રકીર્તિતં પરમધ્યાત્મ મુખૈર્દ્વિતીયકમ્ ॥૧॥

ભાવાર્થ—આ પૃથ્વી ઉપર વિષયોમાં અને ગુણોમાં એક બે પ્રકારે વૈરાગ્ય પ્રવર્તે છે તેમાં અધ્યાત્મવેત્તાઓએ પહેલો વિષય વૈરાગ્ય અમુખ્યપણે કહેલો છે, અને બીજો ગુણ વૈરાગ્ય અમુખ્યપણે કહેલો છે. ૧

વિશેષાર્થ—આ પૃથ્વી ઉપર વિષય વૈરાગ્ય અને ગુણ વૈરાગ્ય એમ બે પ્રકારનો વૈરાગ્ય કહેવાય છે. જે વિષયો તરફ આત્મ આશુ કરવો, એ વિષય વૈરાગ્ય અને અધ્યાત્મ દૃષ્ટિ વડે વૈરાગ્યના સ્વરૂપને સમજી ભાવયુક્ત ત્યાગ કરવો. એ ગુણ વૈરાગ્ય કહેવાય છે. તેમાં જે વિષય વૈરાગ્ય છે, તેને અધ્યાત્મવેત્તાઓ અમુખ્ય માને છે. અને ગુણ વૈરાગ્યને મુખ્યપણે માને છે. કારણ કે, તે વિશેષ ઉપકારક ॥ ૧

વિષયો કેવા પુરૂષોને વિકારકર્તા થતા નથી ?

વિષયા સ્પર્શજનોચરા પ્રપિ પાનુશ્ચરિકા વિકારિણઃ ।

ન જર્વન્તિ ચિન્મત્તેનગાં વિષયારેષુ પુષામ્ મક્ષતામ્ ॥૨॥

સાવાર્થ—વિષયો પ્રાપ્તિ થોચર છે, એટલે પ્રાપ્તિના વિષ-
માં રહેલા છે. તો પણ અમૃતમાં મગ્ન થતા પુરુષોને જેમ વિષ-
ધારા પીડા કરી શકતી નથી, તેમ વિરક્ત ચિત્તવાળા પુરુષોને
વિકાર કરી શકતા નથી. ૨

વિરોધાર્થ—જેમનું ચિત્ત વિરક્ત છે, એવા પુરુષોને વિષયો
શક્તિ પામ છે, તોપણ તે વિષયો તેમને વિકાર કરી શકતા નથી.
એટલે વિરક્ત પુરુષો વિષયો ભોગવતા હોય, તો પણ તેમની ઉપ-
ર વિકારનું ભજ ચાલી શકતું નથી. તે ઉપર દૃષ્ટાંત આપે છે. જે
પુરુષ અમૃતમાં મગ્ન થયો હોય. તેને જેમ ઝેરની ધારા પીડા કરી
શકતી નથી, તેમ વિરક્ત ચિત્તવાળા પુરુષને વિષયો વિકાર કરી
શકતા નથી. આ ઉપરથી એવો જોષ પ્રાપ્ત થાય છે કે, વિષય વેરા-
ન્ય ધારણ કરવો કે જેથી વિષયોની પીડા પ્રાપ્ત થતી નથી. ૨

ઠંકાર ધ્વનિમાં મગ્ન થયેલું યોગીઓનું મન,
વિકારોના પ્રસંગમાં પણ મદ પામતું નથી.

સુધિશાસ્ત્રસાક્ષમંજરી વિચરત્કોક્તિત્ત્વકાકલીજરઃ ।

વિષ્ણુ માયતિ યોગિનાં મનો નિમૃતાનાદૃતનાદસાદરઃ ॥૩॥

સાવાર્થ—નિશ્ચય એવા અનાદૃત નાદને સાંભળવામાં આવે
રવાનું યોગીઓનું મન વિશાળ એવા આત્મ વૃદ્ધાની માનવીય
વિચરતા દેહિક પક્ષીઓના કાકલી શબ્દોના સમૂહથી
મદ હતું ? ૩

વિરોધાર્થ—યોગયાત્રામાં લગ્ન છે કે, શરીરના ભક્ત-મગ્ન
અનાદૃત નાદ થયા કરે છે, તે યોગીઓના સાંભળવામાં આવે છે.

તે નાદમાં અર્હ'પદ, સોહ'પદ અથવા ઓંકારના જેવો ધ્વનિ થાયછે, તે પ્રદ્ધર'બ્રના દ્વારથી લોકે છે. જ્યારે યોગીઓ ધ્યાનસ્થ થયા હોય ત્યારે તે અનાદત નાદને સાંભળે છે. તે વખતે યોગી આનંદસાગરમાં મગ્ન થઈ જાય છે. આવા અનાદત નાદને સાંભળવામાં આનંદિત થયેલા યોગીઓ પછી બીજા વિકારી શબ્દોને સાંભળતા નથી. મોટા વિશાળ ઓંકારની માંજરીનો સ્વાદ લઈ મધુર શબ્દ કરતા કોઈક પક્ષીઓના શબ્દો પણ તેમને મદ પમાડતા નથી. અનાદત નાદની મધુસ્તાનો સ્વાદ લેનારા યોગીઓને શું પછી તે કોઈકાઓના શબ્દ રૂચિર થાય ? કદિ પણ ન થાય. આ ઉપરથી એ બોધ લેવાનો છે કે, જો તમે નિરક્ત થઈ યોગવિદ્યા જાળી અનાદત નાદને સાંભળે, તો પછી તમને બીજા માત્રક ધ્વનિઓ મધુર લાગશે નહીં; માટે અનાદત નાદ માંજરાની યોચના સંપાદન કરવી. ૩

અનુભવના સંગીતને સાંભળવામાં આસક્ત
યશસ્વી યોગીઓને શ્રુંગારના શબ્દો
સારા લાગતા નથી.

મમગીમૃત્તુપાણિર્લક્ષ્મણકુળનાદ્યર્ણવર્ણપૂર્ણનાઃ ।
અનુનૂતનટોળુટ્ટીકૃતપ્રિયમંગીતમ્મા ન પોગિનઃ ૪

અર્થ - અનુભવ વિશાક્રપ નદીએ સ્ફુટ કરતા પ્રિય સંગીતને સુઝાવવામાં તરફન બનેલા યોગીઓ સુદરીઓના કોમલ કંઠનૂતન ધ્વનિને સાંભળવામાં પૂર્ણરિતે મુગ્ધનારા થતા નથી. ૪

વિદ્યેપ્રથમ યોગીઓને વે.ગદિયાના પ્રતાપથી આત્મસં-
જ્ઞો અનુભવ થાય છે, એ અનુભવરૂપ નદીનું પ્રિય સંગીત સંભ-
વ

જવાબા તેઓએ એટલા જણા ન-પડ જનોડે કે, પછી તેમને જ્યાં મંજા
નું શું મારમય સગીન પસંદ પડતું નથી મુદર સીંચીના દાચના
કંટણનો ખનિ તેને જરા પણ પ્રિય લાગેનો નથી જેમણે અનુભવનું
સગીન સાંજગ્યુ નથી, એટલે જેમને અતિમક સ્વરૂપનો અનુભવ
થયો નથી, તેઓએ જોએના દાચના કંટણના ખનિ સાંજગ્યુમાં
ધુધા સ્તે છે, તેઓને અનુભવના સગીનનો સ્વાદ મળેનો નથી
કેવાનો આશય એવો છે કે, જેઓ અતિમક અનુભવ મેળવે છે,
તેમને પછી શું મારેનો સ્વાદ પ્રિય લાગેનો નથી, તેથી દનેશાં આ-
મિક અનુભવનું સગીન સાંજગ્યુને ન-પડ સ્વેડું બોધ્યું. ૪

સમતા પદના મધુર આલાપ ઉપર પ્રીતિ-
વાળા પુરૂષને લલનાઓનો મધુર આ-
લાપ મમતો નથી.

સ્વત્તાપ ન શુદ્ધચેતનાં ત્વતારંધરચાત્યોક્તના ।

પદિર્થ સપત્રપદાદ્ગ્ની મધુગાશ્ત્રાવતે ન સોચને ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ—શુદ્ધ ચિત્તવાળા પુરૂષને લલના-સ્ત્રીના સ્વરનો સુંદર સ્વાદ સ્પર્શિત થતો નથી સમતા પદની મધુર આલાપ ઉપર પ્રીતિવાળા પુરૂષને એ સ્વાદ મમતો નથી.

વિરોધાર્થ—વિષય ન-કે વૈનાયક ભાવ યવાથી નેત્ર ન દુદય શુદ્ધ થયેલું છે, એવું નેત્રી દેહકોને સીંચીના પંચન ન-પડે મા-લાપ સ્પર્શના દ્વી શ-ને નથી, એટલે શુદ્ધ દુદયવાળું નેત્રીએ સીંચીનો પંચમ સ્વ-સાલગ્રી પોતાના ધર્મ-ધ્યાનમાર્થી અપહન.

રથી એવો બોધ લેવાનો છે, સંલોગનાં મુખને સર્પનાં કેરું
જેવું ગણી તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. એવાં મુખથી જન્મની સાર્થ
કતાં માનનારા પુરૂષો આખરે દુઃખી થઈ, આ અનંત સંસાર
ભગ્યા કરે છે. ૧૬

પરમાનંદના રસમાં મગ્ન થયેલાં મહાત્માઓ આ
લોક અને પરલોકનાં મુખમાં પણ નિરપૃથક
હોય છે.

तदिमे विषयाः किमैहिका न मुदे केऽपि विरक्तचेतसा
परमोक्तमुलेऽपि निःस्पृहाः परमानंदरसामसां ज्ञमी ॥ १७ ॥

ભાવાર્થ—જેમનું ચિત્ત વિરક્ત થયેલું છે, એવા પુરૂષો
આ લોકના વિષયો દર્શને માટે થતા નથી, અર્થાત્ તેઓને
વિષયોમાં દર્શ થતો નથી. પરમાનંદના રસમાં મગ્ન થયેલાં એ
પુરૂષો પરલોકનાં મુખમાં પણ રૂપદા રહિત છે. ૧૭

વિશેષાર્થ—૩૫૨ જે ઇન્દ્રિયોના વિષયો જતાં, તે સિવાય
નિરક્ત હૃદયવાળા પુરૂષોને દર્શકારક થતા નથી. કારણ કે, તેઓ
એ વિષયને પુરૂષાર્થિક દેવાથી તુચ્છ ગણે છે, એટલું જ નહીં પણ
તેઓ પરલોકના દેવતાઈ મુખની પણ રૂપદા રાખતા નથી. કારણ
કે, પરમાનંદના મુખનું, મહાન્ મુખ તેઓએ પ્રાપ્ત કરેલું છે.
મહાન્ મુખની આજ્ઞા આ લોકના વિષયોનું મુખ તેમને
દર્શ થતું નથી. તેઓ તે મુખને પુરૂષાર્થની દ્રષ્ટિએ જુએ
કમળ કે, તેમના ચિત્ત વિરક્ત હોય છે. નિરક્ત ચિત્તની જાણ

પરમાનંદના મુખનોજ અવકાશ છે. બીજું મુખ ધણું જ ગુપ્ત રહેાય છે. આ ઉપરથી જો બોધ લેવાનો છે કે, જો માણસ પરમાનંદના મુખનો સંપાદક બને છે, તો તેને આલોકક વધા પરલોકનાં મુખો જરાપણ રૂચિર થતાં નથી; તેથી સર્વથા પરમાનંદ મુખ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો. ૧૭

દેવતાનાં મુખમાં પણ દુઃખ રહેલું છે.

मदमोदविषादमत्सर ज्वरशोषाविपुलाः सुप्त अपि ।

विषमिहितवायस्ताम्रवत् सुखमेतेष्वपि नैति रम्यताम् ॥૧૮॥

આવાચી—દેવતાઓ પણ મદ, શોક, ખેદ, અને મત્સરના પરિવાપથી વિદ્વજ છે; તેથી વિષ સાથે મેલવેલા દુઃખપાકની જેમ, જો દેવતાઓનું મુખ પણ રમ્યતાને પામતું નથી, જોડેલે તે પણ પસંદ કરવા યોગ્ય નથી. ૧૮

વિશેષાર્થ—દેવતાઓ મદ રાખે છે, શોકને ધારણ કરે છે, ખેદ પામ્યા કરે છે, અને પરસ્પર મત્સર બાવ રાખે છે; તેથી તેમના હૃદયમાં જો શોકો, પરિવાપ રહ્યા કરે છે, અને તે પરિવાપથી તેઓ પીડાવડે વિદ્વજ બની રહે છે. તેથી તેમનું મુખ ગેર સાથે મેલવેલા દુઃખપાકના જેવું અથડર છે; મોટે તે સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. જ્યારે દેવતાઓમાં પણ એવું દુઃખમિમિત મુખ છે, તો પછી મનુષ્યમાં તેવાં મુખની કમ્મલ રાખવી જો વાન અયોગ્ય છે. ૧૮

ભાવાર્થ—અહા ! મમતા રૂપી પત્ની અવિદ્યા રૂપી ઐશ્વર્યના બલથી જીવ રૂપી સ્વામીને પશુ બનાવી ઘણા ઉપાયો વડે રમાડે છે. ૪

વિશેષાર્થ—આ શ્લોકથી મંથકર મમતાને એક પત્નીનું રૂપક આપે છે જેમ કેઈ કાળેક સ્ત્રી મંત્ર-ઐશ્વર્યના બળથી પોતાના સ્વામીને વશ કરી અનેક રીતે રમાડે છે, તેમ મમતા રૂપી સ્ત્રી અવિદ્યા રૂપી ઐશ્વર્યના બળથી જીવ રૂપી સ્વામીને અનેક રીતે રમાડે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જ્યાં મમતા હોય, ત્યાં અવિદ્યા-અજ્ઞાન રહેલ હોય છે; તેથી જીવ, મમતાની સહચારી અવિદ્યાના બળથી અનેક ભ્રમની ચેષ્ટાઓ કરે છે. જે ચેષ્ટાઓ જીવને પરિણામે દુઃખ રૂપ થઈ પડે છે, તેથી સર્વથા મમતાને છોડી દેવી જોઈએ. મમતાને છોડવાથી જીવની અવિદ્યા નાશ પામે છે. જો જીવ મમતાને આધીન રહે તો તે પશુ જેવો છે. ૪

આ સંસારના સંબંધની કલ્પના મમતાને લઈને છે.

एकः परजने याति जायते चैक एव हि
ममतोऽनेकतः सर्वं संबन्धं कल्पयत्यय ॥५॥

ભાવાર્થ—એક જ જીવ એકલો પરભવમાં જાય છે, અને એકલો જ ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તે પછી મમતાના વધારાથી આ સંસારનો સર્વ સંબંધ કલ્પે છે. ૫

વિશેષાર્થ—જો મમતામાં જીવ એકલો જન્મે છે, અને એકલો જ મરણ પામી પરભવે જાય છે. તે વખતે તેને કેઈ ભ્રમનો

સંબંધ જોવામાં આવતો નથી. પણી સંસારમાં મમતા વધવાથી તે સર્વ પ્રકારના સંબંધોની કલ્પના કરે છે. આ સંસારમાં ન્યાત બાદ વગેરેના જે સંબંધો હોય છે, તે મમતાને લક્ષિત છે. વસ્તુ તાજે છુવને કોઈના સંબંધ નથી; કારણકે, જન્મ અને મરણ તે એકલાનેજ હોય છે. તે ઉપર રત્નાદેવીનું દૃષ્ટાંત જૈન ઈતિહાસમાં પ્રખ્યાત છે. ૫

એક મમતાના બીજમાંથી આ બધા પ્રપંચની કલ્પના છે.

न्यामोति महर्षी भूमिं वटवीनायया वटः ।
तथैकममताबीजा त्वपंचस्यापि कल्पना ॥ ६ ॥

ભાવાર્થ—જેમ વડના નાના બીજમાંથી વડનું ઝાડ મોટી ભૂમિમાં બ્યાપી જાય છે, તેમ એક મમતાના બીજમાંથી આ પ્રપંચ-સંસારની કલ્પના ઉભી થાય છે. વડના દૃષ્ટાંત ઉપરથી બરાબર સમજવાનું છે કે, એક મમતાનો અંશ હોય તોપણ તેમાંથી અનંત સંસાર વધતો જાય છે, તેથી ઉત્તમ છુવોએ મમતાના અંશનો પણ ત્યાગ કરવો. ૬

જ્ઞાન રૂપ ઔપધ શિવાય મમતાનો વધી જતો
વ્યાધિ ઉચ્છેદ પામતો નથી.

माता पिता मे भ्राता मे जगिनी वटजा मे ।
पुत्राः सुता मे मित्राणि दास्यः संस्तुताश्च मे ॥७॥

ણને માટે પોતે દુઃખી થાય છે, તેઓ આ લોક અને પરલોકમાં તેના રક્ષણને માટે અથવા તેને ચરણ આપવાને માટે ઉપયોગી થતાં નથી. ૧૦

વિશેષાર્થ—આ સંસારમાં મનુષ્ય પોતાનાં સગાં-રનેદીઓ વરફ મમતા રાખી અનેક જીવનાં પાપ કર્મો કરી તેમનું ભણ પોષણ કરે છે, અને તેમ કરવામાં અનેક જીવનાં સંકટો વેડે છે. પરંતુ તેને તેનાં સગાં—સંબંધીઓમાંથી કોઈ પણ સહાય થતું નથી, તેમજ ચરણરૂપ પણ થતું નથી. તેથી મુજબ મનુષ્યે એ પાપકારિણી મમતાનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૧૦

મમત્વથી ધણા લોકોનું પોષણ કરનાર એક મનુ-
ષ્યને નરકનાં તીવ્ર દુઃખો સહન કરવાં પડે છે.

મમત્વેન ચાતુર છોકરાન પુણ્યાત્યેકોર્જિતૈર્ધનૈઃ ।

સોઝા નરક દુઃખનાં તીવાણામેક એવ તુ ॥ ૧૧ ॥

આવાર્થ—એક પુરૂષ મમત્વથી ઊપાર્જન કરેલા દ્રવ્ય વડે ધણા લોકોનું પોષણ કરે છે, અને તે તીવ્ર એવા નરકનાં દુઃખોને સહન કરનાર પણ તે એકજ છે. ૧૧

વિશેષાર્થ—એક માણસ મમત્વને લઈને પોતાના સગાં-રનેદી-
નું, ધન કમાઈને પોષણ કરે છે, પણ જાણે તે એકજ નરકનાં દુઃખોને સહન કરનારો થાય છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે, મમત્વને લઈને માણસ પોતાના લોકોનું ભણ—પોષણ કરવાને અનેક જીવના પાપારંભ કરી દ્રવ્ય કમાય છે, પણ જાણે તે

મમતાવશ થયેલો પુરુષ માણનો નાશ કરનારી પ્રિ-
માણથી પણ અધિક પ્રિય માને છે.

माणाननित्यताध्यानात् प्रेमभूम्ना ततोऽधिकाम् ।
 माणापह्नां प्रियां मत्वा मोदते ममतावशः ॥ ११ ॥

સાવાર્થ—મમતાને વશ થયેલો માણસ પણ પ્રેમને દે
પાતાના પ્રાણને અનિત્ય માને છે, અને પ્રાણને નાશ કરી
પ્રિયાને તે પ્રાણથી પણ અધિક માની ખુશી થાય છે. ૧૩

વિશેષાર્થ—મમતાને વશ થયેલો માણસ પોતાના પ્રાણનિત્ય માને છે, અને તે પ્રાણને દરનારી સીને અતિશય પ્રેમથી રાખીને પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય માની લૂહવમાં પુરી થાય છે. મમતા કેવી વિષમ છે? જેને વશ થયેલો માણસ પ્રાણની દાનિ પણ નિમાસ કરતો નથી. પ્રાણને નાશ કરનારી પ્રિયાને તે પ્રાણ પણ અધિક માને છે, અને સ્વયમેવ પોતાનો નાશ કરે છે, તે સર્વથા મમતા ત્યાજ્ય છે. ૧૩

મમત્વને લાઇને સ્ત્રીનાં અંગને કેવાં માને છે!

कृशान्तराणीनि दृशानान् मुरं श्लोथगृहं विभुम् ।
पाग्यथोपनो कृन्तो ह्येनो वेति समन्तरान् ॥ १४ ॥

આવાથી—મમતાવાળો પુરુષ અસ્થિ રૂપ દાનને ડોહતો
પુત્રો અને છે, કદૂના ઘર રૂપ મુખને ચરૂ મળી છે, અને માથા
અધિરૂપ સ્વર્ગને માનવાના કળાંગો બાંધી છે. ૧૬

વિશેષાર્થ—મમતાવાળો પુરૂષ સ્ત્રીના દોષવાણાં અંગોને
જુ મુંગર રસથી ડેવી રીતે ઘટાવે છે ? અસ્થિના દાંતને ડોલરનાં
પોની રૂઝિની ઉપમા આપે છે, ઠફ અને જડખાથી ભરેલા મુ-
ને ચંદ્રની સાથે સરખાવે છે, અને માંસની ગ્રંથિ રૂપ સ્તનોને સુવ-
ર્નાનાં કળા સાથે ઘટાવે છે. મમતા માણસને ડેવી અઘડિત ઠફ-
પ્રથો કરાવે છે । ૧૪

મમતાવાળો પુરૂષ પોતાની ચપજ અને દુરા-
ચારી સ્ત્રીને સાધ્વી જાણે છે.

मनस्यन्यच्चस्यन्यत्र क्रियायामन्यदेवच ।

य स्यात्तामपि लोलाक्षीं सार्ध्वीं वेत्ति ममत्ववान् ॥ १५ ॥

ભાવાર્થ—જે સ્ત્રીના મનમાં બીજું છે, વચનમાં બીજું છે
અને ક્રિયામાં બીજું છે, તેવી ચપજ નેત્રવાળી સ્ત્રીને મમતાળુ
પુરૂષ સાધ્વી માને છે. ૧૫

વિશેષાર્થ—જે સ્ત્રીના મનમાં, વચનમાં અને ક્રિયામાં જુદું
જુદું છે, એટલે જે સ્ત્રી મનમાં કાંઈ ધારે છે, બોલે ॥ કાંઈ અને
કરે છે કાંઈ, તેવી દુરચારી ચપજા સ્ત્રીને તેની મમતાવાળો પુરૂષ
સાધ્વી માને છે. એ મમતાનો કેવો પ્રભાવ છે ? ૧૫

પોતાના સ્વામીને મરણના કાર્યમાં જોડનારી દુરા-
ચારી સ્ત્રીને મમતાળુ પુરૂષ મુઝ્યા માને છે.

या रोषपत्यत्रयेऽपि रागिणं प्राणसंशये ।

વિશેષાર્થ—માતાનું બાલક પ્રત્યે કેવું મમત્વ છે ! બાલક કાદવથી ખરડાએલો હોય તો પણ, તેને માતા નિઃશંક થઈ જોખામાં બેસાડે છે. તેને જોખામાંથી છોડતી નથી. કાદવ જેવી અપવિત્ર વસ્તુમાં પણ તે મમત્વને લઈને પવિત્રતા માને છે. ૧૬

માતા પિતા વગેરેનો સંબંધ મમતા ભરેલો છે.

માતાપિત્રાદિસંવંચોઽનિયતોઽપિ મમત્વતઃ ।

દૃઢજૂમિર્મમવતાં નૈવત્પેનાવજાસતે ॥ ૧૭ ॥

સાવાર્થ—માતા પિતા વગેરેનો સંબંધ અનિયત છે, નિયમિત નથી, તો પણ મમત્વને લઈને ભ્રમવાળા મનુષ્યોને હાતાનું સ્થાન લાગે છે, અને નિયતપણાથી જણાય છે. ૨૦

વિશેષાર્થ—આ જગતમાં માતા પિતા વગેરેનો સંબંધ નિયત નથી એટલે જે માતા પિતા વગેરેનો સંબંધ જોડાય છે, તે નિયમિત નથી. કારણ કે, તે સંબંધ કાયમનો નથી. કોઈ ભવે માતા પિતા થયા હોય તે કોઈ ભવે પુત્ર પુત્રી થાય છે. અને કોઈ ભવે ભાઈ બહેન થાય છે, એવો તે અનિશ્ચિત સંબંધ છે, તે છતાં ભ્રમવાળા પ્રાણીઓને તે દ્રઢ અને નિયમિત લાગે છે. એટલે જે માતા પિતા વગેરેનો સંબંધ જોડાયેલો છે, તે શાશ્વત અને નિશ્ચિત છે, આ ભવમાં જે સંબંધ જોડાયેલો છે, તે કાયમનો છે, એવો શ્રમ તેમને થાય છે, જેમ મનુષ્યના પુણ્યને ખાનારા મનુષ્યને આ પૃથ્વી ફરે ॥ એવો શ્રમ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે

માવે જામ થવાનું કારણ મમત્વ છે. તેથી એવા જામને કરનારા મમત્વનો સર્વથા ત્યાગ કરવો બોધ્ય. ૨૦

કેણું જોનારો મનુષ્ય ખરો જોનારો છે?

જિજ્ઞાઃ મન્યેકપાત્માનો વિજિજ્ઞાઃ પુદ્ગલો અપિ ।
ગૂંપ્યસંસર્ગે હત્યેવં યઃ પડ્યતિ સ પડ્યતિ ॥ ૨૧ ॥

ભાવાર્થ—પ્રત્યેક આત્માઓ જિજ્ઞ છે, પુદ્ગલો પણ જિજ્ઞ છે, અને બધા સંસર્ગે શૂન્ય છે. આ પ્રમાણે જે જુએ છે, તેજ જુએ છે. ૨૧

વિરોધાર્થ—પ્રત્યેક જુવો જુદા જુદા છે, પુદ્ગલો પણ જુદા જુદા છે, અને શરીર વગેરે વસ્તુઓની સાથે જે તેમનો સંસર્ગ છે, તે પણ શૂન્ય છે આ પ્રમાણે જે જુએ છે, તેજ ખરી રીતે જુએ છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે, જેઓ આ સંસારમાં જુવો, પુદ્ગલો અને શરીરનો સંબંધ વિચારે છે, તે તેમને માત્રમ પડે છે કે, તે સર્વ વસ્તુ આશયીય છે; તેથી તે ૫૨ મમત્વ જાખવું યોગ્ય નથી. ૨૧

અહંતા અને મમતા પોતે અને પોતાપણના
હેતુ ૩૫ છે.

અહંતામપતે સ્વત્વસ્વીયત્વદ્રપદેતુકે ।

જેદહાનાત્પણ્યેને રજુજ્ઞાનત્રિચાદિજિઃ ॥ ૨૨ ॥

વિશેષાર્થ—જે પુરુષ તત્વનો જિજ્ઞાસુ છે, તેને બ્રહ્મ પ્રાપ્તિ શિવાય બીજે કોઈ ઢેઝાણે પ્રીતિ ઉપજતી નથી. તે પર દૃષ્ટાંત આપે છે. જે પુરુષ પ્રિયાનો અર્થી છે, તેને પ્રિયની પ્રાપ્તિ શિવાય બીજે પ્રીતિ ઉપજે નહીં. આ ઉપરથી કાર સૂચવે છે કે, જો તમે તત્વના જિજ્ઞાસુ બનશો ને, તમને તત્વ શિવાય બીજું વસ્તુ ઇચ્છીને લાગશે નહીં. કોઈ કોઈ સાંસારિક કે શારીરિક વસ્તુ ઉપર તમારી મમતા નહીં. જ્યારે બીજું વસ્તુ તરફ મમતાનો અભાવ થશે તત્વ વસ્તુના જ્ઞાનથી તમે ઉચ્ચપદના અધિકારી બનીશો.

જિજ્ઞાસાથી મમત્વ બુદ્ધિને આકાંક્ષા કરનાર
પુરુષ સર્વ પદાર્થોને પ્રાંતિ વાળા બાળ છે.

અતપ્ય હિ જિજ્ઞાસાવિષ્ટંજિત મમત્વથી: ।

પિચિગ્રાજિનયાકાંતઃ સંત્રાંત ઇવ સ્મર્યતે ॥ ૨૫ ॥

આવાર્થ—એવી હરી જિજ્ઞાસા વડે જેની મમત્વ બુદ્ધિ હબાએલી છે, એવો પુરુષ વિચિત્ર અગ્નિનયથી આકાંક્ષા બાળે. અપ્રાંતિ હોય તેમ દેખાય છે, એટલે સાંસારના સર્વ પદાર્થોને પ્રાંતિવાળા બાળે છે. ૨૫

વિશેષાર્થ—જે પુરુષ વસ્તુના વધાર્થ સ્વરૂપને બાળે તેની મમત્વ બુદ્ધિ હબાઈ જાય છે, એટલે તેને આ સર્વ પદાર્થો પ્રાંતિવાળા લાગે છે, તેથી તે કોઈ પણ સાંસારિક પદાર્થ કે વસ્તુ બાળી શકતો નથી. ૨૫

વિશેષાર્થ—મમતાનો સર્વથા નાશ કરવો હોય તે તેને માટે બે ઉપાય છે. જ્ઞાનાશ અને વિવેક. એ બંનેથી મમતાનો સર્વથા નાશ થાય છે; એટલે જે પુરુષ જિજ્ઞાસુ છે, એ વિવેકી છે, તે પુરુષ મમતાનો નાશ કરી શકે છે. કારણ કે કોઈ પણ પદાર્થને જાણવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થાય તો, તે પદાર્થનું સ્વરૂપ જાણવામાં આવતાં તત્ત્વો તે ઉપરથી પ્રગટ થતી જાય છે. કદિ જાણવાની ઇચ્છા હોય, પણ જો હેય ઉપારે વિવેક ન હોય તો, જરા મમતા બંધાય છે, પરંતુ નિવેક હોય તો, તદ્દન મમતા બંધાતી નથી; તેથી જિજ્ઞાસા અને વિવેક બંને મમતાનો સર્વથા નાશ કરે છે. જો કોઈ કંઈ કરે કે, મમતાનો નાશ શા માટે કરવો જોઈએ? મમતાથી કંઈ ફાનિ થાય છે? તે ઉપર મંથકાર કહે છે કે, મમતા અધ્યાત્મિક શત્રુ છે. મમતાના યોગથી અધ્યાત્મની ફાનિ થાય છે. તેને માટે મંથકાર કહે છે કે, મમતાથી અધ્યાત્મનો નાશ થઈ જાય છે, તેથી જિજ્ઞાસા અને વિવેક એ બંનેથી મમતાનો નિમ્મલ કરવો જોઈએ. જો માણસ જિજ્ઞાસુ અને વિવેકી હોય તો, તે મમતાનો સત્તર નિમ્મલ કરી શકે છે. મદાનુભવ મંથકાર કહે છે આ પ્રયોગથી મમતાના નિમ્મલને માટે જિજ્ઞાસા અને વિવેક બે યોગ્ય યોગ્ય બતાવી આ મમતાત્યાગના જ જિજ્ઞાસુને સમાપ્ત કરે છે ૨૭

इति अष्टमो ममतारण्यागाधिकारः ।

પાપિયી મુક્ત થાયછે, ત્યારે તે સ્વતઃ પોતાનો નિર્મલતાનો પ્રાપ્ત કરેછે. તેવીજ રીતે મમતાના ત્યાગથી સમતાનો સ્વરૂપ પ્રકાશિત થાયછે. ૧

સમતા કેને કહેવાય ?

પ્રિયાપ્રિયત્વયોર્પાર્થે વ્યવહારસ્ય કલ્પના ।

નિશ્ચયાત્તદ્વ્યુદાસેન સ્તૈમિત્યે સમતોચ્યતે ॥૨॥

ભાવાર્થ—પ્રિય અને અપ્રિયપદ્ધાના અર્થમાં વ્યવહાર કલ્પના છે, એટલે વ્યવહારનયની કલ્પના છે, પરંતુ નિશ્ચયનયનો તેનો ત્યાગ કરી સ્થિર થઈને રહેવું, તે સમતા કહેવાય છે. ૧

વિશેષાર્થ—આ જગતમાં ‘આ પ્રિય છે’ અને ‘આ અપ્રિય છે’ એવી જે કલ્પના છે, તે વ્યવહારનયની અપેક્ષા છે. પરંતુ નિશ્ચયનયથી જોતાં તો કોઈ વસ્તુ ઈષ્ટ કે અનિષ્ટ છે કે કહેવાનો આશય એવો છે કે, આ જગતમાં કોઈ પ્રિય કે અપ્રિય વસ્તુતાએ છેજ નહીં, તેથી તે પ્રિય-અપ્રિયનો ત્યાગ કરી, નિશ્ચય થઈ રહેવું, તે સમતા કહેવાય છે. ૨

નિશ્ચય નયથી ઈષ્ટ કે અનિષ્ટ કાંઈ છે જ નહીં.

તૈથ્યેવ દ્વિપતઃ પુંસસ્તેષ્વેરાયેષુ રજ્યતઃ ।

નિશ્ચયાત્કિચિદિષ્ટં વાનિષ્ટં વા નૈવ વિચિન્તે ॥૩॥

ભાવાર્થ—તેજ અર્થનો દેવ કંનારા અને તેજ અર્થ ઉપર
ગ કંનારા પુરૂષને કાંઈપણ દેવ અથવા અનિષ્ટ હોતુ નથી. ૩

વિશેષાર્થ—અવદાર ક્રમનાને તદ્દન જે પદાર્થ ઉપર દેવ
દાય, તે પદાર્થ ઉપર રાગ પણ થઈ જાય છે, એટલે જેનો જે દેવી
દાય, તે તેનો રાગી થાય છે, તે ઉપરથી સમજવાનું છે કે, એ અવુ
અવદાર નયની અપેક્ષાએ છે. નિશ્ચય નયની અપેક્ષાએ નો કોઈ
વસ્તુ દેવ કે અનિષ્ટ હોતી નથી, તેથી સમના નાખવી એ. અ. નો ૩

સ્વાભિપ્રાયે એકને જે વિષય પ્રિય હોય
છે, તે બીજાને અપ્રિય હોય છે.

एकस्य विषयो यः स्वात्स्वाभिप्रायेण पुष्टितः ।

अन्यस्य द्वेषनामेति ॥ एव मतिर्जेदतः ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ—જે વિષય પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે એકને
પુષ્ટિથી પ્રિય લાગતો હોય, તેજ વિષય બીજાને પોતાની બુદ્ધિના
લેદથી દ્વેષ-અપ્રિય લાગે છે. ૪

વિશેષાર્થ—કોઈ પણ પદાર્થ કે વિષય, પ્રિય કે અપ્રિય
લાગવે, એ પોતાના અભિપ્રાય ઉપર આધાર રાખે છે, એટલે તેમાં
બુદ્ધિની ક્રમનાનો ભેદ છે. જે વિષય પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે
પ્રિય લાગતો હોય, તે બીજાને તેની બુદ્ધિ પ્રમાણે અપ્રિય લાગે છે,
એટલે પ્રિય અને અપ્રિય લાગવાનો આધાર પોતાની બુદ્ધિ ઉપર છે;
તેથી સમના શુદ્ધની આવર્યકતા છે. ૪

વિશેષાર્થ—જેમ માણસે પોતાના ઠંઠમાં સુવર્ણનો અંકર પહેર્યો હોય, પણ કોઈનાર એવો ભ્રમ થઈ જાય છે કે, તેથી તે પોતાના જ ઠંઠનો અલંકાર બુઝી જાય છે, અને તેને માટે શોધાઈ ઠરે છે. જ્યારે ‘તે અલંકાર પોતાના ઠંઠમાં છે,’ એવું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તેનો ભ્રમ દૂર થઈ જાય છે. તેવી રીતે જ્યારે માણસને અનાહત ભ્રમ દૂર થઈ જાય છે, ત્યારે તેને પોતાનો સ્વભાવ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે. તે યતાં તેને કોઈ રાગ-દ્વેષ રહેતા નથી. જ્યારે રાગ-દ્વેષનો અભાવ થયે, તે કોઈ અનાહત—ન હણાય તેવી સમતા ઉપસ્થિત થાય છે. ૭

અનાહત સમતા ક્યારે ઊત્પન્ન થાય છે.

जगज्जीवेषु नो जाति द्विविध्यं कर्म निर्मितम् ।

यदा शुद्धनयस्थित्या तदा साम्यमनाहतम् ॥ ૭ ॥

સાવાર્થ—આ જગતના જીવોની અંદર કર્મ નિર્મિત દ્વિ-વિધપણું રહેલું છે, તે શુદ્ધ નયની સ્થિતિવડે જ્યારે જણાય નહીં, ત્યારે અનાહત સમતા પ્રાપ્ત થાય છે. ૮

વિશેષાર્થ—આ જગતની અંદર જેટલા જીવો છે, તે બધાની અંદર કર્મયોગે દ્વિવિધપણું રહેલ છે, એટલે જીવોની અંદર જે રાગ-દ્વેષ, પ્રિય—અપ્રિય—વગેરે જે દ્વિવિધ ભાવો દેખાય છે, કર્મોને લગને દેખાય છે, અર્થાત્ વ્યવહાર નયની અપેક્ષાએ દેખાય છે. જો શુદ્ધ નયની સ્થિતિવડે જોવામાં આવેતો, તે દેખાતું નથી તેમજ કર્મ નયને આશ્રીને જ્યારે તે દેખાય નહીં, ત્યારે સ્વતઃ સમતા પ્રાપ્ત થાય છે.

થાય છે. જ્યાં દિપદથી એવેલો દિપરેશ લેવાને તે પે. મમતાને પ્રપ્ત કરવાની દિપ્તિ:વળાએ આ જગતના દિવે ની મદદ. નહેડ મના દિવિધ ભાવને શુદ્ધ નથી રીતિથી અવલે ને. કે જેથી તેનામ અનાદન (હરિ ન હજાય તેથી) સમતા કિપત થઈ ૮

જેનું મન આત્મામાં આરામ પામે છે, તેને અપૂર્વ સમતા પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્વગુણેભ્યોઽપિ કૌશલ્યાદેરન્વાપ્યવમાયતઃ ।

આન્મારામં મનોમન્ય નમ્ય મામ્યમનુચ્ચમ્ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—પોતાના ગુણે વડે આત્માને ન કાવે. આત્માને પોતાના એક શુદ્ધ અધ્યવસાય થઈ જેનું મન આત્મામાં પામે છે, તેને અનુચ્ચમ અપૂર્વ સમતા પ્રાપ્ત થાય છે. ૬

વિશેષાર્થ—આત્માને સદા રહે છે પોતાના આત્મામાં

ગુણોનું મનન કરે છે, અને સદા શુદ્ધ અધ્યવસાય થઈ તેથી કરીને જેનું મન આત્મામાં પામે છે, તેને અપૂર્વ સમતા પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે પોતાના આત્માના ગુણોનો વિચાર નથી, અને એક શુદ્ધ અધ્યવસાય રાખવામાં આવે, ત્યારે મન આત્મામાં વિરામ પામે છે. જ્યારે મન આત્માને વિષે વિચાર નથી, ત્યારે તેનામાં અપૂર્વ સમતા સ્વતઃ પ્રગટ થાય છે. તેથી જોઈને આત્માને આત્માગુણોના આત્મસાક્ષીએ મનન કરી શુદ્ધ અધ્યવસાય રાખવે, કે જેથી મન આત્મામાં જાણી સમતાગુણોને પ્રાપ્ત કરી શકે. ૬

નાશ કરનારી થાયછે, જેમનાં નેત્રો મોહથી આચ્છાદિત થયેલ છે, એટલે જેઓ મોહાંધ બનેલા છે, તેઓ પોતાના આત્મસ્વરૂપને ભ્રમ શકતા નથી. તેમના તે દેહને નાશ કરવાનું સમતા અંજન શલાકા રૂપ કહેવાય છે. કહેવાને આશય છે કે, જો માણસ સમતાને પ્રાપ્ત કરે તો, તેનામાં મોહ હોય નથી, અને તે પોતાના આત્મસ્વરૂપને ભ્રમ શકે છે. ૧૮

ક્ષણુવાર પણ સમતા સેવવાથી અનિર્વચનીય સુખ પ્રાપ્ત થાયછે.

क्षणं चेतः समाकृष्य समता यदि सेव्यते ।

स्यात्तदा सुखमप्यस्य यद्वक्तुं नैव पार्यते ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ—ક્ષણુવાર ચિત્તને આકર્ષી-વશ કરી જો સમતા સેવવામાં આવે, તો તેને ત્યારે એવું સુખ પ્રાપ્ત થાયછે કે, મુખે કહી શકાય તેવું નથી. ૧૯

વિશેષાર્થ—સમતા ધારણ કરવામાં ચિત્તના વશીકરણ આવશ્યકતા છે, એટલે જ્યારે મનોવૃત્તિનો નિરોધ થાય, ત્યારે સમતા પ્રાપ્ત થાયછે. એક ક્ષણુવાર (ચિરકાળની વાત તો રહી) પણ જો મનને આકર્ષી સમતા સેવવામાં આવે તો, સુખ પ્રાપ્ત થાયછે, તે મુખે વર્ણવી શકાય તેવું નથી. અર્થ અનિર્વચનીય પરમાનંદનું મહાસુખ પ્રાપ્ત થાયછે, તેથી સમતાનું સેવન સર્વથા આદરણીય છે. ૧૯

કુમારિકા જેમ પતિના મુખને જાણતી નથી, તેમ
યોગીઓના સમતા મુખને લોકો જાણતા નથી.

કુમારો ન યથા વેતિ મુલં દયિત્વજોગજમ્ ।

ન ગાનાતિ તથા લોકો યોગિનાં સમતામુલમ્ ॥ ૩૦ ॥

બાવાર્થ—જેમ કુમારી સ્ત્રી પતિના જોગમુખને જાણતી
નથી, તેમ લોકો યોગીઓના સમતાના મુખને જાણતા નથી. ૨૦

વિરોધાર્થ—યોગીઓ સમતાનું જે મુખ ગ્રાહ્ય કરેછે, તે
મુખ અનિર્વચનીય રાવાયો લોકોના અનુભવમાં આવી શકતું
નથી. તે વિષે કુમારિકાનું દર્શાવ આપી કથકાર સિદ્ધ કરે
છે. જેમ કુમારી સ્ત્રી પતિના જોગમુખને જાણતી નથી,
તેમ લોકો અનુભવ ક્યો શિરાય યોગીઓના સમતાના મુખને
જાણતા નથી, તેથી સમતાનું મુખ અનિર્વચનીય છે, એમ
સિદ્ધ થાયછે. ૨૦

જેમણે સમતા રૂપી બખર પહેરેલું છે,

તેમને નમસ્કારાદિ રૂપ મર્મ ભેદી બાણ

ખીણકારી થતું નથી.

નતિસ્તુત્યાદિકાગ્રંથા શરણીયઃ સ્વર્ગર્ષજિત્ ।

સપ્તાવર્મગુણાનાં નાર્તિકૃત્ સોઽપિ જાવને ॥ ૩૧ ॥

વિશેષાર્થ—તપ, જપ, ધ્યાન વગેરે જે કાંઈ કાર્ય કરવામાં આવે છે, તે બે એક સમતાનો ત્યાગ બીજા આવે તો, તે ખારી જમીનમાં વાવેલા બીજની જેમ નિપજી છે. એટલે સર્વ ક્રિયા સમતા સાથે કરવી જોઈએ. સમતા આચરણ નિષ્ફળ થાય છે. તેથી સર્વ ધાર્મિક ક્રિયામાં સમતા અવી જોઈએ. એક સમતા ન હોય તો, સર્વ સમ વૃથા છે.

મુક્તિનો ઊપાય એક સમતાજ છે.

ઘણાઃ સમતૈવૈકા મુક્તેરન્યઃ ક્રિયાનરઃ ।

તત્તત્પુરુષનેદેન તસ્યા એવ ધસિષ્ઠ્યે ॥ ૨૭ ॥

આપાર્થ—મુક્તિનો ઊપાય એક સમતાજ છે. બાકીની ને છે, તેનો નેને જાનના પુરુષના ગોઠથી સમતાની પ્રસિદ્ધિને માટે.

વિશેષાર્થ—જ્ઞાસોદ્ધમા મુક્તિનો ખરો ઊપાય એક છે. તે ઊપાયની જે જે ક્રિયાઓ છે, તે અધિકારી પુરુષના ને સમતાનોજ પ્રસિદ્ધિ કરવા માટે છે. એક મુદ્દા છે, મુક્તિ છે. ક્રિયા કરવામાં મુદ્દા તથા મુક્તિના અવધાર જુદા. તેમની ક્રિયામાં સમતાની પ્રમાણતા છે. પુરુષ મમિ તે ક્રિયા વિરહી જે વતીજનું તેમજ સમતા અવશ્ય રાખવી જોઈએ. પ્રસિદ્ધિ સમતાન સદન છે. બે સમતાનો અભાવ હોય તો કે મુક્તિ મમિ નેથી ક્રિયાઓ કરે તો પત્તુ ને નિષ્ફળ પડે. એકે કેવડજ બેસતા કે, બે મુક્તિ મળતા. એકે કે, નેવે. એકે તનુ જે જાન કર્યું. ૧૭

તે સમતાના પારને સ્વાનુભવ પામે છે.

દિશ્વાપદર્શને શાસ્ત્રવ્યાપારઃ સ્વાય દુરયઃ ।

અસ્યાઃ સ્વાનુજવઃ પારં સામર્પ્યાત્પોઽવગાહસે ॥ ૨૮ ॥

બાધાર્થ—એ સમતાની માત્ર દિશા જતાવવામાં શાસ્ત્રનો વ્યાપાર દૂર રહેનો નથી, એથી સામર્થ્ય નામનો તે સમતાનો અનુભવ આ સંસારના પારને પામે છે. ૨૮

વિશેષાર્થ—એ સમતાની માત્ર દિશા જતાવવામાં શાસ્ત્ર દૂર નથી, એટલે સર્વ શાસ્ત્રો તે સમતાના માદ્વાત્મ્યને દર્શાવે છે. અને એ એ સમતાનો પૂર્ણ અનુભવ થાય તો, આ સંસારનો પાર આવી જાય છે. અહિં એવો અર્થ નીકળે છે કે, જેમ કોઈ આંગળી વડે માર્ગ જતાવે, પણ તે કોઈ સાથે જાય નહીં, તેમ શાસ્ત્રો સમતાના માર્ગને જતાવે છે, પછી સમતા મળવી, એ માણસના પોતાના દાષમાં છે. તેથી એ શાસ્ત્ર જણી અથવા સાકળી પોતાના અનુભવમાં લાવે તો, તે અનુભવના સામર્થ્યથી તે સમતાધારી પુરુષ આ જવાટની પારને પામી જાય છે. ૨૮

સમતા એ પરથી પણ પર એવું આત્મતત્ત્વ છે, તેથી તેનો અરપૂર અનુભવ કરવો.

પરસ્માત્પરમેણ યદ્વિગૂઢં તત્ત્વપાત્મનઃ ।

તદધ્યાત્મપ્રસાદેન કાર્પોઽસ્થામેવ નિર્જરઃ ॥ ૨૯ ॥

વિરોધાર્થ—તપ, જપ, ધ્યાન વગેરે જે કાંઈ ક્ષેત્રમાં કરવામાં આવે છે, તે જો એક સમતાનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો, તે ખારી જમીનમાં વાવેલા ખીજની જેમ છે. એટલે સર્વ ક્રિયા સમતા સાથે કરવી જોઈએ. સમતા આચરણ નિષ્કુળ થાય છે. તેથી સર્વ ધાર્મિક ક્રિયામાં ખૂબી જોઈએ. એક સમતા ન હોય તો, સર્વ શ્રમ વૃથા

મુક્તિનો ઉપાય એક સમતાજ છે

ઉપાયઃ સમતૈર્વૈકા મુક્તોરન્યઃ ક્રિયાજરઃ ।

તત્તત્પુરુષનેદેન તસ્યા એવ મસિદ્યયે ॥ ૨૦

બાપાર્થ—મુક્તિનો ઉપાય એક સમતાજ છે. બાકીની કંઈ છે, તેનો તેને જાનના પુરૂષના લેદથી સમતાની પ્રસિદ્ધિને

વિરોધાર્થ—આ લોકમાં મુક્તિનો ખરો ઉપાય એક જ છે. તે શિવાયની જે જે ક્રિયાઓ છે, તે અધિકારી પુરૂષ તે સમતાનોજ પ્રસિદ્ધિ કરવા માટે છે. એક ગૃહસ્થ છે, મુનિ છે. ક્રિયા કરવામાં ગૃહસ્થ તથા મુનિનો વ્યવહાર જુદો તેઓની ક્રિયામાં સમતાની પ્રધાનતા છે. પુરૂષ ગમે તે અધિકારી હોય તોપણ તેણે સમતા અનુસર રાખવી જોઈએ. પ્રસિદ્ધિ સમતાને લાઇને છે. જો સમતાનો અભાવ હોય તો મુનિ ગમે નેટલી ક્રિયાઓ કરે તો પાપુ ને નિમગ્ન થઈ જાય. કૃષ્ણે કૃષ્ણેશ લેવાના કે, જો મુક્તિ મેળવવા હોય તો, સર્વદા સમતાજ મેલવ કરવું ૨૭

તે સમતાના પારને સ્વાનુભવ પામે છે.

દિશ્યાપદર્શને શાસન્વ્યાપારઃ સ્થાપ દુરગઃ ।

અસ્યાઃ સ્વાનુજઃ પારં સાપર્ણ્યોત્પોઽજ્ઞાદત્તે ॥ ૨૮ ॥

સાવાર્થ—એ સમતાની માત્ર દિશ્યા બતાવવામાં શાખને શાપાર દૂર રહેતો નથી, એથી સામર્થ્ય નામનો તે સમતાનો અનુભવ આ સંસારના પારને પામે છે. ૨૮

વિશેષાર્થ—એ સમતાની માત્ર દિશ્યા બતાવવામાં શાખ દૂર નથી, એટલે સર્વ શાખો તે સમતાના આદાત્મ્યને દર્શાવે છે. અને એ એ સમતાનો પૂર્ણ અનુભવ પાવે તે, આ સંસારનો પાર આથી બાક છે. જ્યાં એવો અર્થ નીકળે છે કે, જેમ કોઈ જાંત્રી વટે માર્ગ બતાવે, પણ તે કોઈ સાથે આવે નહીં, તેમ શાખો સમતાના માર્ગને બતાવે છે, પણ સમતા સખથી, એ આલુચના પોતાના હાથમાં છે. તેથી એ શાખ બધી અથવા સાંભળી પોતાના અનુભવમાં લાવે તે, તે અનુભવના સામર્થ્યથી તે સમતાધારી પુરૂષ આ જવાદહીના પારને પામી બાક છે. ૨૮

સમતા એ પરથી પણ પર એવું આત્મતત્ત્વ છે, તેથી તેનો ભરપૂર અનુભવ કરવો.

પરસ્માત્પરમેષા યન્નિગૂઢં તત્ત્વપાત્મનઃ ।

તદધ્યાત્મપ્રસાદેન કાર્યોઽસ્થામેવ નિર્જરઃ ॥ ૨૯ ॥

વિશેષાર્થ—તપ, જપ, ધ્યાન વગેરે જે કાંઈ કષ્ટકારી અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે છે, તે જો એક સમતાનો ત્યાગ કરી કરવામાં આવે તો, તે ખારી જમીનમાં વાવેલા બીજની જેમ નિષ્ફળ થાય છે. એટલે સર્વ ક્રિયા સમતા સાથે કરવી જોઈએ. સમતા વગરનું આચરણ નિષ્ફળ થાય છે. તેથી સર્વ ધાર્મિક ક્રિયામાં સમતા રાખવી જોઈએ. એક સમતા ન હોય તો, સર્વ શ્રમ વૃથા છે. ૨૬

મુક્તિનો ઉપાય એક સમતાજ છે.

ઉપાયઃ સમતૈવૈકા મુક્તેરન્યઃ ક્રિયાજરઃ ।

તત્તત્પુરુષજ્ઞેન તસ્યા એવ મસિષ્ઠ્યે ॥ ૨૭ ॥

ભાવાર્થ—મુક્તિનો ઉપાય એક સમતાજ છે. બાકીની જે ક્રિયાઓ છે, તેતો તેતે જાતના પુરુષના લેઈથી સમતાની પ્રસિદ્ધિને માટે છે. ૨૭

વિશેષાર્થ—આ લોકમાં મુક્તિનો ખરો ઉપાય એક સમતાજ છે. તે શિવાયની જે જે ક્રિયાઓ છે, તે અધિકારી પુરુષના લેઈ વડે તે સમતાનીજ પ્રસિદ્ધિ કરવા માટે છે. એક ગૃહસ્થ છે, અને એક મુનિ છે. ક્રિયા કરવામાં ગૃહસ્થ તથા મુનિનો વ્યવહાર જુદો છે, પણ તેઓની ક્રિયામાં સમતાની પ્રધાનતા છે. પુરુષ ગમે તે ક્રિયાનો અધિકારી હોય તોપણ તેજુ સમતા અવશ્ય રાખવી જોઈએ. ક્રિયાની પ્રસિદ્ધિ સમતાને લઈને છે. જો સમતાનો અભાવ હોય તો, ગૃહસ્થ કે મુનિ ગમે તેટલી ક્રિયાઓ કરે તો પણ તે નિષ્ફળ છે. આ ઉપરથી એવો ઉપદેશ લેવાનો કે, જો મુક્તિ મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો, સર્વદા સમતાનું જ સેવન કરવું. ૨૭

તે સમતાના પારને સ્વાનુભવ પામે છે.

દિશ્યાવદર્શને શાસ્ત્રવ્યાપારઃ સ્યાવ દૂરગઃ ।

અસ્થાઃ સ્વાનુભવઃ પારં સામર્થ્યાર્થોઽજ્ઞાદ્ભૂતૈ ॥ ૨૭ ॥

ભાવાર્થ—એ સમતાની માત્ર દિશ્યા બતાવવામાં શાસ્ત્રનો વ્યાપાર દૂર રહેતો નથી, એથી સામર્થ્ય નામનો તે સમતાનો અનુભવ આ સંસારના પારને પામે છે. ૨૮

વિશેષાર્થ—એ સમતાની માત્ર દિશ્યા બતાવવામાં શાસ્ત્ર દૂર નથી, એટલે સર્વ શાસ્ત્રો તે સમતાના માહાત્મ્યને દર્શાવે છે. જને જો એ સમતાનો પૂર્ણ અનુભવ પામ્યો તે, આ સંસારનો પાર આવી જાય છે. અહિં એવો અર્થ નીકળે છે કે, જેમ કોઈ આંત્રણ વડે માર્ગ બતાવે, પણ તે કાંઈ સાથે આવે નહીં, તેમ શાસ્ત્રો સમતાના માર્ગને બતાવે છે, પછી સમતા રાખવી, એ માણસના પોતાના હાથમાં છે. તેથી જો શાસ્ત્ર ભણી અથવા સાંભળી પોતાના અનુભવમાં લાવે તો, તે અનુભવના સામર્થ્યથી તે સમતાધારી પુરુષ આ બગાડવાના પારને પામી જાય છે. ૨૮

સમતા એ પરથી પણ પર એવું આત્મતત્ત્વ છે, તેથી તેનો ભરપૂર અનુભવ કરવો.

પરસ્માત્પરમેષા યદ્વિગૃહં તત્ત્વપ્રાત્પનઃ ।

તદધ્યાત્મવ્રત્તાદેન કાર્પોઽસ્થાપેવ નિર્જેતઃ ॥ ૨૮ ॥

અનુધાન પાંચ પ્રકારનું છે.

વિપં ગરોજનુધાનં તદ્દેતુરમૃતં પરમ્ ।

ગુરુસેવાધનુધાનમિતિ પંચવિધં જગુઃ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—વિધાનુધાન, ગરાનુધાન, અનનુધાન, તદ્દેતુરનુધાન, અમૃતાનુધાન, એ પાંચ પ્રકારના ગુરુ સેવાદિક ઠહેલ છે. ૨

વિશેષાર્થ—અંચકાર, ગુરુસેવાદિક અનુધાનના પાંચ છે. વિધાનુધાન, ગરાનુધાન, અનનુધાન, તદ્દેતુરનુધાન, અમૃતાનુધાન, એ પાંચ પ્રકારનાં અનુધાન પ્રવર્તે છે, તેનાં લક્ષણ ઠહેવામાં આવશે. ૨

વિધાનુધાનનું લક્ષણ.

આદારોપધિપૂજાર્જે પ્રજૃત્યાશંસવા કૃતમ્ ।

શીઘ્રં સચિત્તદંવૃત્વાહિષાનુધાનમુચ્યતે ॥ ૩ ॥

ભાવાર્થ—આદાર, વખાદિ ઉપકરણ, પૂજા, અવગેરેની આશાએ કરેલું અનુધાન સંવર ગુપ્તચિત્તને હાથથી તે વિધાનુધાન કહેવાય છે. ૩

વિશેષાર્થ—જે મિથ્યાજ્ઞાનાની હચ્છાચી, વચ્ચે પ્રાપ્ત કરવાની લાલચથી, લોકોમાં પુણ્યવાની આશાથી, અ

મેઝવવાની આશાથી જુદું મેવાડિ અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે, તે વિપા-
નુષ્ઠાન મેવાય તે. તે વિપાનુષ્ઠાન શા માટે દેવાય છે ? તેનું
કારણ કહે છે. જે આદાર વગેરેની આશાએ કરેલું અનુષ્ઠાન, વિપની
જેમ શુભ ચિત્તને દબાવે છે. વિષ ખત્વાથી જેમ મરણ થાય
છે, તેમ આદાર વગેરેની આશાથી કરેલા અનુષ્ઠાનથી શુભચિત્તનું
મરણ થાય છે; એટલે શુભ ચિત્તનો નાશ થઈ જાય છે. કારણકે,
સમવાની અંદર શુભાચય વૃત્તિ સ્તેષ્ટ છે. ૩

વિપાનુષ્ઠાન શુભ ચિત્તનો નાશ સી રીતે કરે છે ?

સ્વાયરં જંગમં પાપિ કણ્ણં સસિતં વિપ્પમ્ ।

યપા હંતિ વપેદં સપ્પિર્મહિક્ખોગ્ગઃ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ—જેમ સ્વાયર અને જંગમ વિષ લગણું કરેલું હોય,
તે વત્કાડ નાશ કરે છે, તેમ આ લોહના લોગણી વિપાનુષ્ઠાન શુભ
ચિત્તનો વત્કાડ નાશ કરે છે. ૪

વિશેષાર્થ—આ જગતમાં જે પ્રકારનું વિષ છે. સ્વાયર અને
જંગમ સોમર, અછીલું વગેરે સ્વાયર વિષ અને સર્પ વગેરેનું જ-
ંગમ વિષ હોવાય છે; તે હલય પ્રકારનું વિષ લગણું કરવાથી તે લક્ષ-
કનો નાશ કરે છે. તેવી રીતે આલોહના વિષયલોગની અભિલાષાથી
કરેલ અનુષ્ઠાન (વિપાનુષ્ઠાન) શુભચિત્તનો નાશ કરે છે. તેથી તેવી
જાતનું અનુષ્ઠાન અન્યત્ર નહીં. દેવાનો આશય એનો છે કે, કોઈ
પણ સદનુષ્ઠાન નિષ્કામ વૃત્તિથી કરતું. નિષ્કામ વૃત્તિએ કરેલ અ-

નુષાન હૃદયની શુદ્ધિ કરે છે, અને સકામવૃત્તિએ કરેલું અનુ-
હૃદયની શુદ્ધિનો નાશ કરે છે. ૪

બીજા ગરાનુષાનનું લક્ષણ.

દિવ્યજોગાજિજ્ઞાપેણ કાલાંતરપરિક્ષાત્ ।
સ્વાદિષ્ટફલસંપૂર્ણે ગરાનુષાનમુચ્યતે ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—દિવ્ય જોગના અભિજ્ઞાપ વડે કાલાંતરનો કષ્ટ
થવાથી સ્વાદિષ્ટ ફળની પૂરતિ કરવા માટે જે અનુષાન કરે
તે બીજું ગરાનુષાન કહેવાય છે. ૫

વિશેષાર્થ—જે માણસ કોઈ દિવ્ય જોગની અભિજ્ઞા-
પથી તપસ્યા વગેરેમાં કાલાંતર ક્ષય કરે, એટલે લાગે કાળ ગુમાવે
અને તેમ કરીને સ્વાદિષ્ટ ફળની પૂરતિ કરવા અનુષાન આચરે
તે બીજું ગરાનુષાન કહેવાય છે. દિવ્ય જોગ જોગવવાની ધ્યાન-
થી મોટી મોટી તપસ્યા કરી યજ્ઞ કાળ ગુમાવે, અને તેમ કરી
જે અનુષાન આચરે, તે ગરાનુષાન છે. એટલે જે ફળ ભવામાં
આવ્યું ન હોય, તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે ચિરંજીવ કષ્ટ કરી કિષ્ક-
આચરવી, તે ગરાનુષાન છે તેથી કિષ્ક નકામી થાયજે, અને
તેનાથી ઊઠતી નરકાદિકની બીજા જોગની પડે છે, માટે તે ગરાનુ-
ષાન આચરવું ન જોઈએ. ૫

ગરાનુષાન શુ છે અને તે શી દાનિ કરે છે ?

યજ્ઞા કૃત્ત્ર્યમંગોગત્તનિર્મ ગમંગ્દિનમ્ ।

ત્રિં કાતાંતર દ્વંનિ તયેદમપિ તત્ત્વતઃ ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—એમ નકારાં દ્રવ્યના સંયોગથી બનેલું ગર નામનું વિષ કાળાંતરે મારી નાંખેછે, તેમ એવું અનુદ્યાન તત્ત્વથી કાળાંતરે મારી નાંખેછે. ૬

વિરોધાર્થ—કેટલાંએક નકારાં દ્રવ્યના સંયોગથી ગર નામનું વિષ બનેછે. તે બંગેલી ચૂર્ણના નામથી ઓળખાય છે. તે ગર ખાવાથી માણસ તન્દ્રાગ્ર મરતો નથી, પણ કાળાંતરે મરેછે. તેથી દીને જે અનુદ્યાન દિવ્ય ભોગની ઇચ્છાથી કરવામાં આવે, તે માણસને તન્દ્રાગ્ર દાનિ કરતું નથી, પણ કાળાંતરે નરકની પીડા આપે છે. અર્થાત્ અદ્દશ દિવ્ય સુખ એવરવાને માટે જે તપસ્યા પ્રમુખ અનુદ્યાન કરવામાં આવે છે, તે પરિણામે કાળાંતરે નરકના કષ્ટો આવેછે, તેથી ગરાનુદ્યાન સર્વથા ત્યાજ્ય છે. ૬

નિષેધાપાનયોરેવ વિચિત્રાનર્પદાવિનોઃ ।

સર્વેશ્વરનિદાનત્વં જિનેન્દ્રઃ પ્રતિપાદિતમ્ ॥ ૭ ॥

ભાવાર્થ—વિચિત્રભવતા અનર્થને આપનારા એ વિધાનુદ્યાન અને ગરાનુદ્યાનનો નિષેધ કરવાને જિનેન્દ્ર ભગવંતેએ સર્વ સ્થળે નિદાન (નિયાતું) ન કરેલું, એમ પ્રતિપાદન કરેલું છે. ૭

વિરોધાર્થ—વિધાનુદ્યાન અને ગરાનુદ્યાન બંને ભવતમ-તના અનર્થને આપનારા છે, તેથી કોઈ પણ સુખ અનુદ્યાનમાં નિ-યાતું બાંધવું નહીં, એમ થી જિનેન્દ્રાએ પ્રતિપાદન કરેલું છે. જે અનુદ્યાનમાં નિયાતું બાંધવામાં આવે છે, તે વિધાનુદ્યાન કે ગરાનુ-

જ્ઞાન કહેવાય છે, અને તેમ કરવાથી અનેક ભાતના અનર્થો થાય છે. માટે જિનેશ્વરે આગમમાં કહે છે કે, કોઈ પણ નામો નીચાણું બાંધવું નહીં. ૭

ત્રીજા અનુષ્ઠાનનું લક્ષણ.

મણિપાનાદ્યભાવેન કર્માનધ્યવસાયિનઃ ।

સંમૃદ્ધિમપદત્યામમનનુષ્ઠાનમુચ્યતે ॥ ૮ ॥

ભાવાર્થ—પ્રણિધાન વગેરેના અભાવથી, અધ્યવસાયથી સંમૃદ્ધિમની જેમ શૂન્ય મને જે કર્મ કરવામાં આવે, તે જ્ઞાન નામે ત્રીજું અનુષ્ઠાન કહેવાય છે. ૮

વિશેષાર્થ—દ્વે પ્રથમ ત્રીજા અનુષ્ઠાન નામના જ્ઞાનનું લક્ષણ કહે છે. પ્રણિધાન વિગેરેના અભાવથી એટલે આપ્યા વગર અને અધ્યવસાય વિના જે અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે તે ત્રીજું અનુષ્ઠાન નામે અનુષ્ઠાન કહેવાય છે. તે ઉપર કોઈ આપે છે. જેમ સંમૃદ્ધિમ જીવ કોઈ પણ ક્રિયા કરે છે, તે જ પદો કરે છે, તેની રીતે જે શૂન્ય મનથી અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે તે અનુષ્ઠાન કહેવાય છે. અર્થાત્ દેખાડેલી જે ક્રિયા કરવામાં આવે, તે અનુષ્ઠાનમા ગણાય છે ૮

અનનુષ્ઠાનના પ્રસંગમાં આદ્ય સાંજાનું સ્વરૂપ.

ત્રોવર્ણના ગાત્રાન્નુષ્ઠાનન્યાનિ । ૧૦ ॥

સોતર્મદા ન નિર્જોગ્યુપદાર્ગાન્યેશ્વર । ૧૧ ॥

વિશેષાર્થ—જેમ બીજામાંથી અંકુર અને રકંધ થાય તેમ સમ્યક્ત્વ રૂપી બીજનો, શુદ્ધ ક્રિયાનો અનુબંધ-એટલે ક્રિયાનો અનુબંધ તે નિષ્કલંક અંકુર કહેવાય છે. અને તે અનુષ્ઠાનની અન્વેષણા શોધ કરવી, તે તેના વિચિત્ર રકંધ (યોગ) કહેવાય છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે, શુદ્ધ ક્રિયા કરવાથી આશ્રય રાખવો, અને સર્વદા તેની શોધ કર્યા કરવી કે જેથી અનુષ્ઠાનના રૂળ રૂપે બીજ રૂપ સમ્યક્ત્વ નવપલ્લવિત થાય છે.

તેનાં પત્રો અને પુષ્પ કહે છે.

મટ્તિસ્તેષુ ચિત્રા ચ પત્રાદિસદૃશી મતા ।

પુષ્પંચ ગુરુયોગાદિ હેતુસંપત્તિઙ્ગણમ્ ॥ ૨૩ ॥

ભાવાર્થ—તેઓમાં પ્રવર્તિત, તે વિચિત્ર પ્રકારનાં પત્રો, પુષ્પો, અને શુદ્ધોના યોગ વગેરે કારણોથી સ્વર્ગાદિ સંપત્તિ પુષ્પ સમજવું. ૨૩

વિશેષાર્થ—વહેતુ અનુષ્ઠાનને અંગે જે જે પ્રવૃત્તિ તે સમ્યક્ત્વ રૂપ બીજનાં વિચિત્ર પત્રો સમજવા, અને તેના યોગ પ્રાપ્ત કરી તે વડે સ્વર્ગાદિ સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવી, તે પુષ્પ સમજવું. અર્થાત્ તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી સમ્યક્ત્વ બીજ વિત થાય છે, અને પછી સદ્ગુણોના યોગ થવાથી તેમના ઉપમાણુ ચારિત્ર ધર્મ પ્રાપ્ત થતાં સ્વર્ગાદિ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે તેનું રૂળ દર્શાવે છે.

માયર્મસ્ય સંપત્તિર્યા ચ સદેશનાદિના ।

ફલં તદ્વિજ્ઞેયં નિયમાન્મોક્તસાધકમ્ ॥ ૨૪ ॥

સદનુષ્ઠાનનું લક્ષણ.

આદરઃ કરણે પ્રીતિરગ્નિસંપદાગમઃ ।

જિજ્ઞાસા તદ્દક્ષાસેવા ચ સદનુષ્ઠાનત્રયક્રમમ્ ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ—ક્રિયામાં આદર કરે અને તે પર પ્રીતિ રાખે, તેમાં મોટી સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરે, તત્ત્વ જાણવાની ઇચ્છા રાખે, અને તે તત્ત્વને જાણનારાની સેવા કરે, તે સદનુષ્ઠાનનું લક્ષણ છે. ૨૬

વિશેષાર્થ—જેને સત્ અનુષ્ઠાન પ્રાપ્ત થયું હોય, અથવા જે સત્ અનુષ્ઠાન કરવા તત્પર હોય, તે ધર્મની શુદ્ધ ક્રિયામાં આદર કરે છે, તેને આચરવામાં પ્રીતિ રાખે છે, તેને મોટી સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેના હૃદયમાં તત્ત્વને જાણવાની ઇચ્છા પ્રગટ થાય છે, અને તે ઇચ્છાને લઈ તત્ત્વને જાણનારાની સેવા કરે છે. આવાં લક્ષણો જેમાં દેખાય, તે સત્ અનુષ્ઠાન કહેવાય છે. જેના યોગથી પુરૂષ ઉત્તમ ગતિનો અધિકારી બને છે, તેથી ઉત્તમ જીવોએ સર્વદા સદનુષ્ઠાન આચરવામાં તત્પર રહેવું. ૨૬

તે સદનુષ્ઠાનના ચાર પ્રકાર પણ દર્શાવેલા છે.

જેદૈર્ઘ્યમં મહેદિચ્છા પ્રવૃત્તિ સ્થિર સિદ્ધિજિઃ ।

ચતુર્વિધમિદં મોક્ષયોજનાયોગસંહિતમ્ ॥ ૨૦ ॥

ભાવાર્થ—ઇચ્છા, પ્રવૃત્તિ, સ્થિરતા અને સિદ્ધિ એ ચાર તે બેઠ પામેલું સત્ અનુષ્ઠાન મોક્ષની સાથે યોગ્યવાધી યોગના કહેવાય છે. ૩૦

વિશેષાર્થ—શુદ્ધ ક્રિયાવાળું તે શુદ્ધ જનુશ ન, હંચક, પ્રવૃત્તિ સ્થિરતા અને મિદ્ધિ એવા સ્વાર બેદવાળું છે તેને પ્રાજ્ઞની સાથે યોગ દેવાથી તે યોગના નામથી યોગજાવ છે. ૩૦

ધૃમ્ધા અને પ્રવૃત્તિનાં લક્ષણ.

દૃષ્ટા મદ્યક્ષ્યા પ્રીતિર્નુક્ત રિચરિણામિતી ।

મદૃષ્ટિઃ પાલ્લવં સમ્યક્ સર્વસંપત્ત્યામ્યતમુ ॥ ૩૧ ॥

બાવાર્થ—શુદ્ધને ઉપદેશ વધા દયા ઉપર, ન હૃદય નથી માન તે ધૃમ્ધા કહેવાય છે, અને શુદ્ધના કહેવા પ્રમાણે ઉપદેશ નાદન મન પામે, તે પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે. ૩૧

વિશેષાર્થ—શુદ્ધને ઉપદેશ સાંભળવાની જાને મન પ્રાપ્તી પ્રીતિ, તે ધૃમ્ધા કહેવાય છે, તે પ્રીતિ સામાન્ય નહીં પણ અત્યંત મિથારી દેખી બેપ્રેમ, અને શુદ્ધને કહે તે પ્રમાણે વળગુ પણ તે ઉપદેશ સાથે વર્તણું, તે પ્રવૃત્તિ કહેવાય છે. ૩૧

સ્થિરતા અને સિદ્ધિનાં લક્ષણ.

સત્સુખ્યસંપત્ત્યમોભવો દત્તિયારાદિચિંતયા ।

રદિતે નુ ચિત્તં સિદ્ધિઃ પાંચાદર્પણાપરદ ॥ ૩૨ ॥

બાવાર્થ—સાચા સુખોપરામના ઉત્તરંથી અર્થમાન વનદીથી ચિંતા ન પામે, અપોત્ત અવિચાર ન કરારો તે સ્થિરતા કહેવાય છે, અને પીમણોનાં અપને કિંદ કરારો, તે સિદ્ધિ કહેવાય છે. ૩૨

વિંશિકા નામના ગ્રંથને બાલુનારા પુરૂષોએ તત્ત્વનો વિચાર
આ સદ્ગુણને આચરવું. જો યોગવિંશિકા ગ્રંથ બાલુવામાં
બેસે હોય તો, તેમાંથી ઇચ્છાદિ યોગનું શુદ્ધ સ્વરૂપ સારી
સમજાય છે. તેથી તેના જ્ઞાતા પુરૂષો સદ્ગુણનું શુદ્ધ
રીતે સમજી શકે છે. એટલે તેઓ અનુચિત કારણને સમજી
પછી તેઓ જિન્માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. માટે યોગવિંશિકા
જાને અનુચિત કારણ દૂર કરી સર્વદા સદ્ગુણ આચરવું.

છેવટે શું કરવું જોઈએ ?

ત્રિષા તત્સદ્ગુણમાદેયં શુષ્કચેતસા ।

જ્ઞાત્વા સમયસદ્ધાવં લોક સંજ્ઞાં વિહાય ચ ॥ ૧૯ ॥

ભાષાર્થ—તેથી સિદ્ધાંતનો સદ્ભાવ બાહ્યી, અને લોક
જ્ઞાને છોડી દઈ, શુદ્ધ ચિત્ત વડે મન, વચન અને કાયાએ કરી,
સદ્ગુણને સેવવું. ૩૬

વિશેષાર્થ—છેવટે ઉપસંહાર કરતાં ગ્રંથકાર કહે છે કે
મન, વચન અને કાયાવડે સદ્ગુણ સેવવું. તે સેવવાને માટે ત્રણ
બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. પ્રથમ તો સિદ્ધાંતનો ભાવ બાલુ
કારણ કે, સિદ્ધાંત બાળ્યા વિના સદ્ગુણનું સ્વરૂપ સમજાવું ન
શી, તેથી સિદ્ધાંત દ્વારા સદ્ગુણનું પ્રથમ સ્વરૂપ બાલુનું; અને
લોક સંજ્ઞાનો ત્યાગ કરી દેવો. અર્થાત્ લોક રીતિ, સાંસારિક
પ્રાપ્તિમાંથી દૂર થઈ જવું. જ્યારે સિદ્ધાંત ભાવ સમજવામાં આવે
છે, ત્યારે પ્રાર્થ કરીને લોકસંજ્ઞાનો ત્યાગ થઈ જાય છે. પછી જ

ચોગી હોઠોને અરતિ-અપ્રીતિ-રૂપ લક્ષ્ય થાય છે, અને જ્યોત્સ્ના જીવોને રતિ-આસ્થા લક્ષ્ય થાય છે. તે અર્થે અને પ્રીતિ ગમે તે થાઓ, પણ તેથી નિર્મળ એવા ચંદ્રને! પણ લાગતું-વળગતું નથી. અર્થાત્ ચંદ્રને તે વિરે કાંઈ છે નથી. તેવીજ રીતે નિર્મળ હૃદયવાળા પુરુષને સગરૂપ કહે, તે તેને કાંઈ પણ દોષ લાગતો નથી. ૨

હર્ષ શોકનું કારણ મનજ છે .

रुचितमाकलयन्ननुपस्थितं स्वमनसैव हि शोचति मानवः ।
छपनते स्मयमान मुखः पुनर्भवति तत्र परस्य किमुच्यनाम् ॥

ભાવાર્થ—મનુષ્ય પોતાની રૂચિ પ્રમાણે વસ્તુ પ્રાપ્ત ન થઈ શી શોક કરે છે, અને જ્યારે તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે હૃદય સુખવાળો થઈ ખુશી થાય છે, તો પછી બીજાએ સાફ—નસું—એમ શું કહેવું ?

વિરોધાર્થ—હર્ષ અને શોક થવાનું કારણ મનજ છે. પોતાની રૂચિ પ્રમાણે વસ્તુ પ્રાપ્ત થાય છે, તો હર્ષ થાય છે, અને જો તે પ્રાપ્ત ન થાય તો, શોક થાય છે. તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે હર્ષ અને શોકનું કારણ મનજ છે. મનને લઈને આત્માને હર્ષ શોક થયા કરે છે, તેમાં બીજાનાં સાત્ત્વ નરસાં ઉપર જોવાનું નથી. ૩

મનને કપિનું રૂપક આપે છે.

चरणयोग पदान् प्रविज्ञोत्तयन् शमरसं सकलं चिकित्सयः ।
षण्क एष मनः कपि रुक्मैरसवणिग् विदधातु मुनिस्तु किम् ॥

ભાવાર્થ—એ મનરૂપી ચપલ મર્કટ ચરણયોગ-ચારિત્રના
રોમરૂપ બધને લિષાવાળી સર્વ શમતાના રસને જિંદે મકારે ટોલી
નાંખે છે, તેની આગળ શમરસનો વેપારીરૂપ મુનિ શું કરી શકે ? ૪

વિશેષાર્થ—જ્યારે મનને મર્કટનું રૂપક આપી વર્ણવે છે.
એમ કોઈ રસનો વ્યાપારી હોય, તેના રસના બધને મર્કટ લિષા-
વાળી તે રસ ટોળી નાંખે તો, તે બીજાના વેપારી શું કરી શકે ?
તેવી રીતે મુનિ એક શમ રસનો વેપારી છે, તેની શમતા એ તેનો
રસ છે. ચારિત્રયોગ એ તે શમતા રસના ભરેલા બધ છે. તે બધને
મનરૂપી મર્કટ એ ચપલ ધાવે છે, તો ટોળી નાંખે છે. જ્યારે શમ-
તારૂપ રસના ચારિત્રયોગ રૂપ બધ ટોળાઈ બંધ તો, પછી બિચારો
મુનિ લચ્ચાર અવસ્થામાં આવી પડે કહેવાનો આશય એવો છે કે,
પવિત્ર મુનિએ મનરૂપી મર્કટને વશ રાખવો જોઈએ; તેને ચપલ
થવા ન દેવો જોઈએ. જો મન સ્થિર રહે તો, મુનિ ચારિત્રયોગ
જાને શમતાને બાજવી શકે છે. તે જિવાય તે બાજવી શકતો નથી.
અર્થાત્ મનની શુદ્ધિ પ્રથમ આવશ્યક છે. ૪

મનને અધનું રૂપક આપે છે.

સતત કુદ્દિપ સંપન્ન જૂતકોત્પિતરજો નિકરૈઃ મધપં સ્તંપઃ ।
અતિ રદ્ય મનસ્તુરગો ગુણૈ રપિ નિર્વંશિત एष न तिष्ठति ॥૫॥

ભાવાર્થ—અતિ ૬૬ એવો મન રૂપી ઘોડો સતત જાનેલી
સંપન્ન રૂપ જમીનમાંથી લિફટેક કલુપવા રૂપ પ્રજ્વળા સમૂહ વડે
અગ્નિ રૂપ અધોઃગતને ફેલાવતો મન રૂપ શુભ-રોરીથી બાંધેલો
છે, છતાં તે સ્થિર રહેતો નથી. ૫

વિશેષાર્થ—અંધકાર મનને ઘોડાનું રૂપક આપી વધારે જેમ તોફાની ઘોડો દોરીથી બાંધેલો હોય, તેમણે દાબેલી ખોદી તેમાંથી ધુળ ઊડાડે છે, અને તે વડે ચારે તરફ જ ફેલાવે છે, તે અતિ દુઃક હોવાથી કબજામાં રહેતો નથી, તેથી મુનિનો મનરૂપી ઘોડો શુદ્ધ રૂપ દોરીથી બાંધેલો છે, તે છતાં દાબેલી કર્મ રૂપી ધુળવાળી સંયમ રૂપ જમીનને હિંમેડો અશાન રૂપ ધુળ ઊડાડે છે, અને તે વડે અશાન રૂપ જ ફેલાવે છે, તેથી દરેક મુનિએ જો મન રૂપી ઘોડાને વશ બેઠાવે. મુનિ શાશ્વતા શાવા હોય, તે છતાં જો તે મન જાનને કબજામાં ન રાખે તો તે તોફાની મન રૂપી ઘોડાના સંયમનો નાશ કરી, કર્મના બંધને કરે છે, અને અશાન વામાં ફેંકી દે છે. તેથી સર્વથા મનને વશ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

મનને 'પવનનુ' રૂપક આપે છે.

જિનવચો ઘન સાર મલિ મ્લુચઃ કુસુમ સાયક પાવક દીપકા
અહ્હ કોડપિમનઃ પવનો વલી શુજયતિ દ્રુપસંતતિ જંગલે ॥૧૧॥

ભાવાર્થ—અહા ! કેાઈ મન રૂપી પવન એવો બળવાન છે કે, તે જિનવચન રૂપ બરાશને ચારનારો છે. ઠામદેવ રૂપ જમીને પ્રદીપ્ત કરનારો છે, અને શુભ શુદ્ધિ રૂપ વૃક્ષોની મેલીને ભાંગનારો છે. ૬

વિશેષાર્થ—અંધકાર મનને પવનનુ' રૂપક આપી વધારે જેમ તોફાની પવન બરાશની સુગંધને ફરનારો છે, તેમ મન રૂપી પવન જિન બળવાનના વચન રૂપ બરાશને ફરનારો છે. ૬

વન, લાગેલા અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે છે, તેમ મન રૂપી પવન કામ
રૂપ લાગેલા અગ્નિને પ્રદીપ્ત કરે છે. અને જેમ પવન વૃક્ષો-
ને શેલીને ભાંગી નાખે છે, તેમ મન રૂપી પવન શુભ બુદ્ધિ રૂપ
શેલીને ભાંગી નાખે છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે, જો મ-
નને વચ કરવામાં ન આવે તો, તે જિનવચન વરફ ઉપેક્ષા રખા-
ય છે, કામ-વિષયોને વધારે છે, અને શુભ બુદ્ધિનો નાશ કરે છે,
પિયડે સર્વથા મનને વચ કરવું જોઈએ. ૬

મનને મહોન્મત્ત મજેન્નુ રૂપક આપે છે.

ચરણગોપુરર્જગપતઃ સ્ફુસ્ત સમય ચોષતરૂનપિ પાતપન્ ।
ભ્રમતિ પચતિ મત્ત મનો ગમઃ ક્વકુશલ્લં શિવરાજ પયે તદા ॥૭॥

બાવાર્થ—ચારિત્ર રૂપ દરવાજાને ભાંગવામાં વત્પર થયેલો
અને રહુરલાપમાન એવા સિદ્ધાંતનાં બોધ રૂપી વૃક્ષોને પાડી દે-
તો, અતિ ઉન્મત્ત મન રૂપી હાથી જો લખ્યા કરે છે, તો મોક્ષના
રાજમાર્ગમાં કુશલ ક્યાંથી હોય ? ૭

વિશેષાર્થ—મંથકાર મનને ઉન્મત્ત હાથીનું રૂપક આપી વ-
ર્ણવે છે. જેમ અતિ ઉન્મત્ત હાથી દરવાજાને તોડે અને વૃક્ષોને
પાડે, જો રાજમાર્ગમાં લખતો હોય તો, પછી ત્યાં જનારાઓનું
કુશલ થતું નથી, તેમ મન રૂપી ઉન્મત્ત હાથી જો મોક્ષના રાજ-
માર્ગમાં લખતો હોય તો, પછી ત્યાં જવાની ઈચ્છા રાખનારાઓ-
નું કુશલ થતું નથી. તે મન રૂપી ઉન્મત્ત હાથી ચારિત્ર રૂપ દર-
વાજાને ભાંગી નાંખે છે, અને સિદ્ધાંતનાં; બોધ રૂપ વૃક્ષોને તોડી

પાડે છે. અર્થાત્ જો મન હિ-મત્ત બની જાયું હોય, એટલે તાબે ન હોય, તો તે ચારિત્રનો ભંગ કરે છે, અને સિદ્ધાંતના ધર્માંથી શ્રદ્ધ કરે છે, તેથી હિતમ પુરુષોએ પ્રથમ મનને કરવું જોઈએ. ૭

મનને અગ્નિનું રૂપક આપે છે.

व्रततरून् प्रगुणी कुरुते जनो दहति क्षुद्रमनोदहनः पुनः
ननु परिधम एष विशेषान् क सविदा सुगुणो पवनोदधे ॥

ભાવાર્થ—મુનિ, શુશુ રૂપ ઉપવનમાં વ્રત રૂપી ચાર કરે છે, પણ ક્રુદ્ધ મન રૂપી અગ્નિ તેને બાળી નાંખે છે. તેનો વિશેષ પરિધમ શી રીતે સફળ થાય ? ૮

વિશેષાર્થ—મંથકાર ક્રુદ્ધ મનને અગ્નિની ઉપમા આપે. મુનિ, શુશુ રૂપ ઉપવનમાં ગમે તેટલાં વ્રત રૂપી વૃક્ષો તૈયાર કરે, ક્રુદ્ધ મન રૂપી અગ્નિ તેને બાળી નાંખે છે. કહેવાનો આશય એવો છે, મુનિ મહા મનોને સારી રીતે પાળે, પણ જો તે મનને વધારે નહીં, તો તેનાં વ્રત નહીં થઈ જાય છે, અને શુશુ ઉપર કરેલાં વ્રતો સમ વૃથા થઈ જાય છે. ૮

મનનો નિમ્મલ કર્યા વિના કરેલ શુભ ક્રિયા નિષ્ફળ થાય છે.

अनिष्टहीनमनाः विदपत्यसाम् न वपुषा वचसा च शुनक्रियम् ।
गुणमुपैति विगपनयानया वन क्षुण्णवभ्रमर्मचति ॥ ९॥

વિશેષાર્થ—જે પુરૂષે મનનો નિગ્રહ કર્યો નથી, તે અનેક જાતના સંકલ્પ-વિકલ્પો કરે છે. કારણ કે, સંકલ્પ કરવા એ મનનો ધર્મ છે. એ ધર્મને લઈને નકારા વિકલ્પો થાય છે, તે નકારા વિકલ્પો કરવાથી વિકલ્પ કર્તાને નરકની થાય છે, તે ઉપર તંદુલ મત્સ્યનું દર્શાવ આપે છે. તંદુલ મોટા મધરનાં નેત્રોની પાંપણોમા પેદા થાય છે. જ્યારે તે મધર બીજા નાના મત્સ્યોનું ભક્ષણ કરે છે, તે વખતે નાના મત્સ્યો તેના વિશાળ મુખમાંથી બાહર નીકળી બચી છે. તેમને જોઈ તે તંદુલ મત્સ્ય મનમાં વિકલ્પ કરે છે કે, 'આ મધર રૂપે હોવ તો, આ નાના મત્સ્યોને પણ ભચવા ન? આવા કુવિકલ્પથી તે મત્સ્ય નરકમાં પડે છે. તેવી રીતે કુવિકલ્પ કરનારો પ્રાણી નરકમાં પડે છે. નહીં પ્રાપ્ત થયેલા વિકલ્પોની કલ્પના કરવી, એ ભક્ષણ વગરની છલ્છલાઈ છે. તેથી જ્યાં મનનો નિગ્રહ કરવો, કે જેથી મન નકારા વિકલ્પો કરે નહીં.

મનની અપજ્ઞતાથી શું થાય છે ?

મનસિ સોમતરે વિપરીતતાં વચનનેત્ર કરેગિત ગોપના ।

મનસિ પૂર્ણતયા ઘનયા મિત્સં નિબિરુદ્ધંજપરે મુપિતં ગગત્ ॥૧૧॥

ભાવના—અતિશય અપજ્ઞ એવું મન થતા, વચન નેત્ર કરે દાયની દેહાઓ ગોપયે, તે વિપરીતપણાને પામે છે. એ પૂર્ણતયા ને લઈને આ બધું જગત્ અતિશય દબી એવા પુરૂષ એ ઉદ્ધૃત છે. ૧૧

વિશેષાર્થ—જે પુરુષ પ્રથમથી વ્યવહારનયમાં રહેલો છે એટલે શુદ્ધ વ્યવહારનય પ્રમાણે વર્તે છે, તે અશુભ વિકલ્પોની નિવૃત્તિ કરે છે. કારણ કે, શુદ્ધ વ્યવહારનયમાં વર્તનારા પુરુષને અશુભ વિકલ્પો થતા જ નથી. તે મનની શુદ્ધિ કરી શકે છે. જ્યારે તે અશુભ વિકલ્પમય મનની સેવામાં તત્પર બને છે, ત્યારે તે સેવાથી તે અશુભ વિકલ્પોને હરી લે છે. તે કિપર દૃષ્ટાંત આપે છે. જેમ કદી વાગ્યો હોય, તે બીજા કાટાથી ફર થઈ શકે છે, તેમ શુભ વિકલ્પો સેવવાથી અશુભ વિકલ્પો હરી શકાય છે. ૧૫

દેશથી નિવૃત્તિ કરવી, તે પણ મનને ગુણકારી થાય છે.

विषमधोत्य पदानि शनैः शनैर्हरति मंत्रपदावधि मात्रिकः ।

जवति देशनिवृत्ति रपि स्फुट्य गुणकरी प्रथमं मनसस्तया ॥૧૬॥

ભાવાર્થ—જેમ માંત્રિક પુરુષ મંત્રની સમાપ્તિ સુધી મંત્રના પદો બોલી, હજાવે હજાવે સર્પાદિકનું વિષ હરે છે, તેમ શુદ્ધ દેશથી નિવૃત્તિ કરવી, તે પણ પ્રથમ મનને ગુણકારી થાય છે. ૧૬

વિશેષાર્થ—કદિ સર્વથી નિવૃત્તિ ન થઈ શકે તો પણ, જે દેશથી નિવૃત્તિ કરી હોય તો, તે પ્રથમ મનને ગુણકારી થાય છે. તે વાત દૃષ્ટાંતથી સમજાવે છે. જેમ મંત્રણ પુરુષ કોઈ સર્પાદિકનું વિષ હરવાને મંત્રનાં પદો સમાપ્તિ સુધી હજાવે હજાવે બોલી તે સર્પાદિકના વિષને હરે છે, તેમ પ્રથમ દેશથી નિવૃત્તિ કરી, હજાવે હજાવે મનનો નિરોધ કરવામાં આવે તો, તે મન વશીભૂત થઈ

ભાવાર્થ—તે પછી કેઈ જાનના નિશ્ચયની કલ્પના થયે, જેથી જ્યારે પદાર્થની મર્યાદા મર્યાદા થતી ‘કાંઈપણ નથી’ એવો વિવેક સન્નિવૃત્તિ થયો; કે જેથી તે સર્વ નિવૃત્તિરૂપ કાંઈને માટે મોઝ થયો. ૧૮

વિશેષાર્થ—જ્યારે મન આત્માની રીતે આત્મધર્મથી પ્રતિબિંબિત થયે, ત્યારે તેનામાં નિશ્ચયની કલ્પના જામતી થયે, જેથી રીતે જ્યારે પદાર્થની મર્યાદા મર્યાદા થતી ‘કાંઈપણ નથી’ એવો વિવેક પ્રાપ્ત થયે, અને નિશ્ચયપદાર્થ આવે, જેથી તેને ‘કાંઈપણ નથી’, એટલે આત્મધર્મ વિના જીવ કાંઈ નથી, એવો વિવેક પ્રાપ્ત થયે, જે વિવેકને લઈને મન સં નિવૃત્તિની સમાધિને માટે યોગ્ય થયે કહેવાનો આશય એવો છે. કેશવિરત્તિને લગતા જ્યારે પદાર્થની અપેક્ષાએ પ્રવર્તેલું મન સં જીવે નિશ્ચય ઉપર આવી સર્વ જ્યારે પદાર્થનો ત્યાગ કરે, અને જીવ વિવેકથી ‘આ જીવ નહીં’ છે, વસ્તુતાએ કાંઈ નથી, એવા નિશ્ચય પર આવી સર્વ નિવૃત્તિ-સર્વ વિરતિપણને પ્રાપ્ત કરે. ૧૯

સર્વ વિષયબાહ્ય થયેલ મન શું પ્રાપ્ત કરે છે ?

इह हि सर्वं बहिर्विषयस्युतं
हृदयमात्मनि केवलमागतम् ।
चरण दर्शन बोध परंपरा
परिचितं प्रसरत्यविकल्पकम् ॥ ૧૯ ॥

ભાવાર્થ—જ્યારે મન આ લોકના બાહ્યરના સર્વ વિષયોથી અંતરી ગયું, તે પછી તે કેવળ આત્માને વિષે આવે છે. ત્યાં જ્ઞાન

દિ ઊત્પન્ન થવાથી, તે બાહેરના બાવને છોડી દે છે. અને અંતરના ઉજ્જવળ સ્વરૂપને પામે છે, તેથી તે ક્ષણવાર નિઃશ્ચય પણાને પ્રાપ્ત કરે છે. એટલે જ્યારે મન નિશ્ચય ન થયે વિચાર કરે છે, ત્યારે તે જે સત્ય વસ્તુ હોય, તેમાંજ વિચાર કરે છે, અને પછી સ્વાવિઠ બુદ્ધિ ધારણ કરી, બાહ્ય બાવ છોડી, આંતર બાવને પામે છે. ૨૦

મનનો નિઃશ્ચય કરવાથી આત્મા પરમ જ્યોતિને પ્રાપ્ત કરે છે.

કૃત કપાય જયઃ સગજીરિમકૃતિ શાંતમુદાચ્છમુદાર ધીઃ।
સમતુષ્ટા મનોઽનુજવલ્યહો ગક્ષિતમોહતમઃ પરમ મહઃ॥૨૧॥

ભાવાર્થ—જેણે કપાયનો જય કરેલો છે, અને જેની ઉદાર બુદ્ધિ છે, એવો પુરૂષ ગાંભીર્ય સહિત અને પ્રકૃતિવડે શાંત એવા પોતાના મનનો નિઃશ્ચય કરી મોહ રૂપ અધકાર જેમાંથી ગક્ષિત થયેલ છે, એવી પરમ જ્યોતિને અનુભવે છે. ૨૧

વિશેષાર્થ—ક્રોધાદિ કપાયનો જય કરનાર, અને ઉદાર બુદ્ધિવાળો પુરૂષ પોતાના ગાંભીર્યવાળા, અને પ્રકૃતિવડે શાંત એવા મનનો નિઃશ્ચય કરી, નિર્મોહ એવી પરમ જ્યોતિને અનુભવ કરે છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે, પુરૂષ ક્રોધાદિ કપાયનો જય હોય, અને ઉદાર બુદ્ધિવાળો હોય, પણ જો તે મનનો નિ-

બૌદ્ધમતા દશ કુશલ ધર્મો.

પૌષ્ઠૈઃ કુશલધર્મોથ દશેષ્યંતે યતુચ્યન્તે ।
 હિંસાસ્તેયાન્યયાકામં પેશુન્યં પરુષાનૃતમ્ ॥ ૧૭ ॥
 સંજિન્નાભ્યાપ વ્યાપાદ મજિધ્યાદૃમ્ વિર્ણયમ્ ।
 વાપકમેતિ દશષા કાયવારુ માનસીસ્યમેત્ ॥ ૧૮ ॥

શાસ્ત્રાર્થ—બૌદ્ધ લોકો પણ દશ કુશલ ધર્મ એ છે. જે
 છે, હિંસા, શે.રી, કામ, વ્યાડી, કડે.ર અને અસત્યવાચન, જેવો
 ભાવું, માવું, અપાકા મેવળું અને રૂઢિનો વિપરીત-એ દશ
 કર્મને મન, વચન અને કાયા વડે ત્યાગ કરવાં. ૧૮-૧૯

યેદિક મનનો અભિપ્રાય.

મત્તાદિ વદવાચનાનિ માન્યાનુ યેદિકારયઃ ।
 પ્રતઃ પરીક્ષાતત્રયા ક્ષર્મનામપદોર્ણકમ્ ॥ ૨૦ ॥

શાસ્ત્રાર્થ—યેદિક મની વતેર તેને પ્રવચન પદથી કેરો
 અર્થ છે તેવું જ પ્રમાણ કરી, અર્થ કરે છે. અર્થી મની ધર્મની પ્રા
 કર્યા કરી, અર્થ કરી મની ધર્મ પ્રમાણને નુ પદને માટે અર્થ
 કરી, તેને મની અર્થની પદ પ્રમાણ કરે છે. ૨૦

વિવેકવાદ — બુદ્ધિ ગુણી વર્તુલ કરી મનકાર વચનમાં જે
 વચન તેને અર્થ કરી કર્યા કરી તેને અર્થ કરી કર્યા કરી
 વચન તેને અર્થ કરી કર્યા કરી તેને અર્થ કરી કર્યા કરી

જાનંદર તારતમ્ય કેટલું છે? તેને માટે હવે વિવેચન કરી
શિવે છે. ૨૦

૨૭

સર્વ ધર્મની એકાધ્યતાનો અંદર શું
વિચારવું જોઈએ ?

यवचैव त्संनयो युक्त इति चित्तं महात्मना ।
 यवचैव त्संनयो युक्त इति चित्तं महात्मना ॥

शब्दं परीक्षयाणा व्याकुलेनांतपत्पना ॥ २१ ॥

જાણી-શાસ્ત્રી પરીક્ષ કરતા એવા મહાત્માએ યોગ-
જ્ઞાનના માર્ગને બતાવ્યો છે. આ માર્ગને અનુસરવાથી જ
મનુષ્યને જીવનના સાચા અર્થની શોધ મળી શકે છે.

વિશેષાર્થ—જ્યારે સર્વ ઇશ્વરોની એકાધર્મતા સિદ્ધ થાય છે, ત્યારે મહાત્મા પુરૂષે શું ચિંતવણું જોઈએ ? તે વાત અંધકાર હોય છે. સર્વ ઇશ્વરોની એકાધર્મતા થતાં પ્રથમ એવો વિચાર કરવો જોઈએ કે, એ સર્વ ઇશ્વરોનો સંબંધ કયા છે ? જોઈએ તેમની એકાધર્મતા કેવી રીતે સંભવે છે ? એ વાતનો વિચાર કરવો જોઈએ. જ્યારે વિચાર કરનાર પુરૂષ સામાન્ય ન જોઈએ; તેથી જ્યાં મહાત્મા પર મુકેલું છે. તે સાથે તે યાજ્ઞનો પરીણક હોવો જોઈએ તેમ વગી જ્યારે તે બધાં ઇશ્વરોનો સંબંધ ચિતવે ત્યારે તે જ્ઞાત્રમા જ્ઞાત્રુજ-જ્ઞાત્રુજ ન હોવો જોઈએ. જ્ઞાત્રાત્રમા સ્થિત વાધી, તે સારી રીતે ચિંતવન કરી શકે છે ૨૧

વિશેષાર્થ—જ્યારે શરીરમાંથી મનને યોગ નથી થતો ત્યારે લોકો જીવનું મરણ કહે છે; પરંતુ આત્મા તો અમર છે, વત્સથી આત્માની હિંસા થતી નથી, એ અર્થ થઈ છે. ૨૫

તે વિષે બીજો અભિપ્રાય.

નૈતિ યુષ્કિંતા દુઃખોત્પાદ રૂપેષ મૌલિકી ।

પુંસિ ભેદાપ્રહાત્તસ્યાઃ પરમાર્થોઽવ્યવસ્થિતઃ ॥ ૨૬ ॥

આવાર્થ—બુદ્ધિમાં રહેલ દુઃખને ઉત્પન્ન કરનારી એ હિંસા છે, એમ કહે તો, તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે, ના લેહના આગ્રહથી બુદ્ધિને આત્માથી જુદી માને છે, તેથી આત્માની હિંસા ન થઈ, અને બુદ્ધિને પરમાર્થ રીતે આત્મ અવસ્થા નથી. ૨૬

વિશેષાર્થ—કોઈ એમ કહે કે, આગળ દુઃખ ઉત્પન્ન નથી બુદ્ધિ તે હિંસા કહેવાય છે, પણ એ વાત થઈતી નથી, કાં કે, બુદ્ધિ આત્માથી ભિન્ન છે, એમ માને છે, તેથી કોઈ રીતે આત્માની હિંસા થતી થઈતી નથી. એ કે ખરી રીતે બુદ્ધિને આત્માની સાથે અવસ્થા નથી, એટલે બુદ્ધિથી કશુંક હિંસાને આત્માની સાથે લેવા દેવા નથી. ૨૬

જીવને એકાંતે નિત્ય માનવાથી હિંસાનો અર્થ ઉડી જાય છે.

ન જ દિસાવદં નાશપર્યાયં કયમપ્યહો ।

મીચ્છ્યેદાંત નિમ્બનેન્નુજવા વાપરં જયેત્ ॥ ૨૭ ॥

આપ દેવતાની પ્રતિ પ્રમદ રૂપે દેવી દેવે દે દિવા મનુ
પ્રે દિવે દેવે મને નારી વરેદેવ મનને દેવે વરેદે દેવે દેવે
પ્રે દિવે મને નારીનાં મનને મનને ૧૨ છે. ૫૦

સાધુએને તે દિવા પંચ અદિસાનુંમંથી થાયછે.

સાનુ વનનાનાં સા ચાદિસાનુ રંપિનો ।

દિવનુંમં રિષ્ટેદાશુણોત્કર્ષો વસતઃ ॥ ૫૧ ॥

સાધુએ—અમમ એવા સાધુએની જે દિવા છે, તે પદ
અદિસાનુંમં દેવે દેવે દે, દિવાનાં અનુમંપના વિચારે
મુખેને દેવે દેવે ૧૧

વિચારે—અમમ એવા સાધુએ એવે અનુમં મુખે
મુખેને દેવે સાધુએથી દિ દિવાં થાં બાવ તે મુખે દે દિવા
અદિસાનુંમં દેવે દેવે દે દિવાને અનુમં મુખે, અમ
પ્રે મને તે મુખેને દેવે થાયછે, અદિ દિવાનાં અનુમં
મને ૫૧૨ છે મુખે વદિ થાયછે. ૫૨

વેદોં અદિસાં મુખેમનને દેવે અદિ ૬

કુચાચિય મહાના સાનુવચ ૨ ૩૬ ૫૨

દાનદેવો મંદાદાજ્યા વળા મહાદેવ ૧ ૩૬ ૫૨

સાધુએ—મુખે-મને દેવે દેવે મુખે
મુખે મને મુખે દેવે દેવે મુખે
મુખે મને મુખે દેવે દેવે મુખે

હિંસાનુબંધિ હિંસા કેને થાય છે. ?

હિંસાનુબંધિનો હિંસા મિથ્યાદૃષ્ટિ દુર્મતેઃ ।

અજ્ઞાનશક્તિયોગેન તસ્યાહિંસાપિ તાદૃશી ॥ ૪૯ ॥

ભાવાર્થ—હુદ્ ભુદ્ધિવાળા મિથ્યાદૃષ્ટિને હિંસાનુબંધી.

હિંસા થાય છે, અને તેની અહિંસા પણ અજ્ઞાન શક્તિના યોગથી તેવીજ છે, એટલે હિંસા જેવીજ છે. ૪૯

વિશેષાર્થ—જેની હુદ્ ભુદ્ધિ છે, એટલે જે હુદ્ આશયવાળો છે, એવા મિથ્યા દૃષ્ટિની હિંસા હિંસાનુબંધી છે. એટલે તેની એક હિંસામાંથી બીજી હિંસાની પરંપરા થાય છે. કહિ તે મિથ્યા દૃષ્ટિ અહિંસા કરે એટલે જીવદયા પાળે તો પણ તેની જીવદયા પણ હિંસાના જેવીજ છે. ૪૯.

તે વાતનું સ્પષ્ટીકરણ કરેછે.

येन स्यान्निन्दवादीनां दिविष द्युर्गतिः क्रमात् ।

हिसैव महती तिर्यक् नरकादि जगत्तरे ॥ ૫૦ ॥

ભાવાર્થ—જેથી કરીને જમ્બલી વગેરે નિન્દયોને જીવદયા પાળતાં પણ દેવતામાં દુર્ગતિ થયેલ છે, તેથી અનુક્રમે તે માટી હિંસા તિર્યક અને નરક વગેરેના જગત્તરમાં સ્થળ લેય છે. ૫૦

વિશેષાર્થ—જમ્બલી વગેરે નિન્દયોએ જીવદયા પાળી, દની, પણ તે હિંસા જેવી દેવાથી તેને દેવતામાં દુર્ગતિ એટલે અંધાર

જાતના દેવતાની ગતિ પ્રાપ્ત થઈ હતી તેથી એ એ ત્રી દિંસા અનુ-
ક્રમે તિર્થંચ અને નારદી વગેરેના ભવમાં લઈ જાય છે. એટલે તેના-
થી તિર્થંચ અને નારદીના ભવમાં આવવું ૫૩ છે. ૫૦

સાધુઓને તે દિંસા પણ અહિંસાનુબંધી થાય છે.

સાધુના મમમજાનાં સાંઘાંહિસાનુ બંધની ।

હિંસાનુબંધ વિષ્ણુદાદુણ્યોત્કર્ષો વનસ્તતઃ ॥ ૫૧ ॥

સાવાર્થ—અમમત્ત એવા સાધુઓની જે દિંસા છે, તે પણ
અહિંસાનુબંધી હોય છે. કારણ કે, હિંસાનાં અનુબંધના વિષ્ણુથી
શુદ્ધનો ઉત્કર્ષ થાય છે. ૫૧

વિરોધાર્થ—અમમત્ત એવા સાધુઓ એટલે સાતમા શુદ્ધ-
તાવામાં રહેલા સાધુઓથી કદિ દિંસા થઈ જાય તો પણ, તે દિંસા
અહિંસાનુબંધી થાય છે. કારણ કે દિંસાનો અનુબંધ વિષ્ણુ થયા
પછી જ્યાં ત્યાં શુદ્ધોનો ઉત્કર્ષ થાય છે; એટલે દિંસાનો અનુબંધ
જોયા પામવાથી શુદ્ધની વૃદ્ધિ થાય છે. ૫૧

એવી એહિંસા મુર્ધનજનને કેવી થાય છે ?

મુગ્ધાનામિય મહત્વાન્ સાનુબંધા ન કદિચિન્ ।

જ્ઞાનોદ્દેશા મંપાદાન્યા મસ્યા પદનુવંપનેમ્ ॥ ૫૨ ॥

સાવાર્થ—મુગ્ધ-અજ્ઞ લોકોને તેથી અહિંસા કદિ પણ સા-
નુબંધ થતી નથી. કારણ કે, જ્ઞાનના અધિકારીથી અને અમ-
મત્તથી એના અનુબંધ થાય છે. ૫૨

વિશેષાર્થ—આવીક એમ માને છે કે, આત્મ
જે આત્મા હોય તો, તે પ્રત્યક્ જાણવો જોઈએ.
શંકા કરે કે, ત્યારે 'હું' અને માત્ર એમ અર્થકાર કે
તેને માટે આવીક લખે છે કે, તે અર્થકારનો અર્થ
થાય છે. તેમાં આત્માનું કંઈ છેજ નહીં.

તે વાત સાબિત કરે છે.

મયાંગેજ્યાં મદવ્યક્તિઃ મત્યેકમસતી યયા ।

મિશ્રિતેજ્યો હિ નૂતેજ્યો જ્ઞાનવ્યક્તિસ્તયા મત

સાવાર્થ—જેમ મહુડાં, પાણી વગેરે પ્રત્યેક પદાર્થ
રાત્રી શકિત નથી, પણ જ્યારે તેઓ જ્યાં સાથે મે
તેમાંથી મદ્યશક્તિ પ્રગટ થાય છે, તેવી રીતે પંચ ભૂત
જ્ઞાનશક્તિ—ચેતનશક્તિ પ્રગટ થાય છે. ૧૧

વિશેષાર્થ—કદા કોઈ પ્રશ્ન કરે કે, જો આત્મ
શરીરમાં ચેતનશક્તિ રી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે ? તેના ઉ
જણાવે છે કે, જેમ મદિરા બનાવવામાં મહુડાં, પાણી
જુદા પદાર્થોમાં મદ-નીત્સો ચડવાની શક્તિ નથી, પણ
પદાર્થો ભેગા મળે છે, ત્યારે મદ્યશક્તિ પ્રગટ થાય છે,
પૃથ્વી, પાણી, લોહ, વાયુ અને આકાશ—જે પ્રત્યભૂત
ચેતનશક્તિ પ્રગટ થઈ આવે છે. આત્મા એવો કોઈ
નહીં. ૧૧

ભાવાર્થ—આ ચારીકનું દર્શન મિથ્યા છે. કારણકે, તે જીવને પ્રત્યક્ષ મનના પક્ષે છે, વગી જીવના મંશયાદિ શરીર અભેદથી પ્રત્યક્ષ છે. ૧૬

વિશેષાર્થ—ઉપર પ્રમાણે જે ચારીક દર્શન કયું, તે મિથ્યા છે. કારણકે, જીવ પ્રત્યક્ષ થઈ શકતો નથી, અને જીવને જે સંશય્યાદિ પ્રત્યક્ષ શુભ છે, તેમાંજ જીવનું પ્રત્યક્ષપણું છે, અને જીવ તેમનાથી અભેદ પક્ષે પ્રત્યક્ષ છે. કહેવાનો આશય એવો છે કે ચારીકના મત પ્રમાણે આત્મા-જીવ પ્રત્યક્ષ થઈ શકતો નથી, જો સંશય વગેરે તેના શુભો તો અભેદ પક્ષે પ્રત્યક્ષ થાય છે. તે ઉપર જીવની પ્રત્યક્ષતા સિદ્ધ થાય છે. ૧૬

બીજી રીતે ચારીક મતનું ખંડન કરે છે.

न चाहं मत्पयादीनां शरीरस्यैव धर्मता ।

नेत्रादिप्राज्ञतापक्षेर्नियतं गौरवादिच ॥ ૧૭ ॥

ભાવાર્થ—જેમ કોઈ આદર આપે, તે નેત્રાદિકથી પ્રાણ્યવાથી આત્માને આદર મળે છે; તેવી રીતે ‘હું’ એવી જે પ્રતીતિ વગેરે થાય છે, તે આત્માનો ધર્મ છે, શરીરનો ધર્મ નથી. ૧૭

વિશેષાર્થ—‘હું’ અને ‘મારું’ એ અદ્વંકારની પ્રતીતિ શરીરને થતી નથી, પણ આત્માને થાય છે. એટલે તે આત્મ ધર્મ છે, શરીરનો ધર્મ નથી, તે વાત દૃષ્ટાંત આપી સિદ્ધ કરે છે. જ્યારે કોઈ આપણને આદર આપે છે, ત્યારે આપણને જે આનંદ

ઉપજે છે, તે આત્મનો ધર્મ છે, શરીરનો નથી. તે આદર આપવાનું નેત્ર વગેરેથી માત્ર ગ્રાહ્ય થાય છે, એટલુંજ છે. તે ઉપરથી 'આત્મા છે' એ વાત સિદ્ધ થાય છે. ૧૭

શરીરને આત્મા માનવાથી શો દોષ આવે છે ?

શરીરસ્યેવ ચાત્મત્વે નાતુદૃતસ્મૃતિર્નિવેદ્ ।

શાસ્ત્રાદિદગ્ધાભેદા નસ્યેકસ્યાનવસ્થિતેઃ ॥૧૮॥

સાવાર્થ—જો શરીરનેજ આત્મા માનીએ તો, અનુભવ કરેલ વસ્તુનું સ્મરણ ન થવું જોઈએ. વળી તે એક શરીરને બાક્ય વગેરે દશાના ભેદ થાય છે, અને જો ભેદ ન માનીએ તો, અનવસ્થા દોષ લાગે છે. ૧૮

વિરોધાર્થ—અંધાર, ચાર્લક મરતું ખંડન કરવાં કહે છે કે, જો શરીરને આત્મા માનીએ તો, અનુભવ કરેલ વસ્તુનું સ્મરણ ન થવું જોઈએ, કારણકે, શરીર નેવો આત્મા જડ થાય છે તો, તેને પૂર્વના અનુભવની વાત કેમ સાંભરે ? શરીરને તો અનુભૂત પ્રસંગનું સ્મરણ સંભવતું નથી, ત્યારે જો સાંભરી આવે છે, તે આત્માને લઈનેજ છે. વળી બાક્ય, શોષન, વૃદ્ધ ઇત્યાદિ શરીરની દશાના ભેદ છે, પણ આત્માને તેવા ભેદ નથી. આત્માની તો એક જ દશા છે, અને શરીરની દશા-અવસ્થા એક નથી. કારણકે, તેમાં અનવસ્થિત રોષનો પ્રસંગ છે. ૧૮

વિરોધાર્થ—જગત્માં એક સજ્જ થાયછે, અને એક રાંઠ થાયછે, એ વિચિત્રતા થેતે કરેલાં કર્મને લઈને છે. જો એમ ન હોય તો, મુખ દુઃખ વજેરેનું વેદન થવાનું કંઈ કારણ નથી. એટલે એક મુખી અને બીજો દુઃખી થાયછે, એ વાત બનેજ નહીં. મુખ અને દુઃખ કરેલાં કર્મોનુંજ ક્ષણ છે. ૨૩

આત્મા—જીવ પ્રત્યક્ષ રીતે રીતે થાય છે ?

બ્રાહ્મણ—મ્યતે પાસ્મા રજેષ્ટ્યોવિરોધિનઃ ।

તદ્વક્તા સર્વવિચેનં દૃષ્ટવાન્ વીતકસ્મયઃ ॥ ૨૪ ॥

સાધાર્થ—૬૫-પ્રત્યક્ષ, અને ઇદાર્થ એટલે અનુમાન પ્રમાણ તેને અવિરોધી એવા આગમ પ્રમાણથી, આત્મા બહારી રાજાય છે, તેના વક્તા પાપ દહિત અને સર્વજ્ઞ એવા શ્રીજિન જગવતે એ આત્માને જોયેલો છે. ૨૪

વિરોધાર્થ—આત્માને જાણવાને માટે પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને ઉપમા એ ત્રણ પ્રમાણો યોગ્ય છે. અને તે ત્રણે પ્રમાણો આગમ પ્રમાણમાં જલ્દે છે કારણ કે, તે આગમ પ્રમાણ એ ત્રણ પ્રમાણની સાથે આંરેલી છે, તે આગમ પ્રમાણથી આત્મા બહારી રાજાય છે. કારણ કે, તે આગમના વક્તા સર્વજ્ઞ અને નિપાપ-નિર્દોષ એવા શ્રીજિન જગવતે તે આત્માને જોયેલો છે. ૨૪

આ લોકની પ્રવૃત્તિ ઉત્કૃષ્ટ અધનની હેતુ છે, તેથી

તેમાં પોતાના આત્માને કોણ દુઃખી કરે !

અર્ચાંતાનાં ॥ ચિત્તસ્ય નામુષ્ણયઃ મરુચયઃ ।

પરંપનદેતોઃ ૪ઃ સ્વાત્માનયવસાદયેન્ ॥ ૨૫ ॥

થઈ શકે. પણ જો એમ માનીએ તો, અર્થક્રિયા થતી નથી.
માટે આત્મા નિત્ય નથી, આ પ્રમાણે બોલે લોકો માને છે.

તે ક્રમ અક્રમ વિશે (વિરોધ કહે છે.

સ્વભાવહાનિતો ધ્રોવ્યં ક્રમેણાર્યક્રિયાકૃતૌ ।

અક્રમેણ ચ તજ્ઞાવે યુગપત્સર્વસંજવઃ ॥૩૨॥

ભાવાર્થ—સ્વભાવની હાનિ થવાથી આત્મા ખુલ
થાય. અનુક્રમે અર્થક્રિયાની આકૃતિને વિષે અને અક્રમ
ભાવને વિષે એકીસાથે વિચારતાં સર્વ સંભવ હોય છે, તેમ
મત સત્ય છે. ૩૨

વિશેષાર્થ—જો આત્માના સ્વભાવની હાનિ માને
આત્માને ખુલપણું-સ્થિરપણું થાય. અને ક્રમવડે અર્થની
આકૃતિનો સંભવ છે. તથા અક્રમવડે આત્માના ભાવની
થાય છે. ■ એકીસાથે એટલે ક્રમ-અક્રમ લઈએ તો,
સર્વ વાત સંભવે છે; તેથી આત્મા ક્ષણિક-અનિત્ય છે,
સત્ય ઠરે છે. ૩૨

ક્ષણિક મતને નિર્દોષ કહે છે.

દાણકેતુ ન દોષોઽસ્મિન્ કુર્વદ્રૂપવિશપિતે ।

ધ્રુવે દાણેતુવૃષ્ણાયા નિટ્ટચેષ્ઠ ગુણો મદાન્ ॥૩૩॥

ભાવાર્થ—‘જે હું આ અનુભવું છું, તે હું સંભારું’ એવા અવધારણુથી આત્માને ત્રણ કાળનું એકવા જ્ઞાન થાય છે. આથી બાધિત થાય છે. ૩૮

વિશેષાર્થ—જેમ ક્ષણિકપણું માનીએ તો, એકવાનું બાધિત થાય છે. એટલે જે ‘હું અનુભવું છું તેજ હું તેને હું છું.’ આ એકતાનું જ્ઞાન ક્ષણિકપણું માનવાથી બાધિત થાય છે. અનુભવ કરનાર અને સંભારનાર બંને એકજ પુરુષ છે, કંઈ જુદા જુદા પુરુષ નથી. તો જો ક્ષણિક માનીએ તો, કરનાર અને સંભારનાર બંને જુદા જુદા થઈ જાય અને જુદા જુદા છે નહીં. માટે ક્ષણિક મત તદ્દન ઉઠી જાય છે. ૩૯

બંને મતને અસત્ય ઠરાવે છે.

नास्मिन् विषयवापो घट् सणिकेऽपि तयैकता ।

नानाज्ञानान्वये तद्वत् स्थिते नानाकृष्णान्वये ॥ ૩૯ ॥

ભાવાર્થ—આત્માને નિત્ય માનવામા વિષયનો બાધ છે નથી, અને ક્ષણિક મત પ્રમાણે પણ એમજ છે. વિવિધ જ્ઞાનને અન્વય લેતા એકતા છે, અને વિચર આત્માને વિષય નાના પ્રકારના ક્ષણના સંપર્કમા એકતા જાય છે. ૩૯

વિશેષાર્થ—જે માનમા આત્મા નિત્ય માનવામા બંને છે, તે માત્ર એક જ આત્મા ને વિષયના બાધ નથી. કારણ કે જે નિત્ય છે, તે વિષયની બાધથી રહી જાય. અને ક્ષણિકમા

ભાવાર્થ—નીલાદિ વર્ણને વિષે લેહ શક્તિ ન હોય, સુખે કેમ ઠહેવાય ? કારણ પરપુદ્ગલ વડે પણ એક ટાળ્યા વિના નાનાવિધપણું સંભવતું નથી. ૪૧

વિશેષાર્થ—નીલ, રાનો, પીલો વગેરે રંગની અંદર શક્તિ નથી, એમ શી રીતે ઠહેવાય ? અર્થાત્ લેહ શક્તિ હોય છે, પણ તે તે લેહ શક્તિ પુદ્ગલને લઈને છે, વસ્તુતાએ તો પર પુદ્ગલ વડે એક સ્વભાવને ફર ઠર્યા વિના નાનાવિધપણું સંભવતું નથી એટલે વસ્તુનો એક સ્વભાવ છે, પણ તેની અંદર બીજા પુદ્ગલો મળવાથી તેનું નાનાત્વ દેખાય છે. જો પુદ્ગલો તેમા યોગ્ય ન હોય તો, વસ્તુનો એક સ્વભાવ દેખાય છે. ૪૧

તે વાત બીજી રીતે દર્શાવે છે.

ધ્રુવે ક્રણેડપિ ન પ્રેમ નિવૃત્તમનુષ્ઠ્ઠવાત્ ।

પ્રાપ્તાકાર ઇવ જ્ઞાને ગુણસ્તજ્ઞાત્ર દર્શને ॥ ૪૨ ॥

ભાવાર્થ—ધ્રુવ અને ઇન્દ્રિય-લોચનને વિષે પણ ઉપદ્રવ ઉપદ્રવ માટે નિવૃત્તિ જો પ્રેમ ન જોઈએ જેમ પ્રાપ્તાકાર જ્ઞાને વિષે શુદ્ધ છે, તેમ જો દર્શનમા શુદ્ધ નથી. ૪૨

વિશેષાર્થ—ધ્રુવ એટલે નિઃસ્વ અને ઇન્દ્રિય-લોચન, અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ ને વિષ ઉપદ્રવ માટે નિવૃત્તિનો પ્રેમ ન જોઈએ. એટલે ઉપદ્રવ વિના જો પ્રેમ નિવૃત્તિ થઈ જાય, એવો અસ્થિર

એમ ન જોઈએ. એવી માન્યતાવાળા આદર્શનમાં ગુણ નથી. ને કંપર દૃષ્ટાંત આપે છે. જેમ આદ્યાકાર એટલે જેનો આકાર થઈ શકે. તેથી શક્ય છે, એવા જ્ઞાનને જેમ ગુણ રહેલ છે, તેવો ગુણ એ આદર્શનમાં રહેલ નથી. ૪૨

તે દર્શનની માન્યતા પ્રમાણે સર્વ ક્રિયા નિષ્ફળ થાય છે.

મત્યુક્તાનિત્યજ્ઞાને હિ સ્વતઃ કૃણમ સુખિત્તઃ ।

હેત્વનાદરતઃ સર્વ ક્રિયા વિફલતા જયેત્ ॥ ૪૧ ॥

ભાવાર્થ—જોતલ અનિત્ય જ્ઞાનને વિષે તથા જોતાથી કશું શુદ્ધિ વટે હેતુનો અનાદર કરવાથી સર્વ ક્રિયા નિષ્ફળ થાય છે. ૪૩

વિરોપાર્થ—જાતમા અનિત્ય છે, એ મત માનવાથી તેમજ 'જાતમા ક્ષણિક છે,' એ મત અંગીકાર કરવાથી, હેતુનો અનાદર થાય છે. કારણ કે, જાતમાને અનિત્ય માનવામાં અને ક્ષણિકવાદ સ્વીકારવામાં કોઈ હેતુ સિદ્ધ થઈ શકે નથી; તેથી હેતુનો અનાદર થાય છે. જ્યારે હેતુનો અનાદર થયો, તો પછી સર્વ ક્રિયાઓ નિષ્ફળ થઈ જાય છે. કારણ કે, ક્રિયા હેતુ પૂર્વક થાય છે. તેથી અનિત્ય અને ક્ષણિક બંને મત સ્વીકારવા યોગ્ય નથી. ૪૩

તે વિષે ઊપસંહાર કરે છે.

તસ્માદિદમપિ ત્વાગ્વ મનિત્યન્વસ્ય દર્શનમ્ ।

નિત્ય સત્ય ચિદાનંદ પદ સંસર્ગ વિચ્છેદા ॥ ૪૪ ॥

તેથી આત્માનો તેનાથી મોક્ષ કદિ પણ થઈ શકે નહીં તેમ છૂવ
અને કર્મનો અનાદિ અને અનંત સંબંધ હોવાથી, તેનો મોક્ષ ક-
દિ પણ ન થાય. ૬૪

તે વિષે વિશેષ કહે છે.

તદેતદત્પસંવચ્ચં યન્મિષો હેતુ કાર્પયોઃ ।

સંતાનાનાદિતા ધીજાંકુરચન્ દેહકર્મયોઃ ॥ ૬૫ ॥

સાવાર્થ—એ દેહુ' અસંબદ્ધ છે. જેમ બીજ અને અં-
કુરનો અનાદિ સંબંધ છે, તેમ દેહ અને કર્મનો અનાદિ સંબંધ
છે, એમ કારણ અને કાર્યનો પરસ્પર સંબંધ છે. ૬૫

વિશેષાર્થ—એ બોલુ' અસંબદ્ધ છે. કેમકે બીજ અને
અંકુરનો અનાદિ સંબંધ છે, તેમ દેહ અને કર્મનો અનાદિ સં-
બંધ છે. કારણ કે, કાર્ય અને કારણનો પરસ્પર સંબંધ હોવો
જોઈએ. ૬૫

તે વાત દ્રષ્ટાંતથી સિદ્ધ કરેછે.

કર્ત્તા કર્માન્વિતો દેહે જીવઃ કર્મણિ દેહયુઃ ।

ક્રિયાપક્ષોપત્તકત્વે દંદાન્વિતકુશ્માસ્રચન્ ॥ ૬૬ ॥

સાવાર્થ—જેમ હંડ સહિત કુંભારની જેમ ક્રિયાનું કાળ
હોગવે, તે અસંબદ્ધ છે, તેમ કર્મ સહિત છૂવ દેહમાં કર્તાપણે

ભવ્ય અને અભવ્યનો ભેદ શી રીતે છે ?

द्रव्यज्ञावे समानेऽपि जीवाजीवत्वनेदवत् ।

जीवज्ञावे समानेऽपि जव्याजव्यत्वयोर्निदा ॥ ૬૯ ॥

ભાવાર્થ—જે દ્રવ્યની રીતે સર્વ દ્રવ્ય એક દ્રવ્ય રૂપે સમાન છે, તેમ જીવ અજીવ એ એ છે, પણ જીવપણે સર્વ જીવ સરખા છે, પણ તે ભવ્ય અને અભવ્ય એ એ ભેદ થાય છે. ૬૯

વિશેષાર્થ—જીવ અને અજીવ એ એ ભેદ જણાય છે; પણ જીવત્વ—જીવપણે સર્વ જીવ સરખા છે. તે વિષે દ્રવ્યત્વ દર્શાવે આપે છે, દ્રવ્ય જુદાં જુદાં લાગે છે, પણ દ્રવ્ય પદ્ધતી રીતે સર્વ દ્રવ્ય સમાન છે. તેવી રીતે સર્વ સરખા છે, પણ ભવ્ય અને અભવ્ય એવા તેના એ ભેદ પડી શકે છે. ૬૯

તે વિષે વિશેષ સમજૂતી આપે છે.

स्वाभाविकं च जव्यत्वं कल्लश प्रागजावतः ।

नाशकारणसाम्राज्या दिनश्यन्न विरुध्यते ॥ ૭૦ ॥

ભાવાર્થ—જેમ ઘટ ઉત્પત્તિ પહેલાં મૃત્તિકા સ્વભાવે છે, અને તે મૃત્તિકાનો નાશ થવાથી ઘટો પ્રગટે છે, તેમા કાંઈ વિરુદ્ધ નથી; તેવી રીતે સ્વાભાવિક ભવ્યપણે ઈર્મની અનાદિ સંતતિના નાશરૂપ કારણના સામર્થ્યથી પરમાત્માપણું પ્રગટ થાય તે વિરુદ્ધ નથી. ૭૦

વિરોધાર્થ—ભવ્ય છવની અંદર જે ભવ્યપણું છે, તે સ્વાસ્થાવક છે. જ્યારે કર્મની અનાદિ સંતતિ નાશ પામે, ત્યારે તેનામાં પરમાત્માપણું પ્રગટ થઈ આવે છે, એટલે સ્વાભાવિક ભવ્યપણું કર્મની અનાદિ સંતતિનો નાશ થાય. તે કારણના બળથી પરમાત્માપણું પ્રગટ થાય, તે વિરૂદ્ધ નથી, તે વાત દર્શાવ આપી સમજાવે છે. જેમ મુત્તિકાનો ઘડો તેની છિત્પત્તિ પહેલાં સ્વભાવે મુત્તિકા છે, અને જ્યારે તે ઘડો પ્રગટ થાય છે, ત્યારે તે મુત્તિકાનો નાશ થાય છે; તેમાં કોઈ ભરતો વિરોધ આવતો નથી. તેવી રીતે ભવ્યપણુંમાં સમજવાનું છે. ૭૦

તે વાત ઘટાવેછે.

જવ્યોચ્છેદો નર્વર્વ સ્પાદુર્વાનંસ્પાનજોગવત્ ।

મહિમાદક્ષવત્કાપિ ફલજાવેદપિ યોગતઃ ॥ ૭૧ ॥

ભાવાર્થ—આકાશના અંશની જેમ મોટા અનંત પણાથી ભવ્યપણાનો ઉચ્છેદ થતો નથી, અને પ્રવિમાન હજારની જેમ કોઈ કોઈએ યોગથી ફળ ઉપજે, તેમ મોક્ષનું છિત્પત્તિ થવાપણું થાય છે. ૭૧

વિરોધાર્થ—જેનો અંત નથી, એટલે જે અનંત છે, તે અનંત પણાને લઈને ભવ્યપણાનો ઉચ્છેદ થતો નથી. તે ઉપર દર્શાવ આપે છે. જેમ આકાશના અંશનો ઉચ્છેદ ન થાય, એટલે ઘટની અંદર આવેલ આકાશ, ઘટના ભાંગવાથી આકાશનો ભાંગ લાગે છે, અને ઘટ આખો હોય તો, આકાશ આખું લાગે છે; પણ વસ્તુવા-

એ આકાશ આપુંજ છે. ખડિત થતું નથી, તેમ વધતું નથી તેવી રીતે કર્મના નાશથી આત્મા અધિક થતો નથી, તે વિશે કોઈ ઠેકાણે પ્રતિમાના ઢળતું દર્શાવે છે. પ્રતિમા પાપાણુની હોય છે, તેનાં પાપાણુથી બિંબ રૂપ કૃણ બિત્પન્ન થાય છે, તેવી રીતે શ્રેષ્ઠની બિત્પત્તિ થાય છે. ૭૧

તે વિષે વિશેષ કહે છે.

नैतद्वयं वदामो यद्धवः सर्वोऽपि सिध्यति ।

यस्तु सिध्यति सोऽवश्यं जन्मैवेति नो मतम् ॥ ૭૨ ॥

ભાવાર્થ—અમે એમ કહેવા નથી કે, સઘળા ભગ્ય છવે સિદ્ધિ પામે છે; પરંતુ જેને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે અવશ્ય ભગ્યજ છે, એમ અમારો મત છે. ૭૨

ભગ્યપણું પણ નાશવંત છે.

ननु मोक्षेऽपि जन्मत्वा हिनाशिनी जवस्थितिः ।

नैव मर्ध्वसवत्तस्या निधनत्वव्यवस्थितेः ॥ ૭૩ ॥

ભાવાર્થ—મોક્ષને વિશે પણ પ્રગટ થવાપણું નથી માટે ભવ સ્થિતિ નાશવંત છે; પરંતુ મોક્ષમાં અનંતપણું સ્થિતિ છે, માટે મુક્તિનો નાશ નથી ૭૩

વિશેષાર્થ—ભગ્યપણુની સ્થિતિ પણ નાશવંત છે. કારણ કે, નેમોક્ષ વિશે પ્રગટ થવાપણું નથી, એટલે મોક્ષમાં પ્રગટપણું હોઈ

નથી. જ્યારે પ્રગટપણું ન હોય, તે પછી ભવ્યપણાની સ્થિતિ નાશનું છે. અદિ કંઈ ચંકા કરે કે, ત્યારે કંઈ વાર મોક્ષનો પણ નાશ થવાનો સંભવ કેમ ન થાય ? તેના સમાધાનમાં કહે છે કે, મોક્ષમાં જનંતપણાની સ્થિતિ છે, એટલે મોક્ષ જનંત છે. કદિ પણ તેનો અંત થતો નથી, તેથી મોક્ષનો નાશ થવાનો સંભવ નથી. ૭૩

ત્યારે આત્માની વધધટ થાય છે કે નહીં,
તેના ઉત્તરમાં કહે છે.

આકાશસ્વેષં વૈવિક્તા મુદ્ગરાદર્પેન્દ્રજ્વલે ।

જ્ઞાનાદેઃ કર્મણો નાશો નાત્પનો જાયતેઽધિકમ્ ॥૭૪॥

ભાવાર્થ—જે મુદ્ગર વડે ઘડો ભાંગવાં, તે ઘડનું આકાશ જુદું થયું, પણ આકાશની વૃદ્ધિ થઈ નહીં તેમ જ્ઞાનથી કર્મનો નાશ થાય, પણ આત્મા અધિક થતો નથી. ૭૪

વિશેષાર્થ—ઘડની અંદર આકાશ સ્ફેલ છે, તે ઘડો મુદ્ગરના ધાથી ભાંગી નાંખવાં, તેની અંદર સ્ફેલ આકાશ વૃદ્ધિ પામતું નથી. અર્થાત્ ઘડાકાશથી મહાકાશની વૃદ્ધિ થતી નથી, તેથી રીતે કર્મ અને આત્માનો સાથે સંબંધ છે. કર્મનો નાશ થવાથી, આત્માની વૃદ્ધિ થતી નથી, એટલે કર્મ નાશ પામ્યાં એટલે તેટલા જ્ઞાનનો આત્મા વૃદ્ધિ પામતો નથી, એમ સમજવું. ૭૪

કર્મનાં પરમાણુઓનો સંબંધ કેવો છે ?

ન જ કર્ષણ સંવંધાનુભવ્યાધિ ન મુક્તિઃ ।

યોગાનાં વંધદેનૂના મ્પુનર્થવ સંનવાન્ ॥ ૭૫ ॥

ભાવાર્થ—સર્વત્ર મોક્ષ નથી, એ વાત સંભવે છે. જો તે હમણાં નથી. તેનું પ્રગટ થવાપણું પણ નથી, અને પ્રત્યક્ષ દેખાય છે; માટે જેનો હેતુ પ્રગટ નથી, તેનો સંશય છે.

વિરોધાર્થ—મોક્ષ સર્વત્ર નથી. કારણ કે, તે હમણાં નથી, તે તેનું પ્રગટપણું કેમ હોય? અને સંસાર તે દેખાય છે: તેથી સંસાર સર્વત્ર છે, અને મોક્ષ સર્વત્ર નથી. નિયમ છે કે, જેનો હેતુ પ્રગટ નથી, એટલે જેનું કારણ દેખાતું નથી, તે હોયજ નહીં. તેના હોવામાં સંશય રહેશે છે.

તે વાત જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં પ્રદાવે છે.

મોક્ષોપાયોસ્તુ કિંત્વસ્ય નિશ્ચયો નેતિ ચેન્મતમ્ ।

તત્ત્વ રત્નત્રયસ્યેવ તથા જ્ઞાન વિનિશ્ચયાત્ ॥ ૭૨ ॥

ભાવાર્થ—મોક્ષનો ઉપાય છે વા નથી, એ વાતનો નથી, માટે એ મત અસત્ય છે, અને મોક્ષના હેતુરૂપ જ્ઞાન અને ચારિત્ર—એ ત્રણ રત્નની જેમ આવના નથી. ૮૨

વિરોધાર્થ—મોક્ષનો ઉપાય છે કે નથી, એ વાતનો નથી, એમ પ્રતિપાદન કરનારો મત તરૂન અનત્ય છે. અને જ્ઞાન નિશ્ચયની જ વાત છે કે, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર—એ ત્રણ રત્નો મોક્ષના હેતુરૂપ છે, તે ઉપરથી નિશ્ચય છે કે, મોક્ષનો ઉપાય જ ૮૨

તે વાતને વિશેષ રૂપે કરે છે.

જવકારણરાગાદિ પ્રતિપક્ષ મદઃ સ્વદુઃ ।

તદ્વિપક્ષસ્ય મોક્ષસ્ય કારણં વ્યતેતરાયુ ॥ ૮૩ ॥

ભાવાર્થ—એ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર સંસારના-કારણુ રૂપ એવા રાગ,વિક્રના પ્રતિપક્ષ રૂપ છે, અને તે સંસાર રૂપ કાર્ય-ના યતુરૂપ મોક્ષના કારણુ ને લેખાય તે ઘટે છે. ૮૩

[વિશેષાર્થ—જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ આ સંસારના કારણુ રૂપ એવા રાગ,વિક્રના પ્રતિપક્ષ રૂપ છે-યતુ રૂપ છે; તેથી તે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર-એ ત્રણે મોક્ષના ઉપાય વરીકે ઘટે છે. એટલે સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધના કરવાથી અવશ્ય મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. ૮૩

રત્નત્રયની પ્રાપ્તિથી શું થાય છે ?

અથ રત્નત્રયપ્રાપ્તેઃ પ્રાકર્મજ્ઞાનુતા યથા ।

પરતોઽપિ તર્થેવ સ્પાદિતિ કિં તદ્દેવતા ॥ ૮૪ ॥

ભાવાર્થ—હવે તે ત્રણ રત્નની પ્રાપ્તિ થવાથી પૂર્વભવનાં કર્મની જેમ લઘુતા થાય, તો બીજાથી પણ તેમજ થાય, એ બંને-દ્વાએ અવધિ નહો, તો પણ શું થયું ? ૮૪

[વિશેષાર્થ—જ્ઞાન, દર્શન, અને ચારિત્ર એ ત્રણ રત્નની પ્રાપ્તિથી પૂર્વ ભવનાં કર્મની જેમ લઘુતા થાય છે, એટલે જ્ઞાન દર્શન

સાવાર્થ—કાંઈક જાણીને અને કાંઈક સાંભળીને પોતાના આત્માને પંડિત માનનારા જે પુરૂષો કદાચદ રાખે છે, તેઓએ વાણી-સરસ્વતીના મુખને મુખે ચુંબન કર્યું છે, પણ સરસ્વતીની લીલાના રહસ્યને પ્રાપ્ત કર્યું નથી. ૩

વિશેષાર્થ—જરા થોડું જાણી અને થોડું સાંભળી જે પુરૂષો પોતાના આત્માને પંડિત માને છે, તે પુરૂષો કદાચદને લઈને સરસ્વતી-વાણીના રહસ્યને મેળવી શકતા નથી. તેઓ તે માત્ર સરસ્વતીના મુખનું ચુંબન કરે છે, એટલે તેમને શાશ્વત ઉપરચોટીયું જ્ઞાન થાય છે, ખરેખરું શાશ્વતું રહસ્ય તેમના જીવવામાં આવતું નથી. કહેવાનો આશય એવો છે કે, જેમને શાશ્વત વાણીનું મધ્યાર્થ રહસ્ય જાણવું હોય, તેમણે કદાચદી ન પડે એવું. ૩

કદાચદી પુરૂષો જમત્ને વિટંબના કરે છે.

असदग्रहोत्सर्प दतुच्छर्दपंखोंषां शतापी कृत मुग्धसोकैः ।
विमंविता हंत जहैर्वितंडा पांशित्य कंडूसतपा प्रिमोकी ॥४॥

સાવાર્થ—કદાચદથી જેમને ભારે ગર્વ ઊત્પન્ન થયો છે, અને જ્ઞાનનો જરા અંશ મેળવી જેમણે લોભા લોકોને અંધ કરેલા છે, એવા જડ પુરૂષોએ વિટંબાવાદની-પંડિતાર્થની ખુજલી વડે આ ત્રણ લોકોને વિટંબના પમાડી છે. ૪

વિશેષાર્થ—કદાચદી પુરૂષોને ભારે ગર્વ ઊત્પન્ન થાય છે, અને તેઓ થોડો જ્ઞાનનો અંશ પ્રાપ્ત કરી. કદાચદથી ભારે ગર્વને

ધારણ કરે છે, અને તે જ્ઞાનના ચેત્ત્ર અંશની ભોળા હોઈને અંધ કરી નાંખે છે; તેવા જડ પુરુષો આ ત્રણ જગતને હેરાન કરે છે. તેઓ વિતંત-વૃથા વાદ કરવાની પદ્ધતિમાં રૂપી ખુબલીથી હોઈને વિડંબના પમાડે છે. કહેવાનો આશય એ કે, કદાચદને ધારણ કરનારા હોઈ હતામ પડિત હોવા નથી. તેઓ ભારે ગર્વ ધારણ કરે છે, અને અહપજ્ઞાન વડે ભોળા હોઈને છેતરે છે; તેથી સર્વથા કદાચદનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૪

કદાચદથી મનુષ્ય કૃષ્ણપક્ષની રાત્રિ જેવો થાય છે.

विषोर्विवेकस्य न यत्र दृष्टिः स्थोपनं तत्परिवर्तिनीनः

अशुक्लपक्ष स्थितिरेष नूनमसद्ग्रहात्स्पृश्यपतिर्ननुप्यः॥

ભાવાર્થ—કદાચદથી ત્યૂલ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યની સ્થિતિ ખરેખર કૃષ્ણપક્ષની રાત્રિના જેવી થઈ જાય છે. જેમાં વિવેકરૂપી ચંદ્રની તો દૃષ્ટિ-દર્શનજ નથી, ઘાટું અંધકાર હોય છે, અને જેમાં વસ્તુરૂપી સૂર્ય વિભવ પામી નથી હોય છે. ૫

વિશેષાર્થ—અંધકાર આ પ્રલોભથી કદાચદી મનુષ્યને કૃષ્ણપક્ષની રાત્રિના જેવી સ્થિતિવાળો વર્ણવે છે. જે માણસ કદાચદ રાખે છે, અને ત્યૂલ બુદ્ધિવાળો હોય છે, તેની સ્થિતિ કૃષ્ણપક્ષની રાત્રિના જેવી થઈ જાય છે. કૃષ્ણ પક્ષની રાત્રે જેમ ચંદ્ર દર્શન થતું નથી, તેમ તે માણસનો વિવેક રૂપી ચંદ્ર અદૃશ્ય થાય છે. તે રાત્રે અંધકાર ઘાટું હોય છે, તેમ તે માણસને અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર ઘાટું હોય છે. કૃષ્ણપક્ષની રાત્રે સૂર્ય અસ્ત પામી

બય છે, તેમ તે માણુનો તત્ત્વરૂપી સૂર્ય અસ્ત પામી બય છે, તેથી સર્વથા કદાચહને છોડી દેવો ભ્રમ્યે. ૫

કદાચહને આમાવાસ્યાની રાત્રિનું રૂપક આપે છે.

કુતર્કદોષેણ લુનાતિ તત્ત્વ-

વદ્ધો રસાન્ સિંચતિ દોષવદ્ધે ।

ક્ષિપત્યયઃ સ્વાદુફલ્લં શમાલ્પ-

મસદ્ ગ્રહઃ કોપિ કુહ વિશ્વાસઃ ॥ ૬ ॥

ભાવાર્થ—કદાચહ એ કેાઈ આમાવાસ્યાનો વિલાસ છે. કુતર્ક રૂપી કાતરકાથી તત્ત્વ રૂપી વેલોને છેડે છે, દોષ રૂપી વૃક્ષ ઉપર રસનું સિંચન કરે છે, અને શમ નામનું સ્વાદિષ્ટ ફળ પાટી ફેંકી દે છે. ૬

વિશેષાર્થ—કદાચહને આમાવાસ્યાનું રૂપક આપે છે. તેમાં કુતર્ક રૂપી કાતરકાથી તત્ત્વજ્ઞાન રૂપ વેલોને છેડવામાં આવે છે. દોષ રૂપી વૃક્ષ ઉપર રસનું સિંચન કરવામાં, અને શમ નામનું સ્વાદિષ્ટ ફળ નીચે ફેંકી દેવામાં આવે છે. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, જો કદાચહ રાખવામાં આવે તો, નકારા તકો ઊત્પન્ન થાય છે અને તેથી તત્ત્વ જ્ઞાન નાશ પામે છે, ઘણા દોષો વૃદ્ધિ પામે છે, અને શમનો નાશ થઈ બય છે તેથી કદાચહ સર્વથા ત્યાજ્ય છે. અપવા કલ્પ શબ્દનો અર્થ પછી પણ થાય છે, અને તેને વિરુદ્ધ જીવના અર્થ થતાવી શકાય છે. ૬

કદાચિદને પાપાણુનું રૂપક આપી વર્ણવે છે.

અસદ્મદમાવયમે હિ ચિત્તે ન કાપિ સદ્નાવસ પ્રવેશઃ ।
ઈદાંકુર ચિત્ત વિશુદ્ધ ચોષઃ સિદ્ધાંતવાર્તા પત કોપરાધઃ ॥૭॥

આવાર્થ—કદાચિદ રૂપ પાપાણુથી ન્યાસ એવા ચિત્તમાં કદાચિદ પદ સદ્ભાવ રૂપ રસનો પ્રવેશ થતો નથી. તેા અહિં ચિત્ત વિશુદ્ધ ભોધરૂપ અંકુર તો ક્યાંથી પ્રગટ થાય તેમાં સિદ્ધાંત વાળીનેા ચો અપરાધ છે ।

વિશેષાર્થ—જેમ પાપાણુની અંદર રસનો પ્રવેશ થતો નથી, તેમ કદાચિદરૂપ પાપાણુથી ન્યાસ એવા હૃદયમાં સદ્ભાવરૂપ રસનો પ્રવેશ થતો નથી. જેમ રસનો પ્રવેશ થયા વિના વૃક્ષનો અંકુર પ્રગટ થતો નથી, તેમ સદ્ભાવરૂપ રસનો હૃદયમાં પ્રવેશ થયા વિના ચિત્તના શુદ્ધ ભોધરૂપી અંકુરે પ્રગટ ક્યાંથી થાય ? ન્યાસે સદ્ભાવરૂપ રસ અને ચિત્તના શુદ્ધ ભોધરૂપ અંકુર પ્રગટ ન થાય, તેા પછી તેમાં સિદ્ધાંત વાળીનેા ચો અપરાધ ? કહેવાને. અાચય એવો છે કે, જો હૃદયમાં કદાચિદ રાખવામાં આવે, તેા તેમાં સદ્ભાવ પ્રગટ થતો નથી, અને સદ્ભાવ વિના ચિત્તની શુદ્ધીરૂપ ભેદ માત્ર થતો નથી, તેા પછી કદિ સિદ્ધાંત વાળી અણુરૂપમાં આપી દેય, તેા પણ તે ચા કામની ? ૭

મત, તપ અને પિંડશુદ્ધિ કરવામાં આવે તોપણ

કદાચિદ હોય તો, તેનું રૂપ માત્ર થતું નથી.

મતાનિ ચોર્ણાનિ તપોઽપિ તત્ત્વં કૃત્ત્વ મપત્ત્વેન ચ પિંડશુદ્ધિઃ ।
અવૃત્તકલં પશુ ન નિન્દયન્તા મત્તદ્મદસ્યૈવ હિ સોપરાધઃ ॥૮॥

ભાવાર્થ—નિન્હવોએ જતો કરેલાં હોય છે, તપ કરાય છે, અને પ્રયત્નથી પિંડશુદ્ધિ કરી હોય છે, તોપણ તેમને મળતું નથી, એ તેમના કદાચહનોજ અપરાધ છે. ૮

વિરોધાર્થ—નિન્હવો જતો કરે છે, તપસ્યા આ અને પ્રયત્ન કરો પિંડશુદ્ધિ કરે છે, તોપણ તેમને કુળ પ્રાપ્ત નથી, એ અપરાધ કદાચહનોજ છે. કહેવાતું તાર્પણ એ જ કદાચહ હોય તો, ગમે તેટલાં જતો કરે, ગમે તેવી તપસ્યા અને મોટો પ્રયત્ન કરી પિંડશુદ્ધિ, કરે તોપણ તે સર્વ ફલે છે; તેથી કદાચહનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ૮

જો કદાચહ ગળે વળગ્યો હોય તો, તેને એક જાતનું ભોજન કરવા દેતો નથી.

स्यासं स्वपुष्पिः सुगुरोश्च दातुं रूपस्थिता काचन मोदकस्त्री।
असद्वग्रहः कोऽपि गन्ते गृहीत स्तथापि मोक्तं न ददाति

ભાવાર્થ—ચુરૂં રૂપી પીરસનાર, જુદીરૂપી યાગમાં, કાચના જ્ઞાનરૂપ મોદકની પંક્તિ પીરસવા તત્પર થાય, તથાપિ ગમે તેટલું દુઃ કદાચહ ભોજન કરવા દેતો નથી. ૯

વિરોધાર્થ—જેમ પીરસનાર માણસ યાગમાં લાડુ પીરસે પણ જો કાંઈ મળે લાગે તો, ભોજન થઈ શકે નહીં; તેવી રીતે જુદીરૂપી યાગમાં શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ લાડુ, ચુરૂં રૂપી પીરસનાર પીરસે પણ જો દુઃ કદાચહ મળે લાગે તો, તે શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ લાડુને

કદાચદયી, પામર પુરુષોનો સંગ કરનારા પુરુષોની
પ્રીતિ, વિદ્વાનો ઉપર થતી નથી.

અસદ્ગ્રહાત્પામર સંગતિં ચે કુર્વેતિ તેષાં ન રતિ મુષેષુ ।
વિદ્યાસુ પુણાઃ કિલ્લ ચાયસા નો મિષ્ટાન્નિષ્ટા મસર્જનં જવંતિ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—જે પુરુષો કદાચદયી પામર પુરુષોનો સંગ કરે
છે, તેઓને વિદ્વાન્ પુરુષોની ઉપર પ્રીતિ થતી નથી. વિદ્વાનો પુરુષો
થયેલા કાગડાઓ બળાતકારે પશુ મિષ્ટાન્નમાં આસક્ત થતા નથી. ૧૧

વિશેષાર્થ—જ્યારે પુરુષોને કદાચદ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે
તેઓને પામર પુરુષોનો સંગ થાય છે, અને જે પુરુષોને પામર
પુરુષોનો સંગ થયો તેઓને પછી વિદ્વાન્ પુરુષોની ઉપર પ્રીતિ
થતી નથી તે ઉપર દ્રષ્ટાન બાધે છે. વિદ્વાન્ બક્ષણ કરી પુરુષો
થયેલા કાગડાઓ બળાતકારે પશુ મિષ્ટાન્ન ઉપર આસક્ત થતા નથી.
તેથી પામર પુરુષોના સંગને કરાવનારા અને વિદ્વાનો તરફ પ્રીતિ
કરાવનારા કદાચદનો સંબંધ ન્યૂન કરવો ભૂઈએ. ૧૧

કદાચદયી, પુરુષ યુક્તિનો ત્યાગ કરી વિપરીત
બુદ્ધિ કરે છે.

વિયોગ્યગ્નેષર્થ ન વૃક્ષો વૃક્તિઃ નપોયઃ મગતં મિનુષ્કે ।
અમ્બગ્રહાદેવ ન હમ્ય દાસ્યો મત્તે ઘટારોગ્યપાર્શ્વાનઃ ॥૧૨॥

ભાવાર્થ—જે પુરૂષ સુકિતને વિરે પોતાની છુદિને ભેડતો નથી, અને કદાચિદથી પોતાનો સુકિતને બગાડીને યોગ્ય છે, તે પુરૂષને નમસ્કાર છે. નહીના જળ પાસે કદાચિદથી ઘડામાં જળ રાખનાર પુરૂષ કેને હાલ્ય કરવા યોગ્ય નથી થતો ? ૧૨

વિશેષાર્થ—જે પુરૂષ શુદ્ધના સુખથી શાસ્ત્રની સુકિત સાંભળી તેમાં પોતાની છુદિ ભેડે નહીં અને કદાચિદથી બગાડીને પોતાની વિપરીત સુકિત ભેડે, તેવા પુરૂષને નમસ્કાર કરવો યોગ્ય છે. અર્થાત્ તે પુરૂષને નિરખવો ન ભેદાયે. તેની તો ઉપેક્ષાજ કરવી ભેદાયે. જેમ કેઈ પુરૂષ નહીના જળ પાસે પાણીના ઘડા ભરીને ભેડે તે પુરૂષ જેવો હાલ્ય કરવા યોગ્ય છે, તેવાજ તે પુરૂષ હાલ્ય કરવા યોગ્ય છે ૧૨

જેનામાં કદાચિદ નારા પામ્યો ન હોય, તેવા પુરૂષને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન આપવું યોગ્ય નથી.

असदग्रहो यस्य गतो न मार्गो न दीपमानं भुवमस्य शस्त्रम् ।
न नाम वैकल्प कर्तवितस्य मोक्ष मदानुं पश्ये नृपधीः ॥ १३ ॥

ભાવાર્થ—જેનો કદાચિદ નાશ પામ્યો ન હોય, તેવા પુરૂષને શાસ્ત્રજ્ઞાન આપવું પ્રયત્નનીય નથી. મોક્ષપ્રદાથી સ્વકિત પપેદા પુરૂષને મોક્ષ એવી રાજસુખી આપવી શકે નહીં. ૧૩

વિશેષાર્થ—જે પુરૂષનો કદાચિદ નાશ પામ્યો નથી, તેવા પુરૂષને શાસ્ત્રજ્ઞાન આપવું શકે નથી. એટલે કદાચિદ વાળા પુરૂષને

શાસ્ત્ર જ્ઞાન આપવું નકામું છે, કારણ કે કદાચક્રને લઈને શાસ્ત્રનો બોધ પ્રાપ્ત થતો નથી, તે ઉપર દ્રષ્ટાંત આપે છે. જે ગાંડો થઈ ગયો હોય તેને પ્રાથમિક રાજલક્ષ્મી આપવી ઘટ્ટી. અર્થાત્ કદાચક્ર વાળો પુરુષ ગાંડાના જેવો સમજવો. ૧૩

કદાચક્રી માણસને શાસ્ત્રીય, જ્ઞાન આપવાથી તેનો અને શાસ્ત્રીનો બંનેનો નાશ થાય છે.

આમે ઘટે ચારિ પૂર્વે યથા સ-
હિનાશયેત્સં ચ ઘટં ચ સઘઃ ।

અસદ્ ગ્રહ ગ્રસ્તમતે સ્તયૈવ

શ્રુતાત્મદત્તા હુન્નયો વિનાશઃ ॥ ૧૪ ॥

ભાવાર્થ—જેમ કાચા ઘડમાં રહેલું પાણી પોતાનો ઘડાનો વતકાળ નાશ કરે છે, તેમ કદાચક્રી જેની બુદ્ધિ ગ્રસ્ત થઈ છે, એવા પુરુષને શાસ્ત્ર જ્ઞાન આપવાથી તે શાસ્ત્રનો પોતાનો બંનેનો નાશ થાય છે. ૧૪

વિશેષાર્થ—જે પુરુષની બુદ્ધિ કદાચક્રી ગ્રસ્ત થઈ છે, તેવા પુરુષને શાસ્ત્ર શીખવવાથી તે શાસ્ત્રનો બંધારનો બંનેનો નાશ થાય છે. તે વાત દ્રષ્ટાંત આપી શકે છે. જેમ કાચા ઘડમાં નાખેલું પાણી પોતાનો અને ઘડનો બંને નાશ કરે છે, તેમ કદાચક્રવાળા પુરુષને શીખવેલું જ્ઞાન

તે નાચ પામે છે, અને તે જ્ઞાનવાળાનો નાચ કરે છે, એટલે કદા-
ચદવાળાને જ્ઞાન ચીખવણું ન બેધએ ૧૪

કદાચદવાળાને જે દિતોપદેશ આપે, તે મૂઢ સમજવો.

અસદ પ્રહ પ્રસ્થાપનેઃ મદત્તે
હિતોપદેશં તસ્ય પો વિષ્ટકઃ ।
શુની શરીરે સ મહોપકારી
કસ્તુરિકા લેપનમાદયાતિ ॥ ૧૫ ॥

ભાષાર્થ—જેની બુદ્ધિ કદાચદમાં અસ્ત થઈ બપેલી છે,
એવા પુરુષને જે મૂઢ પુરુષ દિતોપદેશ આપે છે, તે પુરુષ મહાન
ઉપકારી થઈ, કુતરીના ચરીર ઉપર કસ્તૂરીનો લેપ કરે છે. ૧૫

વિરોધાર્થ—જેના હૃદયમાં કદાચદ વાચ કરીને રહ્યો હોય,
તેવા પુરુષને કદિ પણ ઉપદેશ આપવો નહીં. કારણકે, કદાચદી
અનુચ્ચને આપેલો ઉપદેશ વાન અર્થ થઈ બપ છે. તે વાત દરદાંવ
પૂર્વક સમજાવે છે. મૂઢ પુરુષ કદાચદી પુરુષને દિતોપદેશ આપે છે,
તે કુતરીના ચરીર ઉપર કસ્તૂરીનો લેપ કરે છે, એટલે કુતરીના
ચરીર ઉપર કસ્તૂરીનો લેપ કરવો જેવો અનુચિત અને નકારી છે,
તેવી રીતે કદાચદી અનુચ્ચને દિતોપદેશ આપવો, તે અનુચિત અને
નકારી છે. ૧૫

તેજ વાત બીજીરીતે દર્શાવે છે.

કષ્ટેન લઘ્વં વિશદાગમ્યં દદાતિ યોઽસદૃશ્વ દુષ્ટિઃ
સ સ્વિચ્છેતે યત્ન શતોપનીતં વીર્જં વપન્નૂપર મૂર્ધિરેષે ॥

ભાવાર્થ—જે પુરુષ કષ્ટવડે પ્રાપ્ત કરેલા આગમન
—રૂપ અર્થને, કઠામહી દ્વિવિત થયેલા માણસને આપે
કરો યત્નવડે પ્રાપ્ત કરેલાં બીજને ક્ષારવાળી જમીનમાં
પામે છે. ૧૬

વિરોધાર્થ—આગમના બિજવળ અર્થને મિતરી, જે
કઠામહી માણસને તે આપે છે. તે સેંકડો પ્રયત્ન કરી પણ
બીજને ખારવાળી જમીનમાં વાવે છે. ખારવાળી રૂપ
વાવેલું બીજ નિષ્ફળ થાય છે, તેમ કષ્ટથી મિતરેરો આ
અર્થ કઠામહી પુરુષને સમજાવવાથી નિષ્ફળ થાય છે; તેથી
પુરુષને સાત્રનો ઉપદેશ ન આપવો જોઈએ ૧૧

કઠામહી પુરુષ ગુરુપારો શાસ્ત્રો સાંભળે, તે
પણ તે ગુરુની આજ્ઞા માનતો નહો.

જુગોંતિ કાશ્યાપિ ગુરોર્ગ્નરાક્ષા કમોંતિ વાગ્દુરજ્જલન
વિવચન્યં મનુષ્યે ન ભાગ્યદાદો દુષ્ટિ સ્વસ્ય ન વાચનીય

વિરોધાર્થ—કદાચહી પુરૂષ જે ગુણો મેળવે, તે ગુણો વિપરીતપણે પ્રવર્તે છે. તે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરી જે ચાતુર્ય કરે તે હંબને માટે થાય છે. તેની કવિતા બુદ્ધિની પટુતા તે છેતરવાને માટે થાય છે, એટલે તે કવિતા રચીને ધીમધીને છે. જો તેનામાં ધૈર્ય દેખાય તો, તે ગરબે માટે થાય છે. ધૈર્ય શુભ વડે તે ગરબે ધારણ કરે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ કદાચહી પુરૂષ શાસ્ત્રજ્ઞ, કવિ કે ધીર બને તો, તેનામાં હં દંબકતા અને ગર્વ લેખજ થાય છે. અર્થાત્ કદાચહીના ગુણો વિપરીતપણે પરિણમે છે. ૧૮

કદાચહી પુરૂષની મૈત્રી પણ દુઃખ આપે છે.

ઘાગર્યુદસ્યેન સમં સમંતાન્ સીદ્યાર્નનૃદ્ધિઃપ્રમીતિ કાદુ
સ્તૈતિ વાદુઃકલ્પા કટુદ્ધમ્કુપુરુષંટકકોટિકીર્ણા ॥ ૧૯

આખ્યાર્થ—કદાચહી પુરૂષની સાથે મૈત્રી કરનારો પાત્ર આરે તરફ તેણે દુઃખ પ્રાપ્ત કરે છે, કે એણે દુઃખ પ્રાપ્ત પાત્રની જાને આપેલા કાલકળા પુરુષ કાલકળાની બાજુ વાંધાદેને દેખવે છે. ૧૯

વિરોધાર્થ—જો કદાચહીનું જુદા પાત્રની જાને સંકેત કે કંઈક પણ જુદા જુદા કાલકળાની બાજુએથી વાંધાદેન મેળવે, એટલે કે, એણે જુદા જુદા પુરૂષની સાથે મૈત્રી કરવાથી. એટલે કે તેણે કદાચહી પુરૂષની મૈત્રીથી તમામ

વિરોધાર્થ—જે પુરૂષો દુરાગ્રહ રાખનારા છે, તેઓ માધમ છે. તેમની સ્થિતિ પણ અધમ થાય છે. તેઓને પ્રિય લાગે છે, પણ ગુણવાન પુરૂષ પ્રિય લાગતો નથી. પુરૂષોની સાથે મૈત્રી થાય છે, પણ તત્ત્વવેદાઓની સાથે થતી નથી. અર્થાત્ દુરાગ્રહી પુરૂષો સ્વાર્થી અને કુસંગી છે તેવી અધમ સ્થિતિવાળા દુરાગ્રહી પુરૂષોનો સર્વથા ત્વ બોધો. ૨૧

એ દુરાગ્રહને ત્યાગ કરનારા પુરૂષને શુ થાય છે
इदं विदंस्तत्त्व मुदार मुद्धि रसद्ग्रहं यस्तृणव जहाति।
जहाति नैनं कृत्तजेव योपिद्र गुणानुरक्ता दयिता यशःभीः।

ભાવાર્થ—ઊઠાર બુદ્ધિવાલો જે પુરૂષ આ તત્ત્વને ગ્રહને તૃણની જેમ છોડી દે છે, તેને ગુણાનુરાગી એવી સ્ત્રીઓની જેમ ગુણાનુરાગી એવી પ્રિય યશ લક્ષ્મી ઊડતી નથી.

વિરોધાર્થ—ઊઠાર બુદ્ધિવાલો પુરૂષ ‘ઠકામઠક સર્વથા કરવા યોગ્ય છે’ એવા તત્ત્વને બાળી તે ઠકામઠકને તૃણવત્ મણી દે છે, તે પુરૂષને ગુણાનુરાગી એવી કુલીન સ્ત્રીની જેમ યશ ઊડતી નથી. યશલક્ષ્મી પણ ગુણાનુરાગી હોવાથી તે પુરૂષને ટી નથી. અર્થાત્ યશઃ એ શબ્દથી મંચકતાએ પોતાનું ‘વિગય’ એ નામ સૂચનું છે ૨૨

इति कदामह त्यागाधिकार चतुर्दशः ।

અધિકાર ૧૫ મો.

યોગાધિકાર.

અસદ્ગ્રહ્યવાદ ધસ્તદિષ્ણત્વવિષયોઘ્નઃ ।

સમ્યક્ત્વશાસિનોઽધ્યાત્મજુદેર્શનઃ પ્રસિદ્ધિઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—હામદના ત્યાગથી જેનો મિથ્યાત્વ રૂપ વિષયો બિંદુ નાશ પામેલ છે, અને જે સમ્યક્ત્વથી શોભે છે, એવા પુરૂષને મધ્યાત્મની શુદ્ધિથી યોગ સિદ્ધ થાય છે. ૧

વિરોધાર્થ—હવે અથક્ષર પદરમા યોગાધિકારનો આરંભ કરે છે. ઊપરના અધિકારમા હામદનો ત્યાગ કરવાને હતુ. તે હામદનો ત્યાગ થયો પછી યોગની સિદ્ધિ થાય છે, તેથી હવે પદરમા યોગાધિકારનો આરંભ કરે છે. જ્યારે હામદનો ત્યાગ કરે, ત્યારે મિથ્યાત્વનો નાશ થાય છે, તેથી હતુ છે કે, જેનો મિથ્યાત્વ રૂપ વિષયો બિંદુ નાશ પામેલ છે, જ્યારે મિથ્યાત્વનો નાશ થાય છે, ત્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે, અને સમ્યક્ત્વની પ્રતિષ્ઠા થવાથી આત્માની શુદ્ધિ થાય છે. જ્યારે આત્મ શુદ્ધિ થાય, ત્યારે યોગની સિદ્ધિ સંકાળ થાય છે. ૧

કર્મ અને જ્ઞાન નામના યોગના બે ભેદ છે.

કર્મજ્ઞાન વિજેદેન સ દ્વિધા તત્ર ચાદિમઃ ।

આવગચકાદિ વિદિતઃ ક્રિયારૂપઃ પ્રકીર્તિતઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—તે યોગ કર્મ અને જ્ઞાન એવા બેદથી બેદ છે. તેમાં આવશ્યક વગેરે સહિત એવા ક્રિયા રૂપ તે બહેવાય છે. ૨

વિરોધાર્થ—કર્મ અને જ્ઞાન એવા બે ભેદથી યોગ બેદ રેના છે. એટલે કર્મયોગ અને જ્ઞાનયોગ, એવા તેના બેદ છે. તેમાં આવશ્યક વગેરેથી સહિત બે ક્રિયા રૂપ તે પહેલો કર્મ બહેવાય છે. ૨

કર્મયોગતુ સ્વરૂપ.

શારીરસ્પંદ કર્માત્મા ચદયં પુણ્યલક્ષણમ્ ।

કર્માત્મનોતિ સદ્જોગા સ્કર્મ યોગ સ્તતઃ સ્મૃતઃ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—શરીરની ચેષ્ટા રૂપ કર્મ કરનારે આત્મા બેદ લોગથી પુણ્ય કર્મને વિસ્તારે છે, તેથી તે કર્મયોગ બહેવાય છે.

વિરોધાર્થ—શરીરની ચેષ્ટા રૂપ કર્મ કરનાર કર્માત્મા પાય છે. તે સારા લોગથી પુણ્ય કર્મને વિસ્તારે છે, તેથી તે કર્મ બહેવાય છે. એટલે આત્મા-જીવ સારાં કર્મ કરે, તે કર્મ બહેવાય છે. ૩

હર્મયોગથી શું ફળ મળે છે ?

આત્મવશાદિ રાગેષુ વાસતત્ત્વા ગ્રગરદ્ગિતાય્ ।

મામોતિ સ્વર્ગ સૌખ્યાનિ ન યાતિ પરમં પદમ્ ॥ ૪ ॥

ભાવાર્થ—આત્મવશાદિ ક્રિયા લેપર રાગ રાખવાથી, અને
અવતની વાણી વરદ પ્રેમભાવ કરવાથી, માત્રુસ સ્વર્ગના મુખને
મે છે. પરમપદ-મોક્ષને પ્રાપ્ત થતો નથી. ૪

વિશેષાર્થ—આત્મવશાદિ ક્રિયા લેપર રાગ કરવાથી, અને
અવતની વાણી વરદ પ્રેમભાવ કરવાથી, અર્થાત્ હર્મયોગ સાધવાથી
માત્રુસ સ્વર્ગનાં મુખને મેળવી શકે છે. મોક્ષપદને મેળવી શકે
થી. એટલે હર્મયોગ સ્વર્ગ મુખને અપનાર છે. મોક્ષપદને
અપનાર નથી. ૪

જ્ઞાનયોગનું રવરૂપ.

જ્ઞાનયોગસ્તપઃ શુદ્ધ માત્મર ત્યેક મ્હણમ્ ।

ઈન્દ્રિયાર્થોન્મનીમાવાત્સ યોગ્યુર સાધકઃ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—આત્મરત્ન જેનું એક લક્ષણ છે, એનું શુદ્ધ તપ,
તે જ્ઞાનયોગ કહેવાય છે. તે જ્ઞાનયોગ ઇન્દ્રિયોના અર્થથી દૂર રહે-
વાને લઈને, મોક્ષ મુખનો આધક થાય છે. ૫

વિશેષાર્થ—આત્મરત્ન એટલે આત્માને વિષે પ્રીતિ કરવી,
તે રૂપ લક્ષણવાળું શુદ્ધ તપ, તે જ્ઞાનયોગ કહેવાય છે. અર્થાત્

અધ્યાત્મ ભાવ ધારણ કરવો, તે જ્ઞાનયોગ કહેવાય છે. તે જ
ગમાં ઇદ્રિયોના અર્થથી એટલે ઇદ્રિયોના વિષયોથી દૂર રહેવા
તેથી તે મોક્ષનાં સુખનો સાધક થાય છે. ૫

આત્મજ્ઞાન યોગનો પ્રકાર દર્શાવે છે.

न परमतिवंपोऽस्मिन्नल्पो व्येकात्मवेदनात् ।
शुभं कर्मापि नैवात्र व्याक्षेपायोपजायते ॥ १ ॥

ભાવાર્થ—એક આત્માના વેદનથી, એટલે આત્મ
ગથી તેની અંદર અલ્પ પણ બીજા પ્રતિબંધ નથી, અને એમાં
કર્મ પણ વ્યાક્ષેપને માટે થતું નથી. ૬

વિશેષાર્થ—એક આત્માના વેદનથી, એક આત્મ
યોગના જ્ઞાનમાં બીજા પ્રતિબંધ નથી, એટલે આત્મ જ્ઞાન
ગતું જ્ઞાન થવામાં બીજી યોડી પણ અટકાયત નથી અને
શુભ કર્મ પણ વ્યાક્ષેપને માટે થતું નથી, એટલે જે કર્મથી મોક્ષ
જાતાં વાર લાગે, તેનું શુભ કર્મ પણ નથી. ૬

તેમાં કેવાઓને ધ્યાન શુદ્ધિ હોય છે?

न शयमपणानानां क्रियाव्यासयसादिसा ।

निगता ध्यानशुद्ध्याद्यदन्यैरप्यदः स्मृतम् ॥ ७ ॥

ભાવાર્થ—જે અપ્રમત માનુષ્યો છે, તેમનું આચરણ
જે પવન નિર્મલ નથી, શાવન કે, ઇમન ધ્યાન શુદ્ધિ કે,
તે કહેવા છે. ૭

વિશેષાર્થ—જે અમમત્ત સાધુઓ છે, તેમને આવશ્યકાદિ નિષ્કામિત્વ નથી, એટલે તેમને આવશ્યકાદિ ક્રિયા કરવાની જરૂર નથી. કારણ કે, તેમને ધ્યાન શુદ્ધિ દોષ છે, અર્થાત્ જેનામાં ધ્યાન શુદ્ધિ દોષ એટલે આત્મજ્ઞાન યોગ દોષ તેમણે આવશ્યકાદિ ક્રિયા કરવાની જરૂર નથી. તેથી આત્મજ્ઞાન સાધના યોગ્ય છે. ૭.

કેવા છવને કર્તવ્ય નથી ?

यस्त्वात्मरतिरेव स्या दात्म तृप्तय मानवः ।

आत्मन्येव च संतुष्ट सस्य कर्ष न विन्दते ॥ ૮ ॥

આવાર્થ—જે પુરૂષ આત્મરતિ, આત્મતૃપ્ત અને આત્માને વિષે સંતુષ્ટ રહે છે, તેને કાંઈ કર્તવ્ય રહેતું નથી. ૮

વિશેષાર્થ—જે આત્મરતિ એટલે આત્માને વિષે પ્રીતિવાલો દોષ છે, અને જે પુરૂષ આત્મતૃપ્ત એટલે આત્માથીજ તૃપ્ત રહેનારો દોષ છે, તેમ આત્માને વિષે સંતુષ્ટ એટલે ‘આત્માજ સ્વવસ્તુ છે, બીજી પુદ્ગલાદિ વસ્તુ પરવસ્તુ છે,’ એમ બાંધી આત્મામાં સંતુષ્ટ રહેનારો દોષ છે, તેવા આત્મરતિ, આત્મ તૃપ્ત અને આત્મ સંતુષ્ટ પુરૂષને પછી કાંઈ પણ કર્તવ્ય રહેતું નથી. ૮

તેવા પુરૂષને કર્તવ્ય રહેતું નથી, તેનું શું કારણ ?

नैव तस्य कृतेनार्थो नाकृते नेह कथन ।

न चास्य सर्वभूतेषु कश्चि दर्शय्यसाधयः ॥ ૯ ॥

૭. છે, ત્યાં પાણી કિયાનો વિશ્વપ દેખ સંભવે ? જાણીનું
 ૮. જાણે મનની વિશ્વપ થઈ, ત્યાં કિયા કરવાની જાણવશ-
 ૯. તો નથી ૧૦

હિં કોઈ શંકા કરે કે, જ્યારે ધ્યાનીને કિ-
યા નથી, તો પછી તેને ગોચરી વગેરેની કિ-
યા શાખાએ કુરવી જોડ્યે ? તેના ઉ-
ત્તરમાં કહે છે.

देह निर्वाह माषार्जं पापि निश्चायनादिकम् ।

प्रिया सा हानिनोऽर्थेनैव ध्यानशिष्यामिनी ॥११॥

સાવાર્ય—તે બિશુદ્ધ કરવા વગેરેની ક્રિયા દેહને, આત્મ
ક્રમેજ, નિર્ગોદ કરવાને માટે છે, તે ક્રિયા અક્ષરને વાને રાત્રી
ક્રમના ધ્યાનને નાશ કરવાની થતી નથી. ૧૧

વિરોધાર્થ—જાની પુરૂષ પણ જિજ્ઞાસુત્વ વમેદની ક્રિયા કરે છે, તે માત્ર દેહનો નિર્બોધ કરવા માટે છે. તે ક્રિયા જાની પુરૂષના ધ્યાનનો નાશ કરનારી થતી નથી કારણકે, જાની પુરૂષને તેમાં દોષ જાનનો અંશ ટોતો નથી, એટલે તેમાં દોષ જાનની જાસ-હો જોતી નથી. ૧૧

તેમની આચાર ક્રિયા પણ ભિન્ન ભિન્ન
બેદવાળી હોય છે.

रत्नशिखा दृगन्यादि तन्त्रियोजनद्रुम् यथा ।

पञ्चनेहासया चार क्रियाप्यस्य विनिर्दिष्टे ॥१२॥

સમુદને ધ્યાન રૂપી અગ્નિથી જાળનાર, પ્રવાહની સામે ચાલવાથી હોદાત્તર-દિશ ચરિત્રને પારલુ કરનાર, પ્રાપ્ત થયેલા કામને જા-
હેર કરનાર, બહુ રૂપપણાને નહાં કરનાર, પર ચમુને ઊપાડનાર,
અપર ચમુને મીચનાર, અંતર્મત જાવોને જોનાર અને પૂર્વ જા-
વને પ્રાપ્ત થનાર પુરૂષ, અધ્યાત્મના સામ્રાજ્યને લોગવતો, કાંઈ
પણ અવશિષ્ટ એવા અન્ય પદાર્થોને જોતો નથી. ૪૬-૫૦-૫૧
૫૨-૫૩-૫૪-૫૫.

વિશેષાર્થ—શંકાર બા સાત પ્રલોકથી અધ્યાત્મનું સામ્રા-
જ્ય વર્ણવે છે. કેવો પુરૂષ અધ્યાત્મનું સામ્રાજ્ય લોગવી શકે છે ?
તે દર્શાવે છે. દંદ્રિયો, અને ક્રોધને હવનાર, ત્યારે દંદ્રિયો અને
ક્રોધ પરાજીત થયા, પછી મન અને માયા ઊપદ્રવ કરી શકતાં નથી.
ત્યારે તેનામાં લોભનો સ્પર્શ થતો નથી; તેમાં વેદ અને ખેદ તેની
પાસે આવતાં નથી, એવો પુરૂષ હંમેશાં સદૃશ-સ્વાભાવિક આચાર-
ને સેવે છે એટલે વિષય હક-બાદ છાર કરી કાઢવું સેવન કરતો નથી,
અર્થાત્ દુરામદ રાખતો નથી. તેવો પુરૂષ પછી લોકસંસારથી મુક્ત
થઈ જાય છે, એટલે તે લોક વ્યવહારમાંથી છુટો પાડાય છે. ત્યારે તે
લોક વ્યવહારથી મુક્ત થયો, ત્યારે પછી તેમિધ્યા આચારને ઊડી
દે છે. મિધ્યા આચારનો ત્યાગ થવાથી, તે યોગ્ય સ્થાન અને
ઊંચા આચરને પ્રાપ્ત કરે છે. પછી તેનામાં પૂર્વ સદા પ્રગટ થાય
છે, એટલે તે આગમ તથા સુરંગી આજ્ઞા પ્રમાણે વતે છે. તેથી તે
શસ્ત્ર રહિત એટલે અદિસક બને છે. આવા બધા ઉત્તમ શુભો
પ્રાપ્ત કર્યા પછી, તે આ સંસારમાં દેખાતી વસ્તુઓ ઉપર નિર્વેદ
વેરાગ્ય પામે છે. પછી વેરાગ્યના જગથી પોતાના પરાક્રમનો નિર્વેદ
કરતો નથી, એટલે પોતાના વિર્ગને ફારવે છે. પછી મનોદંડ, વાગ્ન-